

SVEUČIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Željka Grgurić

PRIKAZI ŽENA NA ETRUŠČANSKIM URNAMA I SARKOFAZIMA

Magistarski rad

Mentor: Dr. sc. Iva Kaić, viši asistent.
Komentor: Dr. sc. Ana Pavlović, viši asistent.

Zagreb, siječanj 2016.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Povijesno- geografski okvir	6
2.1. Najdulji sačuvani etruščanski tekstovi	12
3. Izvori	17
3.1. Grčki povijesni izvori	17
3.2. Rimski povijesni izvori	47
4. Podrijetlo Etruščana	74
5. Umjetnost Etruščana	76
6. Pogrebni običaji Etruščana	88
7. Prikazi žena na etruščanskim urnama i sarkofazima	95
7.1. Klasifikacija urni i sarkofaga helenističkog razdoblja u Chiusiju	99
7.2. Klasifikacija urni i sarkofaga u Volterri	110
7.3. Prikazi supružnika na urnama	129
7.4. Urne pronađene u Perugi	131
8. Zaključak	153
9. Popis izvora	156
10. Popis literature	157
11. Popis slika	161

1. Uvod

Pisati o Etrušćanima znači otkrivati jednu drugačiju kulturu, te zakoračiti u nepoznato.

George Dennis je nakon svojih šetnji antičkom Etrurijom između 1842. i 1847. godine napisao do danas najživlji i najvjerniji prikaz te pokrajine i naroda koji je živio na tom području.¹ Zamislio je svoje djelo kao vodič posjetiocima i istraživačima života Etrušćana. Posjetio je Sovanu, Bolsenu, Monte Fiascone, Orvieto, Lunu, Pisu, Firencu, Fiesole, Sienu, Volterru, Populoniju, Rosellu, Telamon, Orbetello, Ansedoniju, Vetuloniju, Saturniju, Chiusi, Arezzo, Cortonu i Perugiu.

Može se reći kako nijedan drugi antički narod nije privukao toliku pažnju povjesničara, arheologa i učenjaka kao što je to uspjelo Etrušćanima.²

David Herbert Lawrence bio je očaran etrušćanskim predmetima koje je vidio u muzejima širom središnje Italije, te je 1927. godine odlučio posjetiti gradove koje su nekada nastanjivali Etrušćani i поблиže upoznati njihovu kulturu, običaje i materijalnu ostavštinu. Posjetio je Cerveteri, Tarkviniju, Vulci i Volterru.

Prvi put se susreo s etrušćanskom umjetnošću u muzeju u Perugi.³ Očarala ga je i iznenadila veličina grobnica, odnosno domova mrtvih.⁴ Za njega su istinske etrušćanske kvalitete lakoća, prirodnost i obilje života, te nepotrebnost usmjeravanja uma ili duše.⁵ Smatrao je da za doživljaj uzdizanja treba posjetiti Grčku, za doživljaj mase Rim, a nasuprot tome, ako nekoga zanima čudnovata, spontana forma koja nikada neće biti standardizirana- potrebno je proučavati, istraživati i upoznavati Etrušćane.⁶ Oduševio se oslikanim grobnicama u Tarkviniji, pogotovo je spomenuo one lova i ribolova, leoparda, triklinija.

Vjerojatno je najbolje opisao svoj doživljaj putovanja riječima: "Tko bi želio slušati predavanje o nestalim narodima? Ono što pojedinac želi je kontakt. Etrušćani nisu teorija niti pretpostavka. Ako možemo reći da nešto zaista jesu- oni su doživljaj."⁷

Inspiracija je nepresušna, te Etrušćani i danas nastavljaju oduševljavati arheologe i povjesničare. O njihovom životu i kulturi možemo mnogo saznati iz pogrebnih nalaza.

U ovom radu obradit će se oni etrušćanski spomenici funerarnog karaktera, na kojima su sačuvani prikazi žena, koji nam govore ne samo o izgledu, modi i frizurama, već i o statusu i ulozi koju su žene imale u etrušćanskom društvu.

¹ G. Dennis, *Città e necropoli d' Etruria, Orvieto- Bolsena*, ur. Giuseppe M. Della Fina, Grotte di Castro, 1993

² M. Pallottino, *In search of Etruria: Science and the Imagination*, U: *Etruscan Places*, D. H. Lawrence, Nuova Immagine, Siena, 2007, 11.

³ D. H. Lawrence, *Etruscan Places*, Nuova Immagine, Siena, 2007, 31. Dalje u tekstu Lawrence 2007.

⁴ Lawrence 2007, 40

⁵ Lawrence 2007, 43

⁶ Lawrence 2007, 66

⁷ Lawrence 2007, 153

Slika br. 1 David Herbert Lawrence u Toskani 1927. godine

U prvome poglavlju dan je povijesno- geografski pregled etruščanske civilizacije, te su također nabrojani i opisani najstariji i najdulji etruščanski pisani spomenici, od kojih je važno izdvojiti *Liber linteus Zagrabiensis*, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

U poglavlju "Povijesni izvori" nabrojani su grčki i rimski izvori. Koristili smo već prevedene tekstove, ili smo samostalno prevodili tekstove pojedinih pisaca.

Četvrto poglavlje posvećeno je podrijetlu Etruščana, o čemu postoje tri teorije. Prva teorija govori kako su Etruščani došli s Istoka, druga sa sjevera, a treća da su autohton narod Italije. U rad smo uključili nedavno objavljeno istraživanje prof. Torronija s Odjela za genetiku i mikrobiologiju sa Sveučilišta u Paviji. Profesor je sa svojim timom usporedio mitohondrijsku DNA stanovnika Murla s onom stanovnika otoka Lemna, te ustanovio preklapanja, što bi govorilo u prilog teoriji da su Etruščani na područje današnje Toskane, Umbrije i Lacija stigli s Istoka.

U poglavlju o umjetnosti Etruščana pokušali smo rekonstruirati sliku o njihovom životu prema prikazima na freskama, plastici, te preko arhitekture. Također smo naveli kronološku podjelu etruščanske umjetnosti na arhaisko razdoblje, umjetnost 5. st. pr. Kr., etruščansko-italičku koine i helenizam.

U šestom poglavlju govori se o pogrebnim običajima Etruščana. Navedeni su opisi prikaza putovanja na Onaj svijet, te nastavka života na Onom svijetu. Također smo kronološki opisali

izgled grobnice u arhajskom razdoblju i 5. st. pr. Kr., pojavu sarkofaga i urni u 4. st. pr. Kr. i njihov razvitak do prestanka proizvodnje u 3. četvtini 1. st. pr. Kr.

U sljedećem poglavlju obrađuju se prikazi žena na etruščanskim urnama i sarkofazima. Poglavlje započinje općenitim opisom urni i sarkofaga, te opisom Sarkofaga bračnog para, koji se čuvaju u Musée du Louvre u Parizu i Museo Villa Giulia u Rimu. U ovom radu stavili smo naglasak na urne i sarkofage helenističkog razdoblja, pronađene u Chiusiju i Volterri. Klasifikaciju za urne i sarkofage iz Chiusija napravio je Jürgen Thimme, a za urne i sarkofage iz Volterre Marjatta Nielsen. Također su značajni prikazi supružnika na urnama, dok posebno mjesto zauzimaju urne iz Perugia. Sarkofag *Ramthae Visnai*, koji se nalazi u Museum of Fine Arts u Bostonu, opisan je na završetku poglavlja.

U zaključku smo ukratko iznijeli sadržaj svakog poglavlja i završili rad specifičnim položajem žena u etruščanskom svijetu.

2. Povijesno- geografski okvir

Etrušćani zauzimaju posebno mjesto u povijesti Apeninskog poluotoka.⁸ Bili su zanimljiv narod koji je pisao i govorio svojim jezikom, koje su Grci i Rimljani nazivali *Tyrrhenoi*, *Etrusci* ili *Tusci*, a koji su sami sebe nazivali *Rasenna*.⁹

Etrušćanski jezik pisan je vrlo čitkim alfabetom grčkoga podrijetla koji je srodan latinskoj abecedi.¹⁰ Jezik je danas nepoznanica zbog nekoliko razloga: nedostaje izvorna književnost, koja je postojala, ali je zagubljena jer se etrušćanski jezik prestao upotrebljavati već u rimsko vrijeme, dok su očuvani pisani dokumenti većinom natpisi sakralnog ili pogrebnog karaktera; ne postoje dvojezične glosarije niti spomenici koji bi nam mogli pomoći u prevodenju riječi i tekstova; jezik nije dio niti jedne poznate jezične skupine, zbog čega ga je nemoguće tumačiti vanjskim usporedbama.¹¹ Iako etrušćanska književnost nije očuvana, određena djela se spominju u grčko- latinskim izvorima.¹²

Western Greek	archaic Etruscan	classical Etruscan	
A	A	A	A
B	B		B
<C	<C	>> [K]	C
ΔD	D		D
Ɔ	Ɔ	¶	E
Ɔ	F		V
I	I	I †	Z
⊞H	⊞	⊞ †	H
⊕	⊕ ⊙	⊗ ⊙	⊕
I	I	I	I
k	K	X	K
L	L	J	L
~	~	~	M
~	N	¶	N
	⊞		
O	⊕ ⊙		O
Γ	P	1	P
	¶M	¶	S
Q	⊕ ⊙	⊕ ⊙	Q
PR	P	⊕ ⊙	R
⚡ξ	ξ	⚡ξ	S
T	T	†	T
YV	Y Y	Y V Y	U
X+	+		X
⊕ ⊙	⊕	⊕	⊕
Y ↓	Y	Y ↓	ψ
		881	F

Slika br. 2 Etrušćanski alfabet

⁸ R. Bloch, *The Etruscans*, London, 1958, 13. Dalje u tekstu Bloch 1958.

⁹ U narednome poglavlju "Antički izvori o Etrušćanima" detaljno ćemo obraditi sve grčke i rimske pisce koji spominju Etrušćane kao i sve oblike njihova imena koji se kod njih javljaju.

¹⁰ M. Pallottino, *Etrušćani*, Zagreb, 2008, 372. Dalje u tekstu Pallottino 2008.

¹¹ Pallottino 2008, 372- 373

¹² Pallottino 2008, 324

Iako su Rimljani gajili strah od mogućeg etruščanskog osvajanja sve do 396. god. pr. Kr., kada uništavaju Veje (*Veii*)¹³, rimski Senat je na početku Republike rijetko, a kasnije vremenom češće pozivao iz Etrurije harusprike, kako bi ispitali volju bogova.¹⁴ Poznato je da su postojale tri temeljne grupe knjiga vjerskog sadržaja, koje su poznavali rimski svećenički i učeni krugovi- *Libri haruspicini* (obrađivale su proricanje pregledom životinjskih iznutrica), *Libri fulgurales* (obrađivale su učenje o munjama) te *Libri rituales* (obrađivale su pravila vjerskih rituala, načine posvećivanja svetišta, utemeljivanja gradova, dijeljenje obradive zemlje, građanske i vojne uredbe).¹⁵ *Libri rituales* obuhvaćale su posebne spise o granicama života ljudi i naroda- *Libri fatales*, o zagrobnome svijetu i obredima spasenja- *Libri Acherontici*¹⁶, te o tumačenju čudesa- *Ostentaria*.¹⁷ Književnost je vjerojatno bila raznolika- neki dijelovi su bili oblikovani u stihove (*carmina*), dok su drugi određivali obrede i propise, što se može vidjeti u izvorno sačuvanim tekstovima kao što su rukopis Zagrebačke mumije, Cipus iz Perugie ili Crijep iz Kapue.¹⁸ Varon¹⁹ (*Cens., De die nat. 17, 6*) spominje *Tuscae historiae*, po čemu se čini sigurnim da su postojali i etruščanski povijesni dokumenti, te Vulnija, autora etruščanskih tragedija (*L. Lat. V, 55*).²⁰

Dugačka povijest Etruščana započinje početkom 7. st. pr. Kr.²¹, te se može reći da predstavljaju prvu civilizaciju koja se razvila na Apeninskom poluotoku²², iako se sami počeci mogu spominjati od kulture Villanova (10/ 8. st. pr. Kr.).²³ Tijekom 10. st. pr. Kr. počinju se pojavljivati razlike u životu stanovnika Apeninskog poluotoka.²⁴ Kulturu Villanova 1853. godine slučajno je otkrio Giovanni Gozzadini.²⁵ Nosioci kulture Villanova živjeli su na području antičke Etrurije u ovalnim, okruglim, pravokutnim ili kvadratnim kolibama²⁶ napravljenim od drva ili trske, u naseljima razbacanim po poluotoku ili u malim fortificiranim gradovima na uzvisinama.²⁷ Način pokapanja bila je incineracija- spaljeni ostaci kostiju

¹³ C. Hopkins, *The Origins of Etruscan Art*, Archaeology, Vol. 11, No. 2, New York, 1958, 93- 97, 93.

¹⁴ E. F. Bojesen, *Rimske starine*, priredio Milivoj Šrepel, Zagreb, 1893, 137

¹⁵ Pallottino 2008, 324

¹⁶ Grč. *Ἀχέρων*, u grčkoj mitologiji jedna od pet rijeka podzemnog svijeta.

¹⁷ Pallottino 2008, 324

¹⁸ Pallottino 2008, 325

¹⁹ *Marcus Terentius Varro*, 116- 27. god. pr. Kr., rimski povjesničar, satiričar, pravnik, geograf.

²⁰ Pallottino 2008, 326

²¹ Bloch, 1958, 13

²² J. P. Thuillier, *Gli Etruschi, La prima civiltà italiana*, Torino, 2008, 5. Dalje u tekstu Thuillier 2008.

²³ L. Rombai, *The Land of the Etruscans*, Firenca, 1985, 12. Dalje u tekstu Rombai 1985.

²⁴ G. Bartoloni, *The Origin and Diffusion of Villanovan Culture, The Etruscans*, Milano, 2000, 55. Dalje u tekstu Bartoloni 2000.

²⁵ Bartoloni 2000, 55

²⁶ *ibid.*

²⁷ M. Pallottino, *Art of the Etruscans*, London, 1955, 12. Dalje u tekstu Pallottino 1955.

stavljani su u bikonične impasto urne prekrivene zdjelama²⁸ te polagane u plitke grobove.²⁹ Tijekom 9. st. pr. Kr. u sjevernom dijelu pokrajine grobovi se počinju obilježavati oblucima ili kamenom, dok se u južnom dijelu Etrurije pronalaze sarkofazi od tufa.³⁰ Uz spaljene ostatke pokojnika pronalaze se spiralne kopče za kosu u ženskim, a fibule ili britve u muškim grobovima.³¹

Od 8. st. pr. Kr. u sredini Apeninskog poluotoka uz obalu Tirenskog mora i u dolini rijeke Po nastaju gradovi iz sela, pojačava se trgovina, pronalaskom željeza i razvitkom rudarenja započinje željezno doba u Italiji čime Etrurija u kratkom vremenu postaje žarište visoke i bogate civilizacije.³² Nositelji te kulture pokapaju se inhumacijski s nekoliko priloga i osobnih predmeta³³, pri čemu se prvi puta pojavljuje socijalna diferencijacija- u grobovima ratnika pronađene su kočije, kacige s krijestom, brončani štitovi s unutarnjom drškom, željezni mačevi umetnuti u brončane korice, željezna i brončana koplja.³⁴

Priča o zapadnom Mediteranu u to vrijeme može se usporediti s uništenom freskom koju treba rekonstruirati iz najmanjeg fragmenta.³⁵ Stanovnici Levanta, Feničani i Grci zaputili su se u morsku pustolovinu prema zapadu u potrazi za sirovinama, trgovinom i bogatstvom.³⁶ Privukla su ih nalazišta metala na području današnje Španjolske, Italije i na Sardiniji.³⁷ Sredinom 8. st. pr. Kr. prvi grčki kolonizatori s Halkide osnivaju trgovišta u Kampaniji te dolaze u kontakt s Etrušćanima prilikom potrage za metalom, što označava početak razvitka etrušćanskog društva te socijalnu diferencijaciju.³⁸

U 7. st. pr. Kr. u Etruriji započinje orijentalizirajući period³⁹, Etrušćani od Grka kupuju luksuzne predmete koji su kasnije pronađeni u njihovim grobnicama, ali i preuzimaju tehnološke inovacije u području obrade metala i keramike te pismo.⁴⁰ Stvara se aristokracija koja kontrolira trgovinu, povećava se brojnost populacije te prema kraju stoljeća nastaju gradovi, prvo u južnom, a kasnije u sjevernom dijelu pokrajine.⁴¹

Etrurija je u 7. i 6. st. pr. Kr. bila aktivna u morskoj trgovini te započinje kulturnu izmjenu s

²⁸ Bartoloni 2000, 55

²⁹ Rombai 1985, 12

³⁰ Bartoloni 2000, 59

³¹ ibid.

³² Pallottino 1955, 12

³³ Rombai 1985, 12

³⁴ Bartoloni 2000, 68

³⁵ Pallottino 1955, 11

³⁶ ibid.

³⁷ Pallottino 1955, 12

³⁸ Rombai 1985, 12

³⁹ Pallottino 1955, 12

⁴⁰ Rombai 1985, 12

⁴¹ ibid.

grčkim i istočnjačkim trgovcima⁴². Etrušćani su vrsni moreplovci, pridonijeli su tehničkom razvoju navigacije te se smatra da je pramac etrušćanski izum (Plinije Stariji, Nat. Hist. VII. 209: *rostra addidit Pisaesus Tyrreni. Pisaesus* Tirenjanin je dodao pramac brodu.).⁴³ Etrušćani su u periodu 625. - 575. god. pr. Kr. sve aktivniji u gradu Rimu- doselili su se trgovci, obrtnici, graditelji, poznavatelji etrušćanske religije i umijeća čitanja iz utrobe životinja.⁴⁴

Period 6. st. pr. Kr. je posebno važan za etrušćansku povijest jer dolazi do izgradnje prvih hramova, planiranih gradova, reorganizacije grobalja.⁴⁵ U isto vrijeme dolazi do razvitka obrtništva što omogućava izdizanje srednje klase, pogotovo u južnoj Etruriji (*Caere, Veii, Volsinii*), koja potiče kolonizaciju na početku 5. st. pr. Kr. te se osnivaju *Capua* u Kampaniji, *Manabotto* i *Felsina* (Bologna) sjeverno od Apenina.⁴⁶

474. god. pr. Kr. Etrušćani su poraženi u bitci s Kumom i Sirakuzom, što označava početak pada trgovačkih aktivnosti te kontakta s grčkim svijetom.⁴⁷

U 4. st. pr. Kr. dolazi do upada Gala sa sjevera te Samničana u Kampaniju na jugu te su Etrušćani svedeni na prvotni teritorij.⁴⁸ Međutim to ne utječe na način života sve dok aristokracija ne počinje preuzimati nove moći što izaziva sukobe s nižom klasom.⁴⁹

Godine 396. pr. Kr. Rimljani osvajaju Veje (*Veii*) pa Etrušćani počinju živjeti u sjeni sve većeg jačanja Rima, sve do sredine 3. st. pr. Kr., kada etrušćanski gradovi postaju rimski *foederates*.⁵⁰

Tijekom 2. st. pr. Kr. južna Etrurija doživljava ekonomsku propast zbog toga što se aristokracija preselila u Rim, dok sjeverna Etrurija prosperira zbog toga što se nalazi na trgovačkim putevima iz Rima prema sjeveru.⁵¹

90. god. pr. Kr. Etrušćani dobivaju rimsko građansko pravo te time postaju punopravni rimski građani, što određuje kraj autonomiji i označava početak prestanka njihovog postojanja.⁵²

Iako se pronalaze tragovi etrušćanskih gradova i grobalja u Umbriji, Toskani i Laciju⁵³, antička *Etruria* ne odgovara ni današnjoj Toskani niti Etruriji rimskog vremena.⁵⁴

Danas ne postoji jasna slika o granicama Etrurije prije 27. god. pr. Kr., kada je August

⁴² *ibid.*

⁴³ Pallotino 1955, 13

⁴⁴ R. M. Ogilvie, *Early Rome and the Etruscans*, Glasgow, 1976, 30

⁴⁵ V. Izzet, *The archaeology of Etruscan society*, Cambridge, 2007, 1. Dalje u tekstu Izzet 2007.

⁴⁶ Rombai 1985, 12

⁴⁷ *ibid.*

⁴⁸ *ibid.*

⁴⁹ *ibid.*

⁵⁰ *ibid.*

⁵¹ *ibid.*

⁵² *ibid.*

⁵³ Bloch 1958, 13

⁵⁴ L. Banti, *Etruscan cities and their culture*, London, 1973, 1. Dalje u tekstu Banti 1973.

reorganizirao Italiju zbog administrativnih razloga.⁵⁵ Tada su sjevernu granicu predstavljali rijeka Magra i Apenini, istočnu i južnu tok Tibera, ali to se odnosi na Etruriju kao 7. regiju Italije, a ne na etruščansku Etruriju.⁵⁶ Rekonstruirane granice prema arheološkim nalazištima i antičkim izvorima na sjeveru su rijeka Arno, Ombrone, južni obronci Apenina sjeverno od Pistoje; na jugu rijeka Tiber; na zapadu Tirensko more.⁵⁷ Istočna granica predstavlja problema dodiru Trazimenskog jezera i Apenina Etruščani su stali, izbjegavajući planine te su tek pri kraju 6. st. pr. Kr. prešli jezero i stigli do Tibera.⁵⁸

Slika br. 3 Karta Etrurije

⁵⁵ Banti 1973, 1

⁵⁶ ibid.

⁵⁷ ibid.

⁵⁸ ibid.

Zahvaljujući povijesnim i arheološkim izvorima, moguće je rekonstruirati većinu okoliša Etrurije, kao i složenu ulogu geoloških struktura i pomicanja tla, klime, obala rijeka, morske obale, flore.⁵⁹ Područje između rijeka Arno i Tibera do rijeke Magro i Apenina nije se u etruščanskom periodu značajno razlikovalo od današnjeg.⁶⁰ Neki dijelovi krajolika posve su se izmijenili radi različitih ljudskih djelatnosti koje su tijekom 2500 godina prouzročile uništavanje flore promjenom toka rijeka, isušivanjem močvara te gradnjom gradova, sela i cesta.⁶¹ Prije razvitka etruščanskog društva, flora ovog područja sastojala se većinom od šuma hrasta, brijesta i grmova te u močvarnim područjima topola i vrba.⁶² Razvitak etruščanske civilizacije doveo je do promjena u okolišu, posebno u flori i riječnim tokovima, kako bi stvorili što više plodne zemlje te osigurali razinu vode u jezerima, čime su omogućili plovljenje i ribarenje, a u isto vrijeme koristili su drvo iz šuma za gradnju brodova i kuća te kao gorivo za metalnu industriju.⁶³

⁵⁹ Rombai 1985, 5

⁶⁰ ibid.

⁶¹ ibid.

⁶² Rombai 1985, 5- 6

⁶³ Rombai 1985, 6

2. 1. Najdulji sačuvani etruščanski tekstovi

Zagrebačka lanena knjiga

Liber linteus Zagrabiensis čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu pod inventarnim brojem E- 665 te predstavlja najdulji sačuvani tekst etruščanskog jezika.⁶⁴ Osim što Lanena knjiga označava etruščanski tekst, ona je ujedno i jedini sačuvani primjerak knjige na platnu iz antičkog svijeta.⁶⁵ *Liber linteus* je 1859. godine Arheološkom muzeju oporučno ostavio Mihael Barić, zajedno sa mumijom koju danas nazivamo Zagrebačka mumija.⁶⁶ Don Šime Ljubić je 1869. godine pozvao njemačkog egiptologa Heinricha Brugscha zbog sređivanja egipatske zbirke.⁶⁷ Brugsch je, pregledavajući mumiju uočio znakove na poveljama, precrtao ih je i zaključio da se radi o pismu aphabetnog obilježja.⁶⁸ Jakob Krall je 3. veljače 1891. godine prvi put pogledao ispisane povelje, prepisao tekst i kod kuće pregledao kopiju, iz koje je zaključio kako se radi o etruščanskom alfabetu⁶⁹. Krall je smatrao da je tekst ritualnog karaktera⁷⁰ te ga je vremenski smjestio u ptolomejsko razdoblje.⁷¹ Gustav Herbig 1910. godine dolazi u Zagreb te otkriva do tada nepoznat ulomak povelje s natpisom i smješta ga na početak knjige.⁷² Massimo Pallottino smatra da je *Liber linteus* religiozna ili ritualna knjiga⁷³. Ambros Josef Pfiffig smatra da se ne radi o službenoj knjizi kojom se služilo svećenstvo niti o službenom liturgijskom kodeksu, već o privatnoj nepotpunoj kopiji svećeničke knjige.⁷⁴ Helmut Rix je došao do zaključka da *Liber linteus* predstavlja kalendarski uređen propis o izvođenju određenih rituala.⁷⁵ Francesco Roncalli u katalogu *Scrivere etrusco* piše kako je *Liber linteus* rekonstruirana od 5 većih traka te 12 manjih fragmenata⁷⁶ i smatra ju kodeksom, odnosno ritualnom knjigom u obliku kalendara.⁷⁷ Lanena knjiga je dugačka 345 cm, slova su pisana crnom i crvenom bojom, tekst je pisan s desne strane prema lijevoj, kolone teksta su

⁶⁴ I. Mirnik, A. Rendić- Miočević, *Liber Linteus Zagrabiensis*, Zagreb, 1966, 41. Dalje u tekstu Mirnik, Rendić- Miočević 1966.

⁶⁵ Mirnik, Rendić- Miočević 1966, 41

⁶⁶ Mirnik, Rendić- Miočević 1966, 42

⁶⁷ Mirnik, Rendić- Miočević 1966, 44

⁶⁸ ibid.

⁶⁹ J. Krall, *Die Etruskischen Mummenbinden des Agramer National- Museums*, Beč, 1892, 2. Dalje u tekstu Krall 1892.

⁷⁰ Krall, 1892, 4

⁷¹ Krall, 1892, 3, 60

⁷² Mirnik, Rendić- Miočević 1966, 46

⁷³ M. Pallottino, *Il libro etrusco della Mummia di Zagabria*, Zagreb, 1986, 6

⁷⁴ A. J. Pfiffig, *Zur Heuristik des Liber Linteus Zagrabiensis*, Zagreb, 1986, 14

⁷⁵ H. Rix, *Etruskisch *culs "Tor" und der Abschnitt VIII 1- 2 des Zagreber Liber Linteus*, Zagreb, 1986, 30

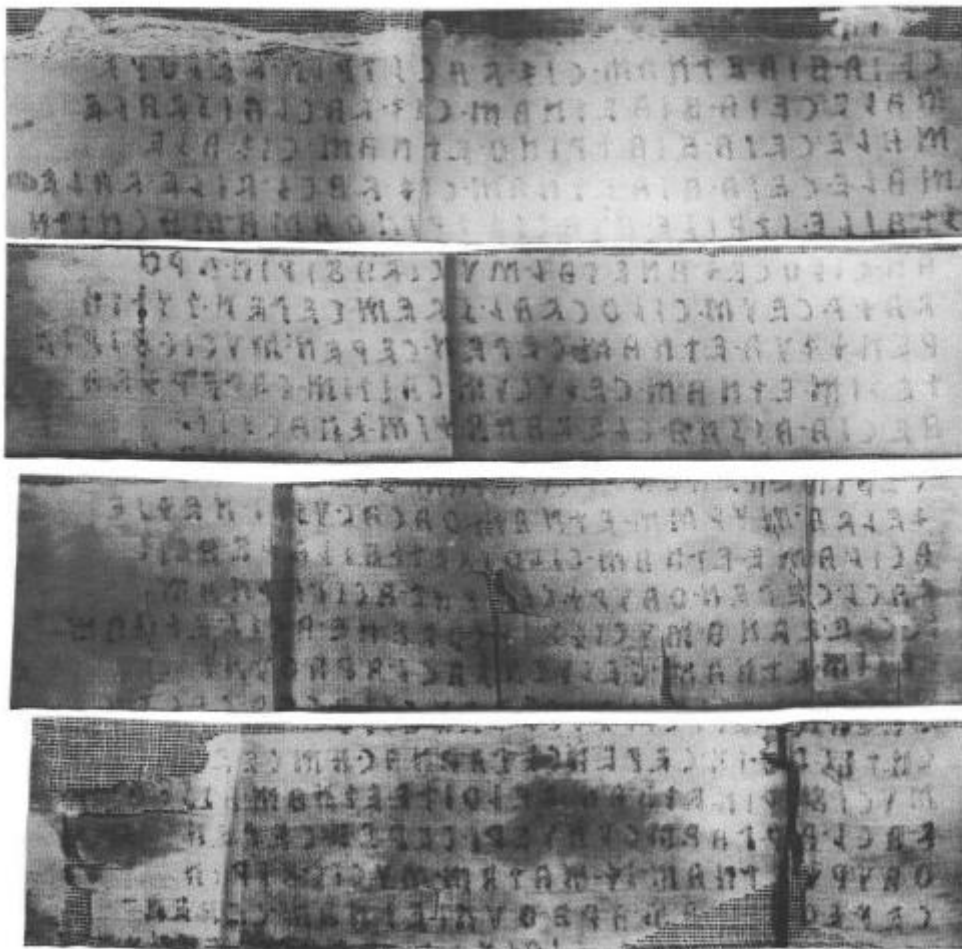
⁷⁶ F. Roncalli, *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, Milano, 1985, 23. Dalje u tekstu Roncalli 1985.

⁷⁷ Roncalli, 1985, 52

široke 24 cm te odijeljene jedna od druge razmakom od 1.8/ 2 cm.⁷⁸ Utvrđeno je da lan na kojem je ispisan zapis potječe iz Egipta.⁷⁹

Liber linteus je 1985. godine rekonstruirala Mechtild Flury- Lemberg u Riggisbergu pokraj Berna u Švicarskoj.⁸⁰

Rendgenskim snimkama mumije na Zavodu za rendgenologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu utvrđeno je da se radi o odrasloj ženskoj osobi⁸¹, dok je Lanena knjiga metodom radioaktivnog ugljika na Institutu Ruđer Bošković vremenski smještena u 390. god. pr. Kr.⁸²

Slika br. 4 *Liber linteus Zagrabiensis*, 390. god. pr. Kr.

⁷⁸ Roncalli, 1985, 23

⁷⁹ D. G. Brinton, *The Etruscan Ritual Book*, Science, Vol. XX, No. 506, Washington, 1892, 212- 213, 212

⁸⁰ M. Flury- Lemberg, *Die Rekonstruktion des Liber Linteus Zagrabiensis oder die Mumienbinden von Zagreb*, Zagreb, 1986, 80

⁸¹ B. Plavšić, J. Hančević, *Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije*, Zagreb, 1966, 102

⁸² D. Srdoč, N. Horvatinčić, *Određivanje starosti Zagrebačke lanene knjige metodom radioaktivnog ugljika*, Zagreb, 1988, 97

Cippus iz Perugia

Cippus iz Perugia predstavlja jedan od najduljih i zanimljivijih pisanih dokumenata etrušćanskog jezika.⁸³ Datira se na prijelaz 3. u 2. st. pr. Kr.⁸⁴

Vincenzo Cherubini pronašao je *cippus* u listopadu 1822. godine u blizini Perugia⁸⁵, danas se čuva u Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria u Perugi, pod inventarnim brojem 366, ima visinu 149 cm, širinu 54 cm te debljinu 24.5 cm, a izrađen je od travertina^{86, 87}.

Tekst je raspoređen u 24 linije na prednjoj površini, one se sastoje od 20/ 22 slova, dok su na lateralnoj površini 8/ 9 slova raspoređena u 22 linije.⁸⁸

Natpis je interpretiran kao prijepis dokumenta sudskog karaktera, u tekstu se spominju dvije obitelji- *Velthina* i *Afuna*, može se zaključiti kako se radi o ugovoru o razgraničenju terena.⁸⁹

Slika br. 5 *Cippus* iz Perugia, 3/ 2. st. pr. Kr.

⁸³ S. Boldrini, *Museums in Umbria: Museo archeologico nazionale dell' Umbria, Perugia, Città di Castello*, 2005, 6. Dalje u tekstu Boldrini 2005.

⁸⁴ Boldrini, 2005, 6

⁸⁵ S. Fatti, L. Neri, *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, Milano, 1985, 75. Dalje u tekstu Fatti, Neri, 1985.

⁸⁶ Travertin- vrsta vapnenca svjetlije boje, lako se polira, često se koristi u dizajnu intererijera.

⁸⁷ Fatti, Neri, 1985, 77

⁸⁸ Fatti, Neri, 1985, 80

⁸⁹ Fatti, Neri, 1985, 81

Crijep iz Kapue

Crijep iz Kapue pronašao je Ludwick Pellack 24. lipnja 1898. godine u mjestu Santa Marina di Capua Vetere.⁹⁰ Danas se čuva u Berlinu u Staatliche Museen, Antikensammlung pod inventarnim brojem 30892.⁹¹

Crijep je izrađen od smeđe, kompaktne *terracottae*, ima visinu 62 cm, duljinu 48/ 49 cm, a sam natpis ima visinu 59.2 cm, a širinu 44.4 cm.⁹² Velik dio natpisa na donjem središnjem dijelu je uništen, ali važno je naglasiti da je natpis pisan bustrofedonom (desno- lijevo pa lijevo- desno).⁹³ Tekst se može podijeliti u 10 odlomaka, u kojima se spominju imena božanstava u dativu ili genitivu, što označava dedikaciju, te količina i vrsta žrtve.⁹⁴ Tekst označava pogrebni ritual s elementima kulta, možda je očuvani dio originalnog kodeksa.⁹⁵ U redovima 22 i 23 spominje se *gens Ignia (lautun icni)*.⁹⁶

Tekst je vremenski smješten u početak 5. st. pr. Kr.⁹⁷

Slika br. 6 Crijep iz Kapue, 5. st. pr. Kr.

⁹⁰ M. Guldán, *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, Milano, 1985, 65. Dalje u tekstu Guldán 1985.

⁹¹ Guldán, 1985, 65

⁹² Guldán, 1985, 72

⁹³ Guldán, 1985, 65, 72

⁹⁴ Guldán, 1985, 72

⁹⁵ Guldán, 1985, 73

⁹⁶ *ibid.*

⁹⁷ *ibid.*

Brončani model jetre iz Piacenze

Brončani model jetre iz Piacenze čuva se u Museo Civico di Piacenza, vremenski je smješten u 100. god. pr. Kr., vjerojatno su ga koristili svećenici kao model za učenje iščitavanja sudbine i budućnosti iz životinjskih unutarnjih organa.⁹⁸ Etrušćani su u antičko vrijeme bili posebno poznati po čitanju omena, što su Rimljani od njih naučili i preuzeli.⁹⁹ Dijelovi jetre odgovaraju dijelovima neba, svaki dio je štitio jedan bog etrušćanskog panteona.¹⁰⁰ Jetra je podijeljena na 42 dijela, svaki dio sadrži imena nekoliko bogova, pa je sveukupno sačuvano 51 ime.¹⁰¹

Slika br. 7 Brončani model jetre iz Piacenze, 100. god. pr. Kr.

⁹⁸ L. Bonfante, *Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion*, U: *The Religion of the Etruscans*, ur. Nancy Thomson de Grummond, Erika Simon, Austin 2006, 9- 26, 10. Dalje u tekstu Bonfante 2006.

⁹⁹ Bonfante 2006, 10

¹⁰⁰ *ibid.*

¹⁰¹ Bonfante 2006, 11

3. Povijesni izvori

Etrušćane u antici u svojim djelima spominju grčki i rimski pisci i pjesnici. Grčki autori u čijim djelima možemo naći spomen Etrušćana su Pindar, Herodot, Diodor Sikulski, Strabon i Dionizije Halikarnaški, a rimski Vitruvije, Livije, Valerije Maksim, Plinije Stariji, Kvintilijan, Tacit, Svetonije i Rutilije.

3.1. Grčki povijesni izvori

Pindar

Pindar (*Πίνδαρος*) je živio 522. - 443. god. pr. Kr., pisao je lirsku poeziju. Od njegovih djela sačuvani su Fragmenti, te 44 ode, kojima je dao imena po grčkim igrama- pitijske, nemejske, olimpijske i istamske. U prvoj Pitijskoj odi spominje bitku Etrušćana i Kartažana.

Pithiae I.71- 75

λίσσομαι νεῦσον, Κρονίων, ἄμερον

ῥφρα κατ' οἶκον ὁ Φοῖνιξ ὁ Τυρσανῶν τ' ἀλαλατὸς ἔχη, ναυσίστονονῶβριν ἰδὼν τὰν πρὸ

Κύμας:

οἷα Συρακοσίων ἀρχῶν δαμασθέντες πάθον,

ὠκυπόρων ἀπὸ ναῶν ὃ σφιν ἐν πόντῳ βάλεθ' ἀλικίαν,

Ἑλλάδ' ἐξέλκων βαρείας δουλίας.

"Preklinjem te, sine Kronov, dozvoli da zvuci bitke Kartažana i Etrušćana tiho ostanu kod kuće, sada kada su uvidjeli svoju bahatost donesi jadikovanje njihovim brodovima kod Kume. Njihova patnja je bila tolika da su se mladići bacali sa brzih brodova u more kada ih je porazio vođa Sirakužana."¹⁰²

Herodot

Herodot (*Ἡρόδοτος Ἀλικαρνασσεύς*) je bio grčki povjesničar, živio je 484. - 424. god. pr. Kr., te je poznat kao 'otac povijesti', napisao je djelo *Ἱστορίαι* (Povijesti ili Pripovijesti) u 9 knjiga. U prvoj knjizi dva puta spominje Etrušćane- opisuje njihov dolazak iz Lidije u Italiju te borbu sa Fokejcima.

¹⁰² Cijeli odlomak je preuzet iz Pindar, Ode, na engleski jezik prevela Diane Arnson Svarlien, Trustees of Tufts University, Medford, 1990, preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Pind.%20Pyth.1.70>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

Ιστορία I. 94. 1 - 7

I. 94. 1

Λυδοὶ δὲ νόμοισι μὲν παραπλησίοισι χρέωνται καὶ Ἕλληνες, χωρὶς ἢ ὅτι τὰ θήλεα τέκνα καταπορνεύουσι, πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο.

"Po svojim su običajima Lidani veoma slični Grcima, osim bludničenja njihove ženske djece. A od svih ljudi koje znamo, prvi su iskovali i upotrijebili zlatan i srebrn novac, a prvi su se bavili i trgovinom."¹⁰³

I. 94. 2

φασὶ δὲ αὐτοὶ Λυδοὶ καὶ τὰς παιγνίας τὰς νῦν σφίσι τε καὶ Ἕλλησι κατεστεώσας ἐωυτῶν ἐξεύρημαγενέσθαι· ἅμα δὲ ταύτας τε ἐξευρεθῆναι παρὰ σφίσι λέγουσι καὶ Τυρσηνίην ἀποικίσαι, ὧδε περὶ αὐτῶν λέγοντες.

"Sami Lidani tvrde da su njihov pronalazak igre koje se danas igraju i kod njih i kod Grka. U isto su vrijeme, kažu, pronašli igre i osnovali kolonije u Tirseniji, a o tome pričaju ovako:"¹⁰⁴

I. 94. 3

ἐπὶ Ἄτιος τοῦ Μάνεω βασιλέος σιτοδείην ἰσχυρὴν ἀνὰ τὴν Λυδίην πᾶσαν γενέσθαι, καὶ τοὺς Λυδοὺς τέως μὲν διάγειν λιπαρέοντας, μετὰ δὲ ὡς οὐ παύεσθαι, ἄκεα δίζησθαι, ἄλλον δὲ ἄλλο ἐπιμηχανᾶσθαι αὐτῶν. ἐξευρεθῆναι δὴ ὧντότε καὶ τῶν κύβων καὶ τῶν ἀστραγάλων καὶ τῆς σφαίρης καὶ τῶν ἀλλέων πασέων παιγνιέων τὰ εἶδεα, πλὴν πεσσῶν τούτων γὰρ ὧν τὴν ἐξεύρεσιν οὐκ οἴκηιοῦνται Λυδοί.

"U vrijeme kralja Atisa, sina Manova, zavladao je čitavom Lidijom strašna glad; jedno su ju vrijeme Lidani strpljivo podnosili, a zatim, kako nije prestajala, počeli su tražiti lijek protiv nje, pa je svatko od njih nešto izmišljao. Stoga su tada pronašli i kocke, i kockice, i loptu, i sve ostale vrste igara osim igre kamenčićima: taj izum Lidani ne prisvajaju za sebe."¹⁰⁵

¹⁰³ Čitav odlomak preuzet je iz Herodot, Povijest, preveo i prilagodio Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb, 2000, 94. Dalje u tekstu Škiljan 2000.

¹⁰⁴ *ibid.*

¹⁰⁵ *ibid.*

I. 94. 4

ποιεῖν δὲ ὧδε πρὸς τὸν λιμὸν ἐξευρόντας, τὴν μὲν ἑτέραν τῶν ἡμερέων παίζειν πᾶσαν, ἵνα δὴ μὴ ζητέοιεν σιτία, τὴν δὲ ἑτέραν σιτέεσθαι παυομένους τῶν παιγνιέων. τοιοῦτω τρόπῳ διάγειν ἐπ' ἔτεα δυῶν δέοντα εἴκοσι.

"Tim pronalascima borili su se protiv gladi na ovaj način: jedan bi se cijeli dan igrali zato da ne bi osjećali potrebu za hranom, a sljedećeg bi dana jeli, no prekinuli bi s igrama. Na taj su način proživjeli osamnaest godina."¹⁰⁶

I. 94. 5

ἐπεῖτε δὲ οὐκ ἀνιέναι τὸ κακὸν ἀλλ' ἔτι ἐπὶ μᾶλλον βιάζεσθαι οὕτω δὴ τὸν βασιλέα αὐτῶν δύο μοίρας διελόντα Λυδῶν πάντων κληρῶσαι τὴν μὲν ἐπὶ μόνῃ τὴν δὲ ἐπὶ ἐξόδῳ ἐκ τῆς χώρας, καὶ ἐπὶ μὲν τῇ μένειν αὐτοῦ λαγανούση τῶν μοιρέων ἑωυτὸν τὸν βασιλέα προστάσσειν, ἐπὶ δὲ τῇ ἀπαλλασσομένη τὸν ἑωυτοῦ παῖδα, τῷ οὐνομα εἶναι Τυρσηγόν.

"Kako nevolja nije popuštala nego ih je sve više pritiskala, njihov je kralj sve Lidane podijelio na¹⁰⁷ dva dijela i kockom odabrao jedan koji će ostati u zemlji i drugi koji će se iz nje iseliti, pa je za ostanak ondje slučajno odabran dio kojem je sam kralj vladao, a za odlazak dio kojem je na čelu bio njegov sin, koji se zvao Tirsens."¹⁰⁸

I. 94. 6

λαχόντας δὲ αὐτῶν τοὺς ἑτέρους ἐξιέναι ἐκ τῆς χώρας καταβῆναι ἐς Σμύρνην καὶ μηχανήσασθαι πλοῖα, ἐστὰ ἐσθεμένους τὰ πάντα ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἐπίπλοα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν, ἐς ὃ ἔθνεα πολλὰ παραμειψαμένους ἀπικέσθαι ἐς Ὀμβρικούς, ἔνθα σφέας ἐνιδρύσασθαι πόλιας καὶ οἰκέειν τὸ μέχρι τοῦδε.

"Ona njihova polovica koju je slučaj odabrao za odlazak iz zemlje spusti se u Smirnu i sagradi brodovlje i na njih ukrca sve što im je bilo potrebno za plovidbu, te su brodili u potrazi za novim životom i krajem i, prošavši mirno pored mnogih naroda, stigli su u Umbriju gdje su podigli gradove i gdje sve do dana današnjeg stanuju."¹⁰⁹

¹⁰⁶ *ibid.*

¹⁰⁷ *ibid.*

¹⁰⁸ Škiljan 2000, 95

¹⁰⁹ *ibid.*

I. 94. 7

ἀντι δὲ Λυδῶν μετονομασθῆναι αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ βασιλέως τοῦ παιδός, ὃς σφεας ἀνήγαγε, ἐπὶ τούτου τὴν ἐπωνυμίηνποιευσμένους ὀνομασθῆναι Τυρσηνοῦς. Λυδοὶ μὲν δὴ ὑπὸ Πέρσησι ἐδεδοῦλωντο.

"Promijenili su ime, pa se umjesto Lidani nazivaju prema kraljevu sinu koji ih je vodio: prema njemu su uzeli ime i zovu se Tirsencima. Lidane su, opet, bili pokorili Perzijanci."¹¹⁰

Ιστορία I. 166. 1 - 3

I. 166. 1

ἐπεῖτε δὲ ἐς τὴν Κύρνον ἀπίκοντο, οἴκεον κοινῇ μετὰ τῶν πρότερον ἀπικομένων ἐπ' ἕτεα πέντε, καὶ ἱρὰ ἐνιδρύσαντο. καὶ ἦγον γὰρ δὴ καὶ ἔφερον τοὺς περιοίκους ἅπαντας, στρατεύονται ὧν ἐπ' αὐτοὺς κοινῶ λόγῳ χρῆσάμενοι Τυρσηνοὶ καὶ Καρχηδόνιοι, νηυσὶ ἐκάτεροι ἐξήκοντα.

"Kada su stigli na Kirno, stanovali su pet godina zajedno s onima što su došli prije njih i podigli su tamo svetišta. Pljačkali su i plijenili sve svoje susjede, pa su stoga Tirsenci i Kartažani, sklopivši zajednički dogovor, odlučili krenuti protiv njih s vojskom, svaki sa šezdeset lađa."¹¹¹

I. 166. 2

οἱ δὲ Φωκαιέες πληρώσαντες καὶ αὐτοὶ τὰ πλοῖα, ἐόντα ἀριθμὸν ἐξήκοντα, ἀντίαζον ἐς τὸ Σαρδόνιον καλεόμενον πέλαγος. συμμισγόντων δὲ τῇ ναυμαχίῃ Καδμείῃ τις νίκη τοῖσι Φωκαιεῦσι ἐγένετο· αἱ μὲν γὰρ τεσσαράκοντά σφι νέες διεφθάρησαν, αἱ δὲ εἴκοσι αἱ περιεοῦσαι ἦσαν ἄχρηστοι· ἀπεστράφατο γὰρ τοὺς ἐμβόλους.

"A i Fokejci su naoružali brodove, šezdeset njih na broju, i suprotstavili im se u moru koje¹¹² se zove Sardinijsko. Kada su se sukobili u pomorskoj bitci, Fokejci odnesu nekakvu Kadmovu pobjedu. Naime, izgubili su četrdeset brodova, a dvadeset preostalih bilo je oštećeno, jer su im pramčani kljunovi bili posve iskrivljeni."¹¹³

I. 166. 3

καταπλώσαντες δὲ ἐς τὴν Ἀλαλίην ἀνέλαβον τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὴν ἄλλην κτῆσιν ὄσσην οἶαι τε ἐγίνοντο αἱ νέες σφι ἄγειν, καὶ ἔπειτα ἀπέντες τὴν Κύρνον ἔπλεον ἐς Ρήγιον.

¹¹⁰ *ibid.*

¹¹¹ Škiljan 2000, 127

¹¹² *ibid.*

¹¹³ Škiljan 2000, 128

"Otplovili su u Alaliju, ukrkali djecu i žene i ostalu imovinu, koliko su lađe mogle nositi, pa su napustili Kirno i plovili prema Regiju."¹¹⁴

Diodor Sikulski

Diodor Sikulski (*Διοδωρος Σικελιώτης*) je živio u doba Cezarove vladavine, napisao je djelo *Bibliotheca historica* u 40 knjiga, od čega su sačuvane I- V i XI- XX.

U 13. poglavlju 5. knjige opisuje Korziku i gradove na otoku, te spominje vladavinu Fokejaca i kasnije Etruščana.

Bibliotheca historica, V. 13. 4

τούτων δὲ τὴν μὲν Κάλαριν Φωκαεῖς ἔκτισαν, καὶ χρόνον τινὰ κατοικήσαντες ὑπὸ Τυρρηγῶν ἐξεβλήθησαν ἐκ τῆς νήσου. τὴν δὲ Νίκαιαν ἔκτισαν Τυρρηγοὶ θαλαττοκρατοῦντες καὶ τὰς κατὰ τὴν Τυρρηγίαν κειμένας νήσους ἰδιοποιούμενοι. ἐπὶ δὲ τινὰς χρόνους τῶν ἐν τῇ Κύρνω πόλεων κυριεύοντες ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἐγχωρίων φόρους ῥητίνην καὶ κηρὸν καὶ μέλι, φουμένων τούτων δαψιλῶν ἐν τῇ νήσῳ.

"Kalaris su osnovali Fokejci, koji su neko vrijeme tamo živjeli dok ih Tirenjani nisu protjerali s otoka; Nikeju su osnovali Tirenjani u vrijeme kada su gospodarili morem te su zaposjedali otoke ispred Tirenije. Vladali su gradovima na Korzici dugačak vremenski period te su od stanovnika zahtijevali danak u obliku smole, voska i meda, kojih je na otoku bilo u izobilju. Smatralo se da su robovi sa Korzike superiorni ostalima u svim poslovima koje zahtijeva ljudski život, sama priroda im je podarila ovu karakteristiku.

Po cijelom otoku se prostire brdovito područje, koje je prekriveno neprekidnim šumama i presjecano rječicama."¹¹⁵

Strabon

Strabon (*Στράβων*), grčki povjesničar, geograf i filozof, živio je 64/ 63. god. pr. Kr.- 24. god., te je napisao monumentalno djelo *Γεωγραφικά*, u 17 knjiga u kojima je opisao povijest, opise mjesta te ljude iz njemu poznatog svijeta. U 2. poglavlju 5. knjige detaljno opisuje Etruriju, odn. Tireniju, kako naziva tu pokrajinu, nabrajajući gradove koji se u njoj nalaze.

¹¹⁴ ibid.

¹¹⁵ Čitav odlomak je preuzet iz The Library of History of Diodorus Siculus, na engleski jezik preveo C. H. Oldfather, Loeb Classical Library edition, Vol. III, Harvard University Press, Cambridge, 1939. Preuzeto s http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/5A*.html#13, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

V. 2. 1.

Δευτέρα δὲ λεγέσθω ἡ Λιγυστική ἢ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἀπεννίνοις ὄρεσι, μεταξὺ ἰδρυμένη τῆς νῦν λεχθείσης Κελτικῆς καὶ τῆς Τυρρηνίας, οὐδὲν ἔχουσα περιηγήσεως ἄξιον, πλὴν ὅτι κωμηδὸν ζῶσι, τραχεῖαν γῆν ἀροῦντες καὶ σκάπτοντες, μᾶλλον δὲ λατομοῦντες, ὧς φησι Ποσειδώνιος. [εὐάνδρει δ' ὅμως ἡ χώρα καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἐντεῦθεν τὸ πλεον ἐστὶ καὶ τὸ τῶν ἵππικῶν πλῆθος, ἐξ ὧν καὶ ἡ σύγκλητος λαμβάνει τὴν σύνταξιν.] τρίτοι δ' εἰσὶ συνεχεῖς τούτοις οἱ Τυρρηνοί, τὰ πεδία ἔχοντες τὰ μέχρι τοῦ ποταμοῦ τοῦ Τιβέριδος, κλυζόμενοι τὰ μὲν πρὸς ἔω μάλιστα μέρη τῶι ποταμῶι μέχρι τῆς ἐκβολῆς αὐτοῦ, κατὰ δὲ θάτερα τῶι Τυρρηνικῶι καὶ Σαρδώϊωι πελάγει. ρεῖ δὲ ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν ὁ Τίβερις, πληροῦται δ' ἐκ πολλῶν ποταμῶν, μέρος μὲν τι δι' αὐτῆς φερόμενος τῆς Τυρρηνίας, τὸ δ' ἐφεξῆς διορίζων ἀπ' αὐτῆς πρῶτον μὲν τὴν Ὀμβρικήν, εἶτα τοὺς Σαβίνους καὶ Λατίνους τοὺς πρὸς τῆι Ρώμηι μέχρι τῆς παραλίας. παραβέβληνται δὲ πως τῶι ποταμῶι μὲν καὶ τοῖς Τυρρηνοῖς κατὰ πλάτος, ἀλλήλοις δὲ κατὰ μῆκος· ἀνέχουσι δὲ πρὸς τὰ Ἀπέννινα ὄρη τὰ πλησιάζοντα τῶι Ἀδρίαι πρῶτοι μὲν οἱ Ὀμβρικοί, μετὰ δὲ τούτους Σαβῖνοι, τελευταῖοι δ' οἱ τὴν Λατίνην ἔχοντες, ἀρξάμενοι πάντες ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ. ἢ μὲν οὖν τῶν Λατίνων χώρα μεταξὺ κεῖται τῆς τε ἀπὸ τῶν Ὠστίων παραλίας μέχρι πόλεως Σινοέσσης καὶ τῆς Σαβίνης (τὰ δ' Ὠστια ἐστὶν ἐπίνειον τῆς Ρώμης, εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Τίβερις παρ' αὐτὴν ῥυεῖς), ἐκτείνεται δὲ ἐπὶ μῆκος μέχρι τῆς Καμπανίας καὶ τῶν Σαυνιτικῶν ὀρῶν· ἢ δὲ Σαβίνη μεταξὺ τῶν Λατίνων κεῖται καὶ τῶν Ὀμβρικῶν, ἐκτείνεται δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς τὰ Σαυνιτικὰ ὄρη, καὶ μᾶλλον συνάπτει τοῖς Ἀπεννίνοις τοῖς κατὰ Οὐηστίνους τε καὶ Πελίγγους καὶ Μαρσούς· οἱ δ' Ὀμβρικοὶ μέσοι μὲν κεῖνται τῆς τε Σαβίνης καὶ τῆς Τυρρηνίας, μέχρι δ' Ἀριμίνου καὶ Ραουέννης προΐασιν, ὑπερβάλλοντες τὰ ὄρη. Τυρρηνοὶ δὲ παύονται ὑπ' αὐτοῖς τοῖς ὄρεσι τοῖς περικλείουσιν ἐκ τῆς Λιγυστικῆς εἰς τὸν Ἀδρίαν, ἀπὸ τῆς οἰκείας ἀρξάμενοι θαλάττης καὶ τοῦ Τιβέριδος. τὰ καθ' ἕκαστα δὲ διέξιμεν ἀπ' αὐτῶν τούτων ἀρξάμενοι.

"Nadalje, opisat čemo dio Ligurije smještenog u Apeninima, između Keltike i Tirenije. Ništa ondje nije vrijedno spomena, osim da ljudi žive u selima, oru i kopaju neprobojnu zemlju, ili kako kaže Posidonije, sjeku/ klešu stijene.

Treći dio naseljavaju Tirenjani, žive pored Liguraca, naseljavaju ovo područje istočno do Tibera, a zapadno do Tirenskog i Sardskog mora. Tiber izvire u Apeninima, djelomično protječe kroz Tireniku, koju dijeli od Ombrije, nakon toga od Sabinjana te Latina, koji su naseljeni pored Rima uz morsku obalu; ove dvije zemlje na zapadu graniče sa Tirenjanima i rijekom Tiber. Na sjever se protežu prema Apeninima, koji se približavaju Adriatiku. Prvo su naseljeni Umbri, zatim Sabinjani, pa napokon stanovnici Lacija. Zemlja Latina se s jedne strane proteže od Ostije do grada Sinuese, s druge strane je omeđena zemljom Sabinjana

(Ostia je rimska luka, kroz koju protječe Tiber), koja se proteže do Kampanije i sabinskih planina. Zemlja Sabinjana leži između Latina i Umbra, proteže se do sabinskih planina, ali se približava Apeninima u kojima žive Vestini, Peligni, Marsi. Umbri žive između Sabinjana i Tirenjana, ali se protežu iza planina do Riminija (*Ariminum*) i Ravene.

Tirenjani nastanjuju područje od Tirenskog mora na zapadu do cirkularnog lanca planina na istoku, koji se proteže od Ligurije do Adriatika. Sada ćemo ih sve potanko opisati, počevši sa posljednjima."¹¹⁶

V. 2. 2.

Οἱ Τυρρηνοὶ τοίνυν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις Ἐτροῦσκοι καὶ Τοῦσκοι προσαγορεύονται. οἱ δ' Ἑλληνας οὕτως ὠνόμασαν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Τυρρηνοῦ Ἄττος, ὡς φασί, τοῦ στείλαντος ἐκ Λυδίας ἐποίκους δεῦρο. ἐπὶ γὰρ λιμοῦ καὶ ἀφορίας ὁ Ἄττις, εἰς τῶν ἀπογόνων Ἡρακλέους καὶ Ὀμφάλης, δυεῖν παίδων ὄντων, κλήρωι Λυδὸν μὲν κατέσχε, τῷ δὲ Τυρρηνώϊ τὸν πλείω συστήσας λαὸν ἐξέστειλεν. ἐλθὼν δὲ τὴν τε χώραν ἀφ' ἑαυτοῦ Τυρρηνίαν ἐκάλεσε καὶ δώδεκα πόλεις ἔκτισεν, οἰκιστὴν ἐπιστήσας Τάρκωνα, ἀφ' οὗ Ταρκυνία ἢ πόλις, ὃν διὰ τὴν ἐκ παίδων σύνεσιν πολὺν γεγεννησθαι μυθεύουσι. τότε μὲν οὖν ὑφ' ἐνὶ ἡγεμόνι ταπτόμενοι μέγα ἴσχυον, χρόνοις δ' ὕστερον διαλυθῆναι τὸ σύστημα εἰκὸς καὶ κατὰ πόλεις διασπασθῆναι βίαι τῶν πλησιοχώρων εἰζαντας· οὐ γὰρ ἂν χώραν εὐδαίμονα ἀφέντες τῇ θαλάττῃ κατὰ ληιστείαν ἐπέθεντο ἄλλοι πρὸς ἄλλα τραπόμενοι πελάγη, ἐπεὶ, ὅπου γε συμπνεύσαιεν, ἱκανοὶ ἦσαν οὐκ ἀμύνασθαι μόνον τοὺς ἐπιχειροῦντας αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ἀντεπιχειρεῖν καὶ μακρὰς στρατείας ποιεῖσθαι. μετὰ δὲ τὴν τῆς Ῥώμης κτίσιν Δημάρατος ἀφικνεῖται λαὸν ἄγων ἐκ Κορίνθου, καὶ δεξαμένων αὐτὸν Ταρκυνιτῶν γενναῖα Λουκούμωνα ἐξ ἐπιχωρίας γυναικός. γενόμενος δὲ Ἄγκωι Μαρκίω τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων φίλος, ἐβασίλευσεν οὗτος καὶ μετωνομάσθη Λεύκιος Ταρκύνιος Πρίσκος. ἐκόσμησε δ' οὖν τὴν Τυρρηνίαν καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πατὴρ πρότερον, ὁ μὲν εὐπορίαὶ δημιουργῶν τῶν συνακολουθησάντων οἴκοθεν, ὁ δὲ ταῖς ἐκ τῆς Ῥώμης ἀφορμαῖς. λέγεται δὲ καὶ ὁ θριαμβικὸς κόσμος καὶ ὑπατικὸς καὶ ἀπλῶς ὁ τῶν ἀρχόντων ἐκ Ταρκυνίων δεῦρο μετενεχθῆναι καὶ ράβδοι καὶ πελέκεις καὶ σάλπιγγες καὶ ἱεροποιαὶ καὶ μαντικὴ καὶ μουσικὴ, ὅση δημοσίαι χρῶνται Ῥωμαῖοι. τούτου δ' υἱὸς ἦν ὁ δεύτερος Ταρκύνιος ὁ Σούπερβος, ὅσπερ καὶ τελευταῖος βασιλεύσας ἐξέπεσε. Πορσίνας δ', ὁ τῶν Κλουσίων βασιλεύς, πόλεως Τυρρηνίδος, κατάγειν αὐτὸν ἐπιχειρήσας δι' ὄπλων, ὡς οὐχ οἷός τε ἦν, καταλυσάμενος τὴν ἔχθραν ἀπῆλθε φίλος μετὰ τιμῆς καὶ δωρεῶν μεγάλων.

¹¹⁶ Čitav odlomak je preuzet iz The Geography of Strabo, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.1>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

"Tireni su dobili od Rimljana naziv Etruščani i Tusci. Grci su ih nazvali prema Tirenu, Atisovom sinu, koji je vodio skupinu kolonista iz Lidije. Atis je bio potomak Herakla i Omfale, imao je dva sina, ždrijebom je odlučeno da će Lot ostati u zemlji, a Tiren mora predvoditi skupinu kolonista i otići. Kada je stigao ovamo, nazvao je zemlju po sebi- Tirenija, osnovao je 12 gradova, na vlast je postavio Tarkona, po kojemu je grad Tarkvinija dobio ime, a koji je pokazivao mudrost od djetinjstva, što su pripisivali navodno sijedoj kosi od rođenja. Prvotno su gradovi bili pod jednom upravom, procvali su, ali ubrzo je njihov savez prekinut i počeli su ratovati međusobno, inače ne bi nikada napustili plodnu nizinu za gusarenje od mora do mora, zajedno su se mogli oduprijeti napadima, braniti se i poduzimati svoje ratne podvige. Nakon osnutka Rima, Demarat je došao ovamo, dovevši sa sobom Korinćane. Primljen je u Tarkviniji, gdje je s lokalnom ženom imao sina imenom Lukumo. Lukumo je postao prijatelj s rimskim kraljem Ankom Marcijem, naslijedivši ga na prijestolju i preuzevši ime *Lucius Tarquinius Priscus*. I on i njegov otac su puno napravili za Tireniju- prvi je doveo sa sobom brojne umjetnike iz domovine, drugi je donio rimske resurse. Priča se da je trijumfalna odjeća konzula, kao i ona magistrata, imala etruščansko podrijetlo, zajedno sa fascima, sjekirama, žrtvovanjem, proricanjem, glazbom koju su Rimljani koristili u javnim ceremonijama. Njegov sin, drugi Tarkvin, nadimkom *Superbus*, koji je otjeran sa prijestolja, bio je posljednji rimski kralj. Porsena, kralj u Kluziju, gradu u Tireniji, želio ga je zamijeniti na prijestolju uz pomoć vojske, ali je neuspjevši sklopio mir sa Rimljanima, otišao je prijateljski, časno i natovaren darovima."¹¹⁷

V. 2. 3.

Περὶ μὲν τῆς ἐπιφανείας τῶν Τυρρηγῶν ταῦτα καὶ ἔτι τὰ τοῖς Καιρετανοῖς πραχθέντα ... καὶ γὰρ τοὺς ἐλόντας τὴν Ῥώμην Γαλάτας κατεπολέμησαν ἀπιοῦσιν ἐπιθέμενοι κατὰ Σαβίνους, καὶ ἅ παρ' ἐκόντων ἔλαβον Ῥωμαίων ἐκεῖνοι λάφυρα ἄκοντας ἀφείλοντο· πρὸς δὲ τούτοις τοὺς καταφυγόντας παρ' αὐτοὺς ἐκ τῆς Ῥώμης ἔσωσαν καὶ τὸ ἀθάνατον πῦρ καὶ τὰς τῆς Ἑστίας ἱερείας. οἱ μὲν οὖν Ῥωμαῖοι διὰ τοὺς τότε φαύλως διοικοῦντας τὴν πόλιν οὐχ ἱκανῶς ἀπομνημονεῦσαι τὴν χάριν αὐτοῖς δοκοῦσι· πολιτείαν γὰρ δόντες οὐκ ἀνέγραψαν εἰς τοὺς πολίτας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς μὴ μετέχοντας τῆς ἰσονομίας εἰς τὰς δέλτους ἐξώριζον τὰς Καιρετανῶν. παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλήσιν εὐδοκίμησεν ἡ πόλις αὕτη διὰ τε ἀνδρείαν καὶ δικαιοσύνην· τῶν τε γὰρ ληιστηρίων ἀπέσχετο καίπερ δυναμένη πλεῖστον, καὶ Πυθοῖ τὸν Ἀγυλλαίων καλούμενον ἀνέθηκε θησαυρόν. Ἀγυλλα γὰρ ὠνομάζετο τὸ πρότερον ἢ νῦν Καιρέα, καὶ λέγεται Πελασγῶν κτίσμα τῶν ἐκ Θετταλίας ἀφιγμένων· τῶν δὲ Λυδῶν, οἵπερ Τυρρηνοὶ

¹¹⁷ *ibid.*

μετωνομάσθησαν, ἐπιστρατευσάντων τοῖς Ἀγυλλαίοις, προσίων τῷ τείχει τις ἐπυνθάνετο τοῦνομα τῆς πόλεως, τῶν δ' ἀπὸ τοῦ τείχους Θετταλῶν τινος ἀντὶ τοῦ ἀποκρίνασθαι προσαγορεύσαντος αὐτὸν «χαῖρε», δεξάμενοι τὸν οἰωνὸν οἱ Τυρρηνοὶ τοῦτον ἀλοῦσαν τὴν πόλιν μετωνόμασαν. ἡ δὲ οὕτω λαμπρὰ καὶ ἐπιφανὴς πόλις νῦν ἔχνη σῶζει μόνον, εὐανδρεῖ δ' αὐτῆς μᾶλλον τὰ πλησίον θερμά, ἃ καλοῦσι Καιρετανά, διὰ τοὺς φοιτῶντας θεραπείας χάριν.

"To su činjenice koje govore o slavi Tirenjana, kojima možemo dodati eksploatairanje Ceretanja, koji su pobijedili Galaćane nakon što su zauzeli Rim. Napali su ih dok su prolazili kroz zemlju Sabinjana, oteli su im otkupninu koju su Rimljani dragovoljno platili; pod svoju zaštitu uzeli su one koji su pobjegli iz Rima te vječnu vatru i Vestine svećenice. Rimljani su im dali građansko pravo, ali ih nisu upisali među građane, davši im veća prava od onih koja su imali građani Cerveterija. Međutim, među Grcima ovaj grad je bio cijenjen zbog hrabrosti i umjerenosti u ponašanju, nisu se nikada upustili u gusarenje, u Delfima su posvetili blago Agileji, jer je njihova zemlja nekada nosila ime Agylla, a ne *Caere* (Cerveteri), kao sada. Smatra se da su ju osnovali Pelazgi iz Tesalije. Lidani, koji su preuzeli ime Tireni, započevši rat s Agilejcima, jedan od njih je pitao ime grada kada je došao pod zidine; a jedan od Tesalaca mu je umjesto odgovora, rekao 'Zbogom/ Pozdrav.' Tireni su ovo shvatili kao omen, nakon što su zauzeli grad, promijenili su mu ime. Ovaj grad, koji je nekada bio bogat i slavan, danas čuva samo tragove nekadašnje slave; a više su posjećene toplice u blizini, imenom Caeretana."¹¹⁸

V. 2. 4.

Τοὺς δὲ Πελαγοῦς, ὅτι μὲν ἀρχαῖόν τι φῶλον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐπιπολάσαν καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Αἰολεῦσι τοῖς κατὰ Θετταλίαν, ὁμολογοῦσιν ἅπαντες σχεδόν τι. νομίζειν δέ φησιν Ἐφορος τὸ ἀνέκαθεν Ἀρκάδας ὄντας ἐλέσθαι στρατιωτικὸν βίον, εἰς δὲ τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν προτρέποντας πολλοὺς ἅπασι τοῦ ὀνόματος μεταδοῦναι καὶ πολλὴν ἐπιφάνειαν κτήσασθαι καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις, παρ' ὅσους ποτὲ ἀφιγμένοι τετυχήκασι. καὶ γὰρ τῆς Κρήτης ἔποικοι γεγόνασιν, ὥς φησιν Ὅμηρος· λέγει γοῦν Ὀδυσσεὺς πρὸς Πηνελόπην ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί, ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες, Δωριέες τε τριχάικες, δῖοί τε Πελαγοί. καὶ τὸ Πελασγικὸν Ἄργος ἢ Θετταλία λέγεται, τὸ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ καὶ τῶν Θερμοπυλῶν ἕως τῆς ὀρεινῆς τῆς κατὰ Πίνδον, διὰ τὸ ἐπάρξει τῶν τόπων τούτων τοὺς Πελαγοῦς. τὸν τε Δία τὸν Δωδωναῖον αὐτὸς ὁ ποιητῆς

¹¹⁸ Čitav odlomak je preuzet iz The Geography of Strabo, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.4>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

ὀνομάζει Πελασγικὸν Ζεῦ ἄνα, Δωδωναίῃ, Πελασγικέ. πολλοὶ δὲ καὶ τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη Πελασγικὰ εἰρήκασιν, ὡς καὶ μέχρι δεῦρο ἐπαρξάντων· Πελασγούς τε πολλοὺς καὶ τῶν ἡρώων ὄνομα καλέσαντες, οἱ ὕστερον ἀπ' ἐκείνων πολλὰ τῶν ἐθνῶν ἐπώνυμα πεποιήκασιν· καὶ γὰρ τὴν Λέσβον Πελασγίαν εἰρήκασιν, καὶ τοῖς ἐν τῇ Τρωιάδι Κίλιζιν Ὅμηρος εἶρηκε τοὺς ὁμόρους Πελασγούς «Ἴππόθοος δ' ἄγε φῦλα Πελασγῶν ἐγγεσιμῶρων, τῶν οἱ Λάρισαν ἐριβόλακα ναιετάσκον». τῷ δ' Ἐφόρωι τοῦ ἐξ Ἀρκαδίας εἶναι τὸ φῦλον τοῦτο ἤρξεν Ἡσίοδος. φησὶ γὰρ «υἱεῖς ἐξεγένοντο Λυκάονος ἀντιθέοιο, ὃν ποτε τίκετε Πελασγός». Αἰσχύλος δ' ἐκ τοῦ περὶ Μυκῆνας Ἄργους φησὶν ἐν Ἰκέτισι καὶ Δαναΐσι τὸ γένος αὐτῶν. καὶ τὴν Πελοπόννησον δὲ Πελασγίαν φησὶν Ἐφορος κληθῆναι, καὶ Εὐριπίδης δ' ἐν Ἀρχελάωι φησὶν ὅτι «Δαναὸς ὁ πεντήκοντα θυγατέρων πατήρ ἐλθὼν ἐς Ἄργος ὄικισ' Ἰνάχου πόλιν, Πελασγιώτας δ' ὠνομασμένους τὸ πρὶν Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἀν' Ἑλλάδα». Ἀντικλείδης δὲ πρώτους φησὶν αὐτοὺς τὰ περὶ Αἴημον καὶ Ἰμβρον κτίσαι, καὶ δὴ τούτων τινὰς καὶ μετὰ Τυρρηνοῦ τοῦ Ἄττος εἰς τὴν Ἰταλίαν συναῖραι. καὶ οἱ τὴν Ἀτθίδα συγγράψαντες ἱστοροῦσι περὶ τῶν Πελασγῶν ὡς καὶ Ἀθήνησι γενομένων, διὰ δὲ τὸ πλανήτας εἶναι καὶ δίκην ὀρνέων ἐπιφοιτᾶν ἐφ' οὓς ἔτυχε τόπους Πελαργοὺς ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν κληθῆναι.

"Gotovo svi se slažu da su Pelazgi stari narod rasprostranjen na području čitave Grčke, ali pogotovo u zemlji Eoljana, blizu Tesalije. Eforus (Ἐφορος) piše kako su podrijetlom Arkadani, koji su živjeli ratničkim načinom života, privoljeli bi sve na koje su naišli da slijede njihov put, nametnuli ime svog naroda drugima, te su postali poznati u cijeloj Grčkoj i bilo kojoj drugoj zemlji u koju bi došli.

Homer piše kako su postojale kolonije Pelazga na Kreti.

Odiseja, XIX. 175 - 177:

ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη: ἐν μὲν Ἀχαιοὶ ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγάλητορες, ἐν δὲ Κύδωνες, Δωριέες τε τριχάϊκες διοὶ τε Πελασγοί.

"Jezici različiti tu se isprepleću, tu su Ahejci,

Eteokrećani su tu junačine, tu i Kidonci,

Dorani, kojih su plemena tri, i divni Pelazgi."¹¹⁹

Dio Tesalije (između rukavaca rijeke Penej i Termopilskog klanca, do planine Pindus) je pripadao Pelazgima. Pjesnik također dodonskom Jupiteru dodaje epitet pelazgički.

Πιπιάδα, XVI. 233 - 234

Ζεῦ ἄνα Δωδωναίῃ Πελασγικὴ τηλόθι ναίων, Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου.

"Zeuse, pelaški kralju i dodonski, koji daleko

¹¹⁹ Čitav odlomak preuzet je iz Homer, Odiseja, preveo i protumačio Tomo Maretić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003, 363. Dalje u tekstu Maretić 2003.

U Dodoni vladaš u studenoj!"¹²⁰

Mnogi su pretpostavili da su stanovnici Epira Pelazgi jer je njihova prevlast stigla tako daleko. Mnogi heroji su nosili to ime pa su kasniji pisci dodali ime heroja cijelom narodu kojega su vodili- tako je Lezbosu dodan epitet pelazgički; Homer naziva stanovnike koji u Troadi graniče sa Kilikijom Pelazgima; te Hipotoj iz Larise.

Ilijada, II. 840 - 843

Ἰππόθοος δ' ἄγε φῦλα Πελασγῶν ἐγγεσιμῶρων

τῶν οἱ Λάρισαν ἐριβόλακα ναιετάασκον:

τῶν ἦρχ' Ἰππόθοός τε Πύλαιός τ' ὄζος Ἄρηος,

υἷε δῶω Λήθοιο Πελασγοῦ Τευταμίδαο.

"Vođ Hipotoj plemena Pelazga kopljonosnih bješe,

Koji su okolo grada Larise živjeli grudnog;

Vođa im bješe Hipotoj i Pilej od Aresa loze,

Oca sinovi Leta Pelazga, Teutamu sina."¹²¹

Eforus slijedi Hezioda kada piše da su Pelazgi arkadsko pleme, koji piše: "Sinovi rođeni od božanskog Likeja, koji je rođen od Pelazga."

Eshil u drami Hiketide smješta Pelazge u Argos blizu Mikene, a Eforus piše kako je Peloponez zvan Pelazgija.

Euripid u djelu *Archelaus* piše: "Danaj, otac 50 kćeri, došavši u Arg naselio je grad Inah, donio je zakon da se oni, koji su se ranije u Grčkoj nazivali Pelazgima, sada trebaju nazivati Danajcima. Antiklid piše kako su prvo kolonizirali Lemnos i Imbros, te da je dio njih otišao u Italiju sa Tirenom, Atisovim sinom.

Autori Atenskih antikviteta pišu kako je dio Pelazga došao u Atenu, gdje su ih Atenjani, zbog seljenja i mogućnosti prilagodbe životu bilo gdje, nazvali Pelargima."¹²²

V. 2. 5.

Τῆς δὲ Τυρρηνίας μῆκος μὲν τὸ μέγιστον εἶναι φασι τὴν παραλίαν ἀπὸ Λούνης μέχρι Ὠστίων διαχιλίων ποῦ καὶ πεντακοσίων σταδίων, πλάτος δὲ τοῦ ἡμίσουσ ἔλαττον τὸ πρὸς τοῖς ὄρεσιν. εἰς μὲν οὖν Πίσας ἀπὸ Λούνης πλείους τῶν τετρακοσίων σταδίων εἰσίν, ἐντεῦθεν δ' εἰς Οὐολατέρρας διακόσιοι ὀγδοήκοντα, πάλιν δ' ἐνθένδε εἰς Ποπλώνιον διακόσιοι ἑβδομήκοντα,

¹²⁰ Maretic 2003, 363

¹²¹ Maretic 2003, 381

¹²² Čitav odlomak je preuzet iz *The Geography of Strabo*, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus-cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.4>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

ἐκ δὲ Ποπλωνίου εἰς Κόσαν ἐγγὺς ὀκτακόσιοι, οἱ δὲ ἐξακόσιοι φασί Πολύβιος δ' οὐκ εὖ καὶ τοὺς πάντας χιλίους τριακοσίους τριάκοντα λέγει. τούτων δ' ἡ μὲν Λοῦνα πόλις ἐστὶ καὶ λιμὴν, καλοῦσι δ' οἱ Ἕλληνες Σελήνης λιμένα καὶ πόλιν. ἡ μὲν οὖν πόλις οὐ μεγάλη, ὁ δὲ λιμὴν μέγιστός τε καὶ κάλλιστος, ἐν αὐτῷ περιέχων πλείους λιμένας ἀγχιβαθεῖς πάντας, οἷον ἂν γένοιτο ὀρμητήριον θαλαττοκρατησάντων ἀνθρώπων τοσαύτης μὲν θαλάττης τοσοῦτον δὲ χρόνον. περικλείεται δ' ὁ λιμὴν ὄρεσιν ὑψηλοῖς, ἀφ' ὧν τὰ πελάγη κατοπτέυεται καὶ ἡ Σαρδῶ καὶ τῆς ἠϊόνος ἑκατέρωθεν πολὺ μέρος. μέταλλα δὲ λίθου λευκοῦ τε καὶ ποικίλου γλαυκίζοντος τοσαῦτά τ' ἐστὶ καὶ τηλικαῦτα, μονολίθους ἐκδιδόντα πλάκας καὶ στύλους, ὥστε τὰ πλεῖστα τῶν ἐκπρεπῶν ἔργων τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἐντεῦθεν ἔχειν τὴν χορηγίαν· καὶ γὰρ εὐεξάγωγός ἐστὶν ἡ λίθος, τῶν μετάλλων ὑπερκειμένων τῆς θαλάττης πλησίον, ἐκ δὲ τῆς θαλάττης διαδεχομένου τοῦ Τιβέριος τὴν κομιδὴν· καὶ τὴν ζυλείαν τὴν εἰς τὰς οἰκοδομὰς σελμάτων εὐθυτάτων καὶ εὐμηκεστάτων ἢ Τυρρηνία χορηγεῖ τὴν πλείστην, τῷ ποταμῷ κατάγουσα ἐκ τῶν ὄρων εὐθύς. [πρὸς δὲ τοῖς ὄρεσι τοῖς ὑπερκειμένοις τῆς Λούνης ἐστὶ πόλις Λοῦκα.] μεταξύ δὲ Λούνης καὶ Πίσσης ὁ Μάκρας ἐστὶ χωρίον, ὧν πέρατι τῆς Τυρρηνίας καὶ τῆς Λιγυστικῆς κέχρηται τῶν συγγραφέων πολλοί. ἡ δὲ Πῖσα κτίσμα μὲν ἐστὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Πισατῶν, οἱ μετὰ Νέστορος ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντες κατὰ τὸν ἀνάπλου ἐπλανήθησαν, οἱ μὲν εἰς τὸ Μεταπόντιον οἱ δ' εἰς τὴν Πισσάτιν, ἅπαντες Πύλιοι καλούμενοι. δυεῖν δὲ ποταμῶν κεῖται μεταξύ κατ' αὐτὴν τὴν συμβολήν, Ἄρνου τε καὶ Αὔσαρος, ὧν ὁ μὲν ἐξ Ἄρρητίου φέρεται πολὺς, οὐχὶ πᾶς, ἀλλὰ τριχῆ σχισθεῖς, ὁ δ' ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὄρων· συμπεσόντες δ' εἰς ἓν ρεῖθρον μετεωρίζουσιν ἀλλήλους ταῖς ἀντικοπαῖς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε τοὺς ἐπὶ τῶν ἠϊόνων ἐστῶτας ἀμφοτέρων μηδέτερον ὑπὸ θατέρου καθορᾶσθαι, ὥστ' ἀνάγκη δυσανάπλωτα ἐκ θαλάττης εἶναι· στάδιοι δ' εἰσὶ τοῦ ἀνάπλου περὶ εἴκοσι. μυθεύουσι δ', ὅτε πρῶτον ἐκ τῶν ὄρων οἱ ποταμοὶ κατεφέροντο οὗτοι, κωλυομένους ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων μὴ συμπεσόντες εἰς ἓν κατακλύζοιεν τὴν χώραν, ὑποσχέσθαι μὴ κατακλύσειν, καὶ φυλάξαι τὴν πίστιν. δοκεῖ δ' ἡ πόλις εὐτυχῆσαι ποτε, καὶ νῦν οὐκ ἀδοξεῖ διὰ τε εὐκαρπίαν καὶ τὰ λιθουργεῖα καὶ τὴν ὕλην τὴν ναυπηγήσιμον, ἧ τὸ μὲν παλαιὸν ἐχρῶντο πρὸς τοὺς κατὰ θάλατταν κινδύνους· καὶ γὰρ μαχιμώτεροι Τυρρηνῶν ὑπῆρξαν, καὶ παρώξυναν αὐτοὺς οἱ Λίγυες πονηροὶ γείτονες παρὰ πλευρὰν ὄντες· νῦν δὲ τὸ πλέον εἰς τὰς οἰκοδομὰς ἀναλίσκεται τὰς ἐν Ῥώμῃ κὰν ταῖς ἐπαύλεσι βασιλεία κατασκευαζομένων Περσικὰ οἰκοδομὰς σελμάτων εὐθυτάτων καὶ εὐμηκεστάτων ἢ Τυρρηνία χορηγεῖ τὴν πλείστην, τῷ ποταμῷ κατάγουσα ἐκ τῶν ὄρων εὐθύς. [πρὸς δὲ τοῖς ὄρεσι τοῖς ὑπερκειμένοις τῆς Λούνης ἐστὶ πόλις Λοῦκα.] μεταξύ δὲ Λούνης καὶ Πίσσης ὁ Μάκρας ἐστὶ χωρίον, ὧν πέρατι τῆς Τυρρηνίας καὶ τῆς Λιγυστικῆς κέχρηται τῶν συγγραφέων πολλοί. ἡ δὲ Πῖσα κτίσμα μὲν ἐστὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Πισατῶν, οἱ μετὰ Νέστορος ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντες κατὰ τὸν ἀνάπλου ἐπλανήθησαν, οἱ μὲν εἰς τὸ Μεταπόντιον οἱ δ' εἰς τὴν

Πισᾶτιν, ἅπαντες Πύλιοι καλούμενοι. δεῖν δὲ ποταμῶν κείται μεταξύ κατ' αὐτὴν τὴν συμβολήν, Ἄρνου τε καὶ Αὔσαρος, ὧν ὁ μὲν ἐξ Ἀρρητίου φέρεται πολὺς, οὐχὶ πᾶς, ἀλλὰ τριχῆ σχισθεὶς, ὁ δ' ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν· συμπεσόντες δ' εἰς ἓν ρεῖθρον μετεωρίζουσιν ἀλλήλους ταῖς ἀντικοπαῖς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε τοὺς ἐπὶ τῶν ἠιόνων ἐστῶτας ἀμφοτέρων μηδέτερον ὑπὸ θατέρου καθορᾶσθαι, ὥστ' ἀνάγκη δυσανάπλωτα ἐκ θαλάττης εἶναι· στάδιοι δ' εἰσὶ τοῦ ἀνάπλου περὶ εἴκοσι. μυθεύουσι δ', ὅτε πρῶτον ἐκ τῶν ὀρῶν οἱ ποταμοὶ κατεφέροντο οὗτοι, κωλυομένους ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων μὴ συμπεσόντες εἰς ἓν κατακλύζοιεν τὴν χώραν, ὑποσχέσθαι μὴ κατακλύσειν, καὶ φυλάξαι τὴν πίστιν. δοκεῖ δ' ἡ πόλις εὐτυχεῖσαι ποτε, καὶ νῦν οὐκ ἀδοξεῖ διὰ τε εὐκαρπίαν καὶ τὰ λιθουργεῖα καὶ τὴν ὕλην τὴν ναυπηγήσιμον, ἧ τὸ μὲν παλαιὸν ἐχρῶντο πρὸς τοὺς κατὰ θάλατταν κινδύνους· καὶ γὰρ μαχιμώτεροι Τυρρηνῶν ὑπῆρξαν, καὶ παρώξυναν αὐτοὺς οἱ Λίγυες πονηροὶ γείτονες παρὰ πλευρὰν ὄντες· νῦν δὲ τὸ πλέον εἰς τὰς οἰκοδομὰς ἀναλίσκεται τὰς ἐν Ῥώμῃ κὰν ταῖς ἐπαύλεσι βασιλεία κατασκευαζομένων Περσικά.

"Kaže se da najveća duljina Tirenije, koja se mjeri uz obalu od Lune do Ostije, iznosi 2500 stadija¹²³; a širina u smjeru planina iznosi manje od polovice tog broja. Od Lune do Pize ima manje od 400 stadija; od Pize do Voltere 280; do Populonije 270; a od Populonije do Cose gotovo 800, a neki kažu 600. Polibije piše kako nema sve zajedno 1330.

Od svih Luna je grad i luka, Grci su joj dali ime grad i luka Selene. Grad nije velik, ali luka je prostrana i ugodna, u sebi sadrži mnoge lučice, sve su doboke blizu obale. Luka je okružena uzvišenim planinama, s kojih se mogu vidjeti more, Sardinija i velik dio obale s obje strane. Ovdje se nalaze kamenolomi mramora, bijelog i prošaranog zelenom bojom, brojni su i veliki, većina stolova i stupova, malih ukrasnih predmeta u Rimu i ostalim gradovima, potječe odavdje. Prijevoz mramora je lagan jer kamenolomi leže na moru, a od mora se prevoze Tiberom.

Tirenija opskrbljuje daskama za građevinske radove, donesene su sa planina na rijeku. Između Lune i Pize teče Macra, mnogi pisci ju smatraju pravom granicom Tirenije i Ligurije. Pizu su osnovali Pilijci sa Peloponeza, koji su sa Nestorom krenuli u Trojanski rat, ali su na putu kući skrenuli s puta, neki su došli u Metapont, neki u Pisatis, svi su nazivani *Pylians*. Grad leži na ušću rijeka Arno i Isar; Arno se spušta iz Arretinuma u tri odvojka; Isar teče iz Apenina. Na mjestu gdje se spajaju voda je toliko visoka da ljudi koji stoje na suprotnim obalama ne mogu vidjeti jedno drugo; put do mora, dugačak 20 stadija, je otežan. Postoji tradicija da kada su prvi puta rijeke stigle s planina, stanovnici ovog kraja su napravili branu da ne poplave zajedno dolinu; ipak- obećale su da neće i održale su svoju riječ. Čini se da je grad procvjetao,

¹²³ Stadij, duljina trke na grčkim igrama, 1 stadij iznosi 180 m.

a još danas nosi isto ime zbog plodnog tla, kamenoloma mramora, drva za gradnju brodova, koje su prvo gradili da bi se zaštitili od opasnosti s mora; bili su ratnici kao Tirenjani, stalno su ih napadali Liguri, problematični susjedi. Do danas drvo je najčešći materijal za gradnju kuća u Rimu i u unutrašnjosti za vile, koje su slične perzijskim palačama."¹²⁴

V. 2. 6.

Τῶν δὲ Οὐολατερρανῶν ἢ μὲν χώρα κλύζεται τῇ θαλάττῃ, τὸ δὲ κτίσμα ἐν φάραγγι βαθείᾳ λόφος ἐστὶν ὑψηλὸς περίκρημνος πάντῃ τὴν κορυφὴν ἐπίπεδος, ἐφ' ἣ ἴδρυται τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. ἢ δ' ἐπ' αὐτὴν ἀνάβασις πεντεκαίδεκα σταδίων ἐστὶν ἀπὸ τῆς βάσεως, ὅζεῖα πᾶσα καὶ χαλεπή. ἐνταῦθα συνέστησαν τινὲς τῶν Τυρρηγῶν καὶ τῶν προγεγραμμένων ὑπὸ Σύλλα· πληρώσαντες δὲ τέτταρα τάγματα στρατιᾶς διετῆ χρόνον ἐπολιορκήθησαν, εἴθ' ὑπόσπονδοι παρεχώρησαν τοῦ τόπου. τὸ δὲ Ποπλώνιον ἐπ' ἄκρας ὑψηλῆς ἴδρυται κατερρωγίας εἰς τὴν θάλατταν καὶ χερρονησιζούσης, πολιορκίαν καὶ αὐτὸ δεδεγμένον περὶ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς. τὸ μὲν οὖν πολίχνην πᾶν ἔρημὸν ἐστὶ πλὴν τῶν ἱερῶν καὶ κατοικιῶν ὀλίγων, τὸ δ' ἐπίνειον οἰκεῖται βέλτιον, πρὸς τῇ ρίζῃ τοῦ ὄρους λιμένιον ἔχον καὶ νεωσοίκους δύο· καὶ δοκεῖ μοι μόνη τῶν Τυρρηγίδων τῶν παλαιῶν αὕτη πόλεων ἐπ' αὐτῇ τῇ θαλάττῃ ἰδρῦσθαι· αἴτιον δ' ἐστὶ τὸ τῆς χώρας ἀλίμενον· διόπερ παντάπασιν ἔφευγον οἱ κτίσται τὴν θάλατταν ἢ προεβάλλοντο ἐρύματα πρὸ αὐτῆς, ὥστε μὴ λάφυρον ἔτοιμον ἐκκεῖσθαι τοῖς ἐπιπλεύσασιν. ἔστι δὲ καὶ θυννοσκοπεῖον ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ. κατοπιτεύεται δ' ἀπὸ τῆς πόλεως πόρρωθεν μὲν καὶ μόλις ἢ Σαρδώ, ἐγγυτέρω δ' ἢ Κύρνος ἐξήκοντά πως διέχουσα τῆς Σαρδόνοσ σταδίου, πολὺ δὲ μᾶλλον τούτων ἢ Αἰθαλία, [ἢ] προσεχεστέρα τῇ ἠπείρῳ ἐστὶν ὅσον τριακοσίους διέχουσα σταδίου, ὅσους καὶ τῆς Κύρνον διέχει. ἄριστον δ' ἀφετήριον τοῦτο τὸ χωρίον ἐστὶν ἐπὶ τὰς τρεῖς τὰς λεχθείσας νήσους. εἶδομεν δὲ καὶ ταύτας ἡμεῖς ἀναβάντες ἐπὶ τὸ Ποπλώνιον καὶ μέταλλά τινα ἐν τῇ χώρᾳ ἐκλελειμμένα. εἶδομεν δὲ καὶ τοὺς ἐργαζομένους τὸν σίδηρον τὸν ἐκ τῆς Αἰθαλίας κομιζόμενον· οὐ γὰρ δύναται συλλιπαίνεσθαι καμινεόμενος ἐν τῇ νήσῳ, κομίζεται δ' εὐθὺς ἐκ τῶν μετάλλων εἰς τὴν ἠπειρον. τοῦτό τε δὴ παράδοξον ἢ νῆσος ἔχει καὶ τὰ ὀρύγματα ἀναπληροῦσθαι πάλιν τῷ χρόνῳ τὰ μεταλλευθέντα, καθάπερ τοὺς πλαταμῶνας φασὶ τοὺς ἐν Ρόδῳ καὶ τὴν ἐν Πάρῳ πέτραν τὴν μάρμαρον καὶ τὰς ἐν Ἰνδοῖς ἄλας, ἃς φησι Κλείταρχος. οὐτ' οὖν Ἐρατοσθένης ὀρθῶς ὁ φήσας μὴ καθορᾶσθαι μήτε τὴν Κύρνον ἐκ τῆς ἠπείρου μήτε τὴν Σαρδόνα, οὐτ' Ἀρτεμίδωρος ὁ φήσας ἐν χιλίοις εἶναι καὶ διακοσίοις σταδίοις πελαγίας ἀμφοτέρας. καὶ γὰρ εἴ τιςιν, ἡμῖν γε οὐκ ἂν ὑπῆρξαν ὀραταὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ' ὅσον

¹²⁴ Cijeli odlomak je preuzet iz The Geography of Strabo, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.4>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

σαφεῖς ἐωρῶντο, καὶ μάλιστα ἡ Κύρνος. ἔστι δὲ κατὰ τὴν Αἰθαλίαν λιμὴν Ἀργῶιος ἀπὸ τῆς Ἀργοῦς, ὡς φασιν. ἐκεῖσε γὰρ πλεῦσαι τὴν τῆς Κίρκης οἴκησιν ζητοῦντα τὸν Ἴασονα, τῆς Μηδεΐας ἐθελούσης ἰδεῖν τὴν θεάν· καὶ δὴ καὶ τῶν ἀποστλεγγισμάτων παγέντων, ἃ ἐποίουν οἱ Ἀργοναῦται, διαμένειν ἔτι καὶ νῦν διαποικίλους τὰς ἐπὶ τῆς ἠϊόνος ψήφους. αἱ δὲ τοιαῦται μυθοποιῖαι τεκμήρια τῶν λεγομένων ὑφ' ἡμῶν εἰσίν, ὅτι οὐ πάντα Ὅμηρος αὐτὸς ἔπλαττεν, ἀλλ' ἀκούων θρυλουμένων τῶν τοιούτων πολλῶν αὐτὸς προσετίθει μῆκη διαστημάτων καὶ ἐκτοπισμῶν· καὶ καθάπερ τὸν Ὀδυσσεά εἰς τὸν ὠκεανὸν ἐξέβαλε, παραπλησίως καὶ τὸν Ἴασονα, γενομένης καὶ τούτῳ πλάνης τινὸς κάκείνῳι, καθάπερ καὶ Μενελάῳι. περὶ μὲν οὖν τῆς Αἰθαλίας τοσαῦτα.

"Zemlju Volterana oplakuje more. Njihov grad smješten je u dubokoj udolini na vrhu visokog brežuljka. Gradske zidine su okrugle, a vrh je ravan. Od dna, uspon je dugačak 15 stadija, vrlo je strm i težak. Ovdje su se Tirenjani i svi koje je Sula proskribirao suprotstavili, držali su grad dvije godine, naposljetku su dogovorili uvjete primirja prije nego su se predali.

Populonija se nalazi na povišenom rtu, koji se spušta u more. Čini se da je pretrpjela opsadu u isto vrijeme kao i Voltera. Gradić je sada napušten, osim hrama i nekoliko kuća; morska luka se nalazi na dnu planine i gušće je naseljena, ima malu luku i spremište za brodove. Čini mi se da je ovo jedini grad starih Tirenjana smješten na moru; zbog toga što ova obala nije pogodna za luke. Osnivači gradova su ili izbjegavali more, ili su sagradili fortifikacije kako ne bi postali lak plijen svima koji bi ih mogli napasti sa mora.

Na vrhu rta pazi se na tune. Iz ovog grada nejasno se vidi Sardinija. Korzika se nalazi oko 60 stadija bliže. Elba (*Aethalia*) se nalazi bliže kopnu, udaljena je samo 300 stadija, jednako kao od Korzike. Populonija je najbolja početna točka za putovanje na bilo koji od ova tri otoka. Sami smo ih promatrali iz Populonije, vidjeli smo napuštene rudnike; obrtnike koji rade sa željezom dovezenim s Elbe jer na otoku ne mogu napraviti poluge, te se direktno prevozi s otoka na kopno kao sirovina. Postoji još jedna okolnost- iscrpljeni rudnici na otoku su s vremenom ponovno popunjeni slično onome što se događa u *platamones* na Rodu, kamenolomima mramora na Paru i rudnicima soli u Indiji koje spominje Klitarh. Eratosten je bio u krivu kada je rekao da se s kopna ne mogu vidjeti niti Korzika niti Sardinija; također i Artemidor u svojoj pretpostavci da oba otoka leže na otvorenom moru na udaljenosti od 1200 stadija. Štoga drugi mogu, ja ih ne mogu smjestiti tako daleko, pogotovo Korziku.

Elba ima luku imenom Argolida; ime potječe, kako kažu, od imena broda Argo, Jazon je doplovio ovamo tražeći prebivalište Kirke jer je Medeja željela vidjeti božicu; kaže se da su različiti obluci na plaži nastali okamenjivanjem znoja Argonauta. Ova i slične predaje nam dokazuju da ih Homer nije sam izmislio, nego je slušajući brojne priče, jednostavno

premjestio događaje na druge krajeve i preuveličao udaljenosti; kao što je Odisej po njemu lutao oceanom, tako isto priča o Jazonu, koji je također slavan po svojim putovanjima: također je Menelajev rođak. Ovo je sve što sam mogao reći o Elbi."¹²⁵

V. 2. 7.

Ἡ δὲ Κύρνος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλεῖται Κορσίκα. οἰκεῖται δὲ φαύλως τραχεῖά τε οὖσα καὶ τοῖς πλείστοις μέρεσι δύσβατος τελέως ὥστε τοὺς κατέχοντας τὰ ὄρη καὶ ἀπὸ ληιστηρίων ζῶντας ἀγριωτέρους εἶναι θηρίων. ὁπότεν γοῦν ὀρμήσωσιν οἱ τῶν Ῥωμαίων στρατηγοὶ καὶ προσπεσόντες τοῖς ἐρύμασι πολὺ πλῆθος ἔλωσι, τῶν ἀνδραπόδων ὀρᾶν ἔστιν ἐν τῇ Ῥώμηι καὶ θαυμάζειν ὅσον ἐμφαίνεται τὸ θηριῶδες καὶ τὸ βοσκηματῶδες ἐν αὐτοῖς· ἢ γὰρ οὐχ ὑπομένουσι ζῆν ἢ ζῶντες ἀπαθείαι καὶ ἀναισθησίαι τοὺς ἀνησαμένους ἐπιτρίβουσι, ὥστε καίπερ τὸ τυχὸν καταβαλοῦσιν ὑπὲρ αὐτῶν ὅμως μεταμέλειν. ἔστι δ' ὅμως οἰκῆσιμὰ τινα μέρη καὶ πολισμάτα που Βλησίνων τε καὶ Χάραξ καὶ Ἐνικονία καὶ Οὐάπανες. μῆκος δὲ τῆς νήσου φησὶν ὁ χωρογράφος μίλια ἑκατὸν ἐξήκοντα, πλάτος δὲ ἑβδομήκοντα· Σαρδόνας δὲ μῆκος διακόσια εἴκοσι, πλάτος δὲ ἐνενήκοντα ὀκτώ. κατ' ἄλλους δὲ Κύρνου μὲν περίμετρος περὶ [τρις]χιλίους λέγεται καὶ διακοσίους σταδίου, τῆς δὲ Σαρδόνας καὶ τετρακισχιλίους. ἔστι δὲ αὐτῆς τὸ πολὺ μέρος τραχὺ καὶ οὐκ εἰρηναῖον, πολὺ δὲ καὶ χώραν ἔχον εὐδαίμονα τοῖς πᾶσι, σίτῳι δὲ καὶ διαφερόντως. πόλεις δ' εἰσὶ μὲν πλείους, ἀξιόλογοι δὲ Κάραλις καὶ Σοῦλχοι. τῇ δ' ἀρετῇ τῶν τόπων ἀντιτάττεται τις καὶ μοχθηρία· νοσερὰ γὰρ ἡ νῆσος τοῦ θέρους καὶ μάλιστα ἐν τοῖς εὐκαρποῦσι χωρίοις· τὰ δ' αὐτὰ ταῦτα καὶ πορθεῖται συνεχῶς ὑπὸ τῶν ὀρειῶν οἱ καλοῦνται Διαγησβεῖς, Ἰολαεῖς πρότερον ὀνομαζόμενοι. λέγεται γὰρ Ἰόλαος ἄγων τῶν παίδων τινὰς τοῦ Ἡρακλέους ἐλθεῖν δεῦρο καὶ συνοικῆσαι τοῖς τὴν νῆσον ἔχουσι βαρβάροις· Τυρρηνοὶ δ' ἦσαν· ὕστερον δὲ Φοίνικες ἐπεκράτησαν οἱ ἐκ Καρχηδόνας, καὶ μετὰ τούτων Ῥωμαίοις ἐπολέμων· καταλυθέντων δὲ ἐκείνων πάνθ' ὑπὸ Ῥωμαίοις ὑπῆρξε. τέτταρα δ' ἐστὶ τῶν ὀρειῶν ἔθνη, Πάρατοι Σοσσινάτοι Βάλαροι Ἀκόνιτες, ἐν σπηλαίοις οἰκοῦντες, εἰ δὲ τινα ἔχουσι γῆν σπόριμον, οὐδὲ ταύτην ἐπιμελῶς σπεύροντες, ἀλλὰ τὰς τῶν ἐργαζομένων καθαρχάζοντες, τοῦτο μὲν τῶν αὐτόθι τοῦτο δ' ἐπιπλέοντες τοῖς ἐν τῇ περαία, Πισάταις μάλιστα. οἱ δὲ πεμπόμενοι στρατηγοὶ τὰ μὲν ἀντέχουσι, πρὸς ἃ δ' ἀπαυδῶσιν, ἐπειδὴν μὴ λυσιτελεῖν τρέφειν συνεχῶς ἐν τόποις νοσεροῖς στρατόπεδον. λείπεται δὲ στρατηγεῖν τέχνας τινὰς· καὶ δὴ τηρήσαντες ἔθος τι τῶν βαρβάρων (πανηγυρίζουσι γὰρ ἐπὶ πλείους ἡμέρας ἀπὸ τῆς λεηλασίας), ἐπιτίθενται τότε καὶ

¹²⁵ Cijeli odlomak je preuzet iz The Geography of Strabo, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.7>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

χειροῦνται πολλούς. γίνονται δ' ἐνταῦθα οἱ τρίχα φύοντες αἰγείαν ἀντ' ἐρέας κριοί, καλούμενοι δὲ μούσμωνες, ὧν ταῖς δοραῖς θωρακίζονται. χρῶνται δὲ πέλτηι καὶ ζιφιδίωι.

"Rimljani Korziku nazivaju *Cyrrnus*. Otok je slabo naseljen, tlo je neravno i na mnogim mjestima potpuno nedostupno, tako da su gorštaci, koji žive od pljačke, veći divljaci nego divlje zvijeri. Kadgod neki rimski general napadne ovaj kraj i prodre u divljinu te zarobi velik broj robova, u Rimu se čude kako divlje i životinjski oni izgledaju. Oni ili ne žele živjeti, ili ako prežive, pogoršavaju svoju cijenu apatijom i nezainteresiranošću, što uzrokuje to da ih nitko ne želi kupiti, ma koliko da je cijena niska.

Ipak, moramo primijetiti da su neki dijelovi naseljivi i tamo postoje mali gradovi: *Blesino, Charax, Eniconiae, Vapanes*. Kartograf kaže da je duljina otoka 160 milja, širina 70; da je duljina Sardinije 220, a širina 98. Prema drugima, opseg Korzike je oko 1200 stadija, a Sardinije 4000.

Velik dio zemlje na Sardiniji je neravan i nepogodan; drugi dio je plodan za sve kulture, posebno pšenicu. Na otoku je mnogo gradova, neki su veliki, kao Karalis i Sulhri. Ipak, postoji jedno zlo, koje je namjereno na plodnost tih mjesta; tijekom ljeta otok nije zdrav, posebno u područjima koja su plodna; uz to, često je pljačkan od gorštaka, koje zovu Diagezbima, a ranije su imali ime Jolensi, jer se priča da su Joleja dovela ovamo djeca Herkula, postavio se nad barbarskim osvajačima otoka, koji su bili Tirenjani. Nakon toga Feničani iz Kartage postali su gospodari otoka i započeli rat protiv Rimljana, uz pomoć stanovnika; ali nakon što su porazili Kartazane, Rimljani su postali gospodari svega. Postoje četiri plemena gorštaka: Parati, Sosinati, Balari, Akoniti. Ovi ljudi žive u pećinama. Iako imaju nešto plodne zemlje, ne obrađuju ju nego radije pljačaju ono što nađu posađeno i obrađeno od drugih, bilo na otoku ili na kopnu, gdje imaju potomke, posebno među stanovnicima Pize.

Prefekti poslani na Sardiniju im se ponekad suprotstave, ali većinom ih ostavljaju na miru jer bi bilo preskupo održavati spremnu vojsku na tako nezdravom mjestu: ipak poznaju umijeće strategije pa iskorištavaju prednosti koje im pružaju običaji barbara, koji uvijek održavaju veliko slavlje nakon što se vrate s pljačaškog povoda, onda ih Rimljani napadnu i zarobe mnoge. Ovdje žive ovnovi, koji umjesto vune imaju dlaku koja slični na kozju; zovu se musmones, gorštaci izrađuju prsluke od njihovog krzna, također se naoružavaju malim štitom eliptičnog ili srpastog oblika (pelta) i malim mačem."¹²⁶

¹²⁶ ibid.

V. 2. 8.

Ἀπὸ πάσης δὲ τῆς μεταξὺ Ποπλωνίου καὶ Πίσης ἱκανῶς αἱ νῆσοι κατοπτεύονται· ἐπιμήκεις δ' εἰσὶ καὶ παράλληλοι σχεδὸν αἱ τρεῖς ἐπὶ νότον καὶ Λιβύην τετραμμένοι· πολὺ μέντοι τῷ μεγέθει λείπεται τῶν ἄλλων ἢ Αἰθαλία. ἀπὸ τε τῆς Λιβύης τὸ ἐγγυτάτω διάρμά φησιν ὁ χωρογράφος εἰς τὴν Σαρδῶ μίλια τριακόσια. μετὰ δὲ τὸ Ποπλώνιον Κόσαι πόλις μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης· ἔστι δ' ἐν κόλπωι βουνὸς ὑψηλός, ἐφ' οὗ τὸ κτίσμα· ὑπόκειται δ' Ἡρακλέους λιμὴν καὶ πλησίον λιμνοθάλαττα καὶ παρὰ τὴν ἄκραν τὴν ὑπὲρ τοῦ κόλπου θυννοσκοπεῖον. ἀκολουθεῖ γὰρ ὁ θύννος οὐ τῇ βαλάνωι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ πορφύραι παρὰ γῆν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἕξω θαλάττης μέχρι καὶ Σικελίας. ἀπὸ δὲ τῶν Κοσῶν εἰς Ὠστια παραπλεύουσι πολίχινά ἐστι Γραουίσκοι καὶ Πύργοι καὶ Ἄλσιον καὶ Φρεγῆνα. εἰς μὲν δὴ Γραουίσκουσιν στάδιοι τριακόσιοι, ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τόπος ἐστὶ καλούμενος Ῥημισουίλλα· ἰστόρηται δὲ γενέσθαι τοῦτο βασιλείου Μάλεω τοῦ Πελασοῦ, ὃν φασὶ δυναστεύσαντα ἐν τοῖς τόποις μετὰ τῶν συνοίκων Πελασοῶν ἀπελθεῖν ἐνθένδε εἰς Ἀθήνας· τούτου δ' εἰσὶ τοῦ φύλου καὶ οἱ τὴν Ἄγυλλαν κατεσηκότες. ἀπὸ δὲ Γραουίσκων εἰς Πύργους μικρὸν ἐλάττους τῶν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα, ἔστι δ' ἐπίνειον τῶν Καιρετανῶν ἀπὸ τριάκοντα σταδίων. ἔχει δὲ Εἰληθυίας ἱερόν, Πελασοῶν ἴδρυμα, πλούσιόν ποτε γενόμενον· ἐσύλησε δ' αὐτὸ Διονύσιος ὁ τῶν Σικελιωτῶν τύραννος κατὰ τὸν πλοῦν τὸν ἐπὶ Κύρνον. ἀπὸ δὲ τῶν Πύργων εἰς Ὠστια διακόσιοι ἐξήκοντα· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τὸ Ἄλσιον καὶ ἡ Φρεγῆνα. περὶ μὲν τῆς παραλίας τῆς Τυρρηνικῆς ταῦτα.

"Cijelom dužinom obale između Populonije i Pize ovi su otoci jasno vidljivi; duguljasti su i sva tri su gotovo paralelni, okrenuti jugu i Libiji. Elba je najmanji otok. Kartograf kaže da je najkraćim putem od Libije do Sardinije 300 milja.

Nakon Populonije dolazi grad Cosa, smješten na maloj udaljenosti od mora: na vrhu zaljeva je visoki brežuljak na kojem je sagrađen grad; ispod leži Herkulova luka, pored nje močvara koju je napravilo more. Na vrhu rta koji dominira zaljevom nalazi se lovište na tune; tuna se kreće uz obalu od Atlantskog oceana do Sicilije, ne samo u potrazi za žirom, nego i za ribom koja joj osigurava crvenu boju.

Ako krenemo ploviti uz obalu od Cose do Ostije, nailazimo na gradove Gravisci, Pirgi, Alsium, Fregena.

Od Cose do Graviska je udaljenost 300 stadija, između njih se nalazi mjesto Regis- Villa. Kaže se da je to kraljevska palača Maleja Pelazga; priča se da je ovdje kraljevaio neko vrijeme i onda se sa Pelazgima zaputio u Atenu. Oni su isti narod koji je osvojio Agylla.

Od Graviska do Pirgija je manja udaljenost od 180 stadija, Ceretani, grad i morska luka se nalazi 30 stadija dalje.

U Pirgiju se nalazi hram Ieithiji, kojeg su podigli Pelazgi, nekada je bio bogat, ali ga je opljačkao Dionizije, tiranin na Siciliji kada je putovao na Korziku.

Od Pirgija do Ostije je udaljenost od 260 stadija; između ta dva grada nalaze se Alsij i Fregena. Time smo nabrojali sve gradove koji se nalaze na tirenskoj obali.¹²⁷

V. 2. 9.

Ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ πόλεις πρὸς ταῖς εἰρημέναις Ἀρρήτιόν τε καὶ Περουσία καὶ Οὐολσίνιοι καὶ Σούτριον· πρὸς δὲ ταύταις πολίχνηι συχναί, Βλήρα τε καὶ Φερεντῖνον καὶ Φαλέριοι καὶ Φαλίσκον καὶ Νεπήτα καὶ Στατωνία καὶ ἄλλαι πλείους, αἱ μὲν ἐξ ἀρχῆς συνεστῶσαι, τινὲς δὲ τῶν Ῥωμαίων οἰκισάντων ἢ ταπεινωσάντων, καθάπερ τοὺς Οὐήϊους πολεμήσαντας πολλάκις καὶ τὰς Φιδήνας. ἔνιοι δ' οὐ Τυρρηνοὺς φασὶ τοὺς Φαλερίους ἀλλὰ Φαλίσκους, ἴδιον ἔθνος· τινὲς δὲ καὶ τοὺς Φαλίσκους πόλιν ἰδιόγλωσσον· οἱ δὲ Αἰκουουμφαλίσκον λέγουσιν ἐπὶ τῇ Φλαμινία ὁδῷ κείμενον μεταξὺ Ὀκρίκλον καὶ Ῥώμης. ὑπὸ δὲ τῷ Σωράκτωι ὄρει Φερωσία πόλις ἐστίν, ὁμώνυμος ἐπιχωρία τινὶ δαίμονι τιμωμένῃ σφόδρα ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἧς τέμενός ἐστιν ἐν τῷ τόπῳ θαυμαστὴν ἱεροποιάν ἔχον· γυμνοῖς γὰρ ποσὶ διεξίσσιν ἀνθρακιὰν καὶ σποδιὰν μεγάλην οἱ κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς δαίμονος ταύτης ἀπαθεῖς, καὶ συνέρχεται πλῆθος ἀνθρώπων ἅμα τῆς τε πανηγύρεως χάριν, ἢ συντελεῖται κατ' ἔτος, καὶ τῆς λεχθείσης θέας. μάλιστα δ' ἐστὶν ἐν μεσογαίᾳ τὸ Ἀρρήτιον πρὸς τοῖς ὄρεσιν. ἀπέχει γοῦν τῆς Ῥώμης χιλίους καὶ διακοσίους σταδίους, τὸ δὲ Κλούσιον ὀκτακοσίους· ἐγγὺς δὲ τούτων ἐστὶ καὶ ἡ Περουσία. προσλαμβάνουσι δὲ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς χώρας καὶ λίμναι μεγάλαι τε καὶ πολλαὶ οὖσαι· καὶ γὰρ πλέονται καὶ τρέφουσι ὄψον πολὺ καὶ τῶν πτηνῶν τὰ λιμναῖα· τύφη τε καὶ πάπυρος ἀνθήλη τε πολλὴ κατακομίζεται ποταμοῖς εἰς τὴν Ῥώμην, οὗς ἐκδιδόασιν αἱ λίμναι μέχρι τοῦ Τιβέρεως· ὧν ἐστὶν ἡ τε Κιμινία καὶ ἡ περὶ Οὐολσινίους καὶ ἡ περὶ Κλούσιον καὶ ἡ ἐγγυτάτω τῆς Ῥώμης καὶ τῆς θαλάττης Σαβάτα· ἀπωτάτω δὲ καὶ δὴ πρὸς Ἀρρητίωι ἡ Τρασουμέννα, καθ' ἣν αἱ ἐκ τῆς Κελτικῆς εἰς τὴν Τυρρηνίαν εἰσβολαὶ στρατοπέδοις, αἵσπερ καὶ Ἀννίβας ἐχρήσατο, δεῖν οὐσῶν, ταύτης τε καὶ τῆς ἐπ' Ἀριμίνου διὰ τῆς Ὀμβρικῆς. βελτίων μὲν οὖν ἡ ἐπ' Ἀριμίνου· ταπεινοῦται γὰρ ἐνταῦθα ἰκανῶς τὰ ὄρη· φρουρουμένων δὲ τῶν παρόδων τούτων ἐπιμελῶς, ἠναγκάσθη τὴν χαλεπωτέραν ἐλέσθαι, καὶ ἐκράτησεν ὁμως νικήσας μάχας μεγάλας Φλαμίνιον. πολλὴ δὲ καὶ τῶν θερμῶν ὑδάτων ἀφθονία κατὰ τὴν Τυρρηνίαν· οὐχ ἦττον δ' εὐάνδρεϊ τῶν ἐν Βαΐαις, ἃ διωνόμασται πολὺ πάντων μάλιστα.

¹²⁷ Cijeli odlomak je preuzet iz The Geography of Strabo, na engleski jezik preveli H. C. Hamilton, W. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1924. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Str.%205.2.9>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

"U unutrašnjosti zemlje, uz već spomenute gradove, nalaze se Arecij, Perugia, Volsiniji, Sutrij, te gradići *Blera*, *Ferentinum*, *Falerium*, *Faliscum*, *Nepita*, *Statonia* i mnogi drugi; neki od njih još postoje u izvornom stanju, druge su Rimljani kolonizirali ili ih djelomično uništili u ratovima, posebno su vodili ratove protiv Veja i Fidene.

Neki smatraju da stanovnici Falerija nisu Tirenjani, nego Falisci, poseban narod; drugi dalje tvrde da Falisci imaju svoj zaseban jezik; neki bi najradije da se to odnosi samo na *aequum-Faliscum* na *Viae Flaminiae*, koji se nalazi između Ocriclija i Rima.

Ispod planine Sorakte nalazi se grad Feronija, istog imena kao i božica koju posebno štiju u ovom kraju: ovdje se nalazi njen hram u kojem se odvija poseban obred- oni koje je obuzela božica mogu prijeći bosu preko užarenog ugljena i ostati neozlijeđeni. Velik broj ljudi se skupi kako bi posjetili ceremoniju, koja se održava jednom godišnje.

Arecij (Arezzo) se nalazi blizu planina te je grad koji se nalazi nadublje u unutrašnjosti: udaljen je od Rima 1200 stadija, od Kluzija do Rima je udaljenost 800 stadija.

U blizini ova dva grada nalazi se *Perusia* (Perugia). Brojna i velika jezera pridonose plodnosti ovog kraja, po njima se može ploviti te su prepuna ribe i ptica. Velike količine trske, papirusa i leptira se prevoze u Rim, od rijeka koje izvire iz jezera do Tibera. Neka od jezera su *Ciminius*, blizu Volsinija, *Clusium* i *Sabatus*, koje je najbliže Rimu i moru, a najdalje je *Trasumenus*, blizu Arecija.

Uz njih se nalazi prolaz kojim vojske mogu proći iz Cisalpinske Keltike u Tireniju; tim prolazom je došao Hanibal. Postoje dva; drugi vodi prema Ariminumu preko Ombrike, lakši je za prijelaz jer su planine niže, ali bio je posebno čuvan pa se Hanibal odlučio za teži i opasniji, nakon čega je savladao Flaminija u odlučujućoj borbi.

U Tireniji postoje brojni termalni izvori i toplice, koji zbog blizine Rimu nisu ništa manje posjećeni od Baja, koji su najpoznatiji od svih."¹²⁸

Dionizije Halikarnaški

Dionizije Halikarnaški (*Διονύσιος Ἀλεξάνδρου Ἀλικαρνασσεύς*) je živio 60. god. pr. Kr. - 7. god. Njegova djela su *Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία* (*Antiquitates Romanae*), *Τέχνη ῥητορική, Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων, Περὶ μμήσεως, Περὶ τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, Περὶ λεκτικῆς, Δημοσθένους δεινότητος, Περὶ Θουκυδίδου χαρακτήρος*. U prvoj knjizi *Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία* (*Antiquitates Romanae*) piše o razlici Pelazga i Etruščana te objašnjava njihov život i dolazak Lidana na tlo Italije.

¹²⁸ *ibid.*

I. 25. 1

ἦσαν δὲ τὰ τε πολέμια ἐκ τοῦ μετὰ κινδύνων πεποιῆσθαι τὰς μελέτας ἐνῆθνεσι φιλοπολέμοις ζῶντες πολλῶν ἀμείνους καὶ τῆς κατὰ τὰ ναυτικὰ ἐπιστήμης διὰ τὴν μετὰ Τυρρηγῶν οἴκησιν ἐπὶ πλεῖστον ἐλληλακότες: ἢ τε ἀνάγκη ἰκανὴ οὕσα τοῖς ἀπορομένοις βίου τόλμαν παρασχεῖν ἡγεμῶν τε καὶ διδάσκαλος τοῦ παντὸς κινδυνεύματος αὐτοῖς ἐγίνετο,

I. 25. 2

ὥστε οὐ χαλεπῶς ὄπη ἐπέλθοιεν ἐπεκράτου. ἐκαλοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῆς τε χώρας ἐπικλήσει ἀφ' ἧς ἐξανέστησαν καὶ τοῦ παλαίου γένους μνήμη οἱ αὐτοὶ Τυρρηνοὶ καὶ Πελασγοί. ὧν ἐγὼ λόγον ἐποίησά μιν τοῦ μή τινα θαῦμα ποιεῖσθαι, ἐπειδὴν ποιητῶν ἢ συγγραφέων ἀκούη τοὺς Πελασγοὺς καὶ Τυρρηνοὺς ὀνομαζόντων, πῶς ἀμφοτέρωθεν τὰς ἐπωνυμίας οἱ αὐτοί.

I. 25. 3

ἔχει γὰρ περὶ αὐτῶν καὶ Θουκυδίδης μὲν ἐναργῆ ἀκτῆς τῆς Θρακίας μνήμην καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κειμένων πόλεων, ἃς οἰκοῦσιν ἄνθρωποι δὴ γλωττοί. περὶ δὲ τοῦ Πελασγικοῦ ἔθνους ὁδε ὁ λόγος: 'ἐνὶ δὲ τι καὶ Χαλκιδικόν, τὸ δὲ πλεῖστον Πελασγικόν τῶν καὶ Λημνόν ποτε καὶ Αῤῥήνας οἰκησάντων Τυρρηγῶν'.

I. 25. 4

Σοφοκλεῖ δ' ἐν Ἰνάχῳ δράματι ἀνάπαιστον ὑπὸ τοῦ χοροῦ λεγόμενον πεποιῆται ὧδε:

Ἰναχε νᾶτορ, παῖ τοῦ κρηγῶν
πατρός Ὠκεανοῦ, μέγα πρεσβεύων
Ἄργους τε γύαις Ἦρας τε πάγοις,
καὶ Τυρσηνοῖσι Πελασγοῖς.

I. 25. 5

Τυρρηνίας μὲν γὰρ δὴ ὄνομα τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἦν, καὶ πᾶσα ἡ προσησπέριος Ἰταλία τὰς κατὰ τὸ ἔθνος ὀνομασίας ἀφαιρεθεῖσα καὶ τὴν ἐπὶ κλησιν ἐκείνην ἐλάμβανεν, ὥσπερ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἄλλη τε πολλαχῆ καὶ περὶ τὴν καλουμένην νῦν Πελοπόννησον ἐγένετο: ἐπὶ γὰρ ἐνὸς τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῇ ἐθνῶν, τοῦ Ἀχαικοῦ, καὶ ἡσύμπασα χερρόνησος, ἐν ἧ καὶ τὸ Ἀρκαδικόν καὶ τὸ Ἰωνικόν καὶ ἄλλα συχνὰ ἔθνη ἔνεστιν, Ἀχαιᾶ ὀνομάσθη.

"Pelazgi nisu bili nadmoćni mnogima samo u umijeću ratovanja, što je posljedica njihovog života među mnogim ratničkim narodima, nego su se istaknuli kao vješti moreplovci, za što je zaslužan njihov život među Tirenjanima; u svakom opasnom pothvatu nužda ih je vodila, zbog čega su osvojili svako područje na koje bi došli.

Isti narod je ostatak svijeta zvao Tirenjani i Pelazgi, ovo prvo prema pokrajini iz koje su protjerani, a drugo prema mjestu odakle potječu. Spominjem ovo kako se nitko ne bi, čitavši pjesnike i povjesničare koji ih zovu Pelazgima i Etruščanima, zapitao kako je jedan narod dobio dva imena. Tukidid spominje tračku Akte i gradove smještene u njoj, čiji stanovnici govore dva jezika. Ovako piše o Pelazgima: 'Postoji među njima i halkidskih korijena, ali većina je pelazgička, pripadajući Tirenjanima koji su nekada nastanjivali Atenu i Lemno.'¹²⁹

Sofoklo u drami *Inachus* horu daje ove anapetske stihove: 'O Inachuse koji polako teče, potjekao od Okeana, prapretka svih voda, moćno vladaš nad poljima Arga, Herinim brežuljcima i također tirenskim Pelazgima.'

Ime Tirenija bilo je sveopće poznato u cijeloj Grčkoj, cijeli zapadni dio Italije nosio je to ime, nekoliko naroda s tog područja izgubilo je zasebna imena. Isto se dogodilo u mnogim dijelovima Grčke, pogotovo na Peloponezu; koji je prema narodu Ahejaca dobio ime Aheja, iako su ga nastanjivali i Jonjani i Arkadžani i mnogi drugi."¹³⁰

I. 26. 1

ὁ δὲ χρόνος ἐν ᾧ τὸ Πελασγικὸν κακοῦσθαι ἤρξατο, δευτέρα γενεὰ σχεδὸν πρὸ τῶν Τρωικῶν ἐγένετο: διέτεινε δὲ καὶ μετὰ τὰ Τρωικά, ἕως εἰς ἐλάχιστον συνεστάλη τὸ ἔθνος. ἔξω γὰρ Κρότωνος τῆς ἐν Ὀμβρικοῖς πόλεως ἀξιολόγου, καὶ εἰ δὴ τι ἄλλο ἐν τῇ Ἀβοριγίνων οἰκισθὲν ἐτύγχανε, τὰ λοιπὰ τῶν Πελασγῶν διεφθάρη πολίσματα. ἡ δὲ Κρότων ἄχρι πολλοῦ διαφυλάξασα τὸ παλαιὸν σχῆμα χρόνος οὐ πολὺς ἐξ οὗ τὴν τε ὀνομασίαν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἤλλαξε: καὶ νῦν ἐστὶ Ρωμαίων ἀποικία, καλεῖται δὲ

I. 26. 2

Κορθωνία. οἱ δὲ τῶν ἐκλιπόντων τὴν χώραν Πελασγῶν κατασχόντες τὰς πόλεις ἄλλοι τε πολλοὶ ἦσαν, ὡς ἕκαστοὶ τισὶν ἔτυχον ὁμοτέρμονας τὰς οἰκίσεις ἔχοντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα πλείστας τε καὶ ἀρίστας Τυρρηνοί. τοὺς δὲ Τυρρηνοὺς οἱ μὲν αὐτόχθονας Ἰταλίας ἀποφαίνουσιν, οἱ δὲ ἐπήλυδας: καὶ τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῖς ταύτην οἱ μὲν ἀθιγενῆς τὸ ἔθνος ποιοῦντες ἐπὶ τῶν ἐρυμάτων, ἃ πρῶτοι τῶν τῆδε οἰκούντων κατεσκεύασαντο, τεθῆναι λέγουσι: τύρσεις γὰρ καὶ

¹²⁹ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/80/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹³⁰ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/82/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

παρὰ Τυρρηνοῖς αἰέντείχιοι καὶ στεγαναὶ οἰκήσεις ὀνομάζονται ὡσπερ παρ' Ἑλλησιν. ἀπὸ δητοῦ συμβεβηκότος αὐτοῖς ἀξιοῦσι τεθῆναι τοῦνομα, ὡς2περ καὶ τοῖς ἐνἈσία Μοσυνοίοις: οἰκοῦσι μὲν γὰρ δὴ κάκεινοι ἐπὶ ζυλίνοις ὡσπερἄνπύργοις ὑψηλοῖς σταυρώμασι, μόσυνας αὐτὰ καλοῦντες.

"Vrijeme kada su započele nesreće Pelazga otprilike je druga generacija prije Trojanskog rata; te su se nastavile i nakon rata, dok se broj Pelazga nije drastično smanjio. Svi gradovi, osim Krotona, važnog središta u Umbriji te još nekih gradova koje su osnovali u zemlji Aborigina, bili su uništeni. Kroton je dugo sačuvaio svoj stari izgled¹³¹, tek je nedavno promijenio ime i stanovnike; te je sada rimska kolonija imenom *Corthonia*. Nakon što su Pelazgi napustili zemlju njihove gradove zaposjeli su susjedni narodi, ali najveći broj Tirenjani, koji su postali gospodari ove pokrajine.

Što se tiče Tirenjana, neki smatraju da su starosjedioci Italije, dok ih drugi nazivaju strancima. Oni koji smatraju da su starosjedioci kažu da su ime dobili prema utvrdama koje su prvi gradili na ovom području; pokrivene građevine okružene zidinama Grci i Tirenjani zovu tornjevi ili *tyreis*. Željeli bi da su zbog tih okolnosti dobili takvo ime, kao Mosinjani u Aziji, koji isto žive u visokim tornjevima okruženim palisadama, koje zovu *mossynes*."¹³²

I. 27. 1

οἱ δὲ μετανάστας μυθολογοῦντες αὐτοὺς εἶναι Τυρρηνὸν ἀποφαίνουσιν ἡγεμόνα τῆς ἀποικίας γενόμενον ἀφ' ἑαυτοῦ θέσθαι τῷ ἔθνει τοῦνομα: τοῦτον δὲ Λυδὸν εἶναι τὸ γένος ἐκ τῆς πρότερον Μηονίας καλουμένης, παλαιὸν δὴ τινα μετανάστην ὄντα: εἶναι δ' αὐτὸν πέμπτον ἀπὸ Διὸς, λέγοντες ἐκ Διὸς καὶ Γῆς Μάνην γενέσθαι πρῶτον ἐν τῇ γῆ ταύτῃ βασιλέα: τούτου δὲ καὶ Καλλιρόης τῆς Ὠκεανοῦ θυγατρὸς γεννηθῆναι Κότυν: τῷ δὲ Κότυϊ γήμαντι θυγατέρα Τύλλου τοῦ γηγενοῦς Ἀλίην δύο γενέσθαι παῖδας Ἀσίην καὶ Ἄτυν:

I. 27. 2

ἐκ δὲ Ἄτυος καὶ Καλλιθέας τῆς Χωραίου Λυδὸν φῦναι καὶ Τυρρηνόν: καὶ τὸν μὲν Λυδὸν αὐτοῦ καταμείναντα τὴν πατρίαν ἀρχὴν παραλαβεῖν καὶ ἀπ' αὐτοῦ Λυδίαν τὴν γῆν ὀνομασθῆναι: Τυρρηνὸν δὲ τῆς ἀποικίας ἡγησάμενον πολλὴν κτήσασθαι τῆς Ἰταλίας καὶ τοῖς συναραμένοις τοῦστοῦλου ταύτην θέσθαι τὴν ἐπωνυμίαν.

¹³¹ *ibid.*

¹³² Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/84/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

I. 27. 3

Ἡροδότῳ δὲ εἴρηται Ἄττος τοῦ Μάνεω παῖδες οἱ περὶ Τυρρηνὸν, καὶ ἡμετανάστασις τῶν Μηόνων εἰς Ἰταλίαν οὐχ ἑκούσιος. φησὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ἄττος ἀρχῆς ἀφορίαν καρπῶν ἐν τῇ γῆ Μηόνων γενέσθαι, τοὺς δὲ ἀνθρώπους τέως μὲν ὑπὸ τῆς φιλοχωρίας κρατουμένους πολλαδιαμηχανήσασθαι πρὸς τὴν συμφορὰν ἀλέξητήρια, τῇ μὲν ἑτέρα τῶν ἡμερῶν μέτρια σιτία προσφερομένους, τῇ δ' ἑτέρα διακαρτεροῦντας: χρονίζοντος δὲ τοῦ δεινοῦ διανείμαντας ἅπαντα τὸν δῆμον διχῆ κλήρουσταῖς μοίραις ἐπιβαλεῖν: τὸν μὲν ἐπ' ἐξόδῳ τῆς χώρας, τὸν δ' ἐπὶ μονῇ, καὶ τῶν Ἄττος παίδων τὸν μὲν τῇ προσνεῖμαι, τὸν δὲ τῇ.

I. 27. 4

λαχούσης δὲ τῆς ἄμα Λυδῶ μοίρας τὴν τοῦ μεῖναι τύχην, ἐκχωρήσαι τὴν ἐτέραν ἀπολαχοῦσαν τῶν χρημάτων τὰ μέρη, ὀρμισαμένην δ' ἐπὶ τοῖς ἐσπερίοις μέρεσι τῆς Ἰταλίας, ἔνθα ἦν Ὀμβρικοῖς ἢ οἴκησις, αὐτοῦ καταμείναςαν ἰδρῦσασθαι πόλεις τὰς ἔτι καὶ κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον οὔσας.

"Oni koji prenose legendarnu priču o njihovom dolasku iz strane zemlje, kažu da je vođa kolonije Tiren, koji je svoje ime dao narodu, porijeklom bio Lidanin, iz dijela zemlje Meonija, te da je davno napustio zemlju. Dodaju da je bio peti Zeusov potomak; Zeusov i Gejin sin je bio Manes, prvi kralj te zemlje; imao je sina Cotysa sa *Callirrhoe*¹³³, kćeri Okeana; on je sa Halye, kćeri Tylusa, imao dva sina- *Asies* i *Atys*, posljednji je sa *Callitheom*, kćeri *Choraeusa*, imao dva sina- *Lydusa* i *Tirenija*. *Lydus* je ostao u kraljevstvu i naslijedio ga, po njemu je zemlja dobila ime Lidija; *Tirrhenus*, vođa kolonije, osvojio je velik dio Italije i svoje ime je dao svima koji su s njim krenuli u ovaj pothvat. Herodot piše kako su Tirenije i njegov brat bili sinovi *Atisa*, koji je bio sin *Mana*, te da selidba Meonjana u Italiju nije bila dobrovoljna. Dalje kaže da je za vrijeme *Atisove* vladavine zavladao glad u zemlji Meonjana i da su stanovnici, inspirirani ljubavlju prema rodnom kraju, neko vrijeme pokušavali svašta kako bi se oduprli ovoj nesreći, jedan dan bi umjereno jeli, a drugi dan bi se suzdržavali od jela. Ali kako se nesreća nastavljala, podijelili su se u dvije skupine te vukli ždrijeb koja će ostati, a koja otići; jedan *Atisov* sin je bio dodijeljen jednoj, s drugi drugoj skupini. *Ždrijeb* je odlučio da će skupina predvođena *Lidusom* ostati u zemlji, druga skupina je otišla nakon što su

¹³³ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/84/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

podijelili zajedničku imovinu; doplovili su do zapadnih dijelova Italije gdje su živjeli Umbri, nastanili su se ondje i utemeljili gradove koji i danas postoje."¹³⁴

I. 28. 1

τούτω τῷ λόγῳ πολλοὺς καὶ ἄλλους συγγραφεῖς περὶ τοῦ Τυρρηνῶν γένους χρησαμένους ἐπίσταμαι, τοὺς μὲν κατὰ ταῦτά, τοὺς δὲ μεταθέντας τὸ νοίκισμὸν καὶ τὸν χρόνον. ἔλεξαν γὰρ δή τινες Ἡρακλέους υἱὸν εἶναι τὸν Τυρρηνὸν ἐξ Ὀμφάλης τῆς Λυδῆς γενόμενον: τοῦτον δ' ἀφικόμενον εἰς Ἰταλίαν ἐκβαλεῖν τοὺς Πελασγοὺς ἐκ τῶν πόλεων οὐχ ἀπασῶν, ἀλλ' ὅσαι πέραν ἦσαν τοῦ Τεβέριος ἐν τῷ βορείῳ μέρει. ἕτεροι δὲ Τηλέφου παῖδα τὸν Τυρρηνὸν ἀποφαινουσιν, ἐλθεῖν δὲ μετὰ τὴν Τροίαν ἄλωσιν εἰς Ἰταλίαν.

I. 28. 2

Ἐάνθος δὲ ὁ Λυδὸς ἱστορίας παλαιᾶς εἰ καὶ τις ἄλλος ἔμπειρος ὢν, τῆς δὲ πατρίου καὶ βεβαιωτῆς ἂν οὐδενὸς ὑποδεέστερος νομισθεῖς, οὔτε Τυρρηνὸν ὠνόμακεν οὐδαμοῦ τῆς γραφῆς δυνάστην Λυδῶν οὔτε ἀποικίαν Μηρόνων εἰς Ἰταλίαν κατασχοῦσαν ἐπίσταται Τυρρηνίας τε μνήμην ὡς Λυδῶν ἀποκτίσεως ταπεινοτέρων ἄλλων μεμνημένος οὐδεμίαν πεποιήται: ἄνθρωπος δὲ παῖδας γενέσθαι λέγει Λυδὸν καὶ Τόρηβον, τούτους δὲ μερισμένους τὴν πατρίαν ἀρχὴν ἐν Ἀσίᾳ καταμεῖναι ἀμφοτέρους: καί τοις ἔθνεσιν ὧν ἦρξαν ἐπ' ἐκείνων φησὶ τεθῆναι τὰς ὀνομασίας, λέγων ὧδε: 'ἀπὸ Λυδοῦ μὲν γίνονται Λυδοὶ, ἀπὸ Τορήβου δὲ Τόρηβοι. τούτων ἠγγλῶσσα ὀλίγον παραφέρει, καὶ νῦν ἔτι σιλλοῦσιν ἀλλήλους ῥήματα οὐκ ὀλίγα, ὥσπερ Ἴωνες καὶ

I. 28. 3

Δωριεῖσ'. Ἑλλάνικος δὲ ὁ Λέσβιος τοὺς Τυρρηνοὺς φησὶ Πελασγοὺς πρότερον καλουμένους, ἐπειδὴ κατόκησαν ἐν Ἰταλίᾳ, παραλαβεῖν ἦν νῦν ἔχουσι προσηγορίαν. ἔχει δὲ αὐτῷ ἐν Φορωνίδι ὁ λόγος ὧδε: 'τοῦ Πελασγοῦ τοῦ βασιλέως αὐτῶν καὶ Μενίπης τῆς Πηνειοῦ ἐγένετο Φράστωρ, τοῦ δὲ Ἀμύντωρ, τοῦ δὲ Τευταμίδης, τοῦ δὲ Νάνας. ἐπὶ τούτου βασιλεύοντες οἱ Πελασγοὶ ὑπ' Ἑλλήνων ἀνέστησαν, καὶ ἐπὶ Σπινῆτι ποταμῷ ἐν τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ τὰς νῆας καταλιπόντες [p. 45] Κρότωνα πόλιν ἐν μεσογείῳ εἶλον καὶ ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι τὴν νῦν καλεομένην Τυρσηνὴν ἔκτισαν'.

¹³⁴ Čitav odlomak je preuzet iz The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/86/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

I. 28. 4

Μυρσίλος δὲ τὰ ἔμπαλιν ἀποφαινόμενος Ἑλληνικῶ τοὺς Τυρρηνοῦςφρησιν, ἐπειδὴ τὴν ἑαυτῶν ἐξέλιπον, ἐν τῇ πλάνῃ μετονομασθῆναι Πελαργοῦς, τῶν ὀρνέων τοῖς καλουμένοις πελαργοῖς εἰκασθέντας, ὡς κατ'ἀγέλας ἐφοίτων εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον: καὶ τοῖς Ἀθηναίοις τὸτεῖχος τὸ περὶ τὴν ἀκρόπολιν, τὸ Πελαργικὸν καλούμενον, τούτους περιβαλεῖν.

"Svjestan sam da su mnogi drugi pisci dali svoja saznanja o Tirenjanima, neki jednako kao i ja, a drugi mijenjajući karakter i datum osnovane kolonije. Neki su pisali kako je Tiren bio sin kojeg je Heraklo imao sa Omphalom, Lidankom, te kako je došavši u Italiju, protjerao Pelazge iz njihovih gradova, koji su se nalazili sjeverno od rijeke Tiber. Drugi pak tvrde da je Tiren bio sin Telepha, te da je nakon osvajanja Troje došao u Italiju. Ali Ksanthus iz Lidije, koji je upućen u staru povijest kao i bilo koji drugi povjesničar, ali može biti smatran najvećim autoritetom za povijest svoje zemlje, ne navodi Tirena kao vladara u povijesti svoje zemlje, niti piše o koloniji koju su Meonjani osnovali u Italiji; niti spominje Tireniju kao koloniju Lidana, iako spominje nekoliko manje vrijednih činjenica. Piše kako su *Lydus* i *Torebus* bili Atisovi sinovi; kada su podijelili kraljevstvo koje su naslijedili od oca, obojica su ostali u Aziji, te su narodi kojima su vladali po njima dobili imena. Ovo su njegove riječi: 'Od Lida su potekli Lidani, a od Toreba Torebljani.'¹³⁵ Postoje male razlike u njihovim jezicima, te jedan narod ismijava riječi koje koriste od drugog, kao što rade Jonjani i Dorani.'

Helanicus sa Lezba kaže da su Tirenjani prvotno nazivani Pelazgima, ime dobili kada su stigli u Italiju. U djelu *Phoronis* piše ovako: 'Sin Pelazga, kralja i Menippe, Penejeve kćeri, bio je Phrastor; njegov sin je bio Amyntor; njegov pak Teutamides; a njegov Nanas. U njegovo vrijeme Pelazge su Grci otjerali iz njihove zemlje, nakon što su ostavili brodove na rijeci Spines u Jonskom zaljevu, zauzeli su gradić Kroton u unutrašnjosti; nastavljujući osvajati kolonizirali su pokrajinu koja se danas zove Tirenija.'

Ipak, *Myrsilus* piše suprotno te kaže da su Tirenjani, nakon što su napustili svoju zemlju, nazivani Pelargoi ili Rode, prema sličnosti pticama tog imena, jer su se rojili u jatima i u

¹³⁵ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/88/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

Grčkoj i barbarskim zemljama¹³⁶, te su izgradili okrugli zid oko atenske citadele koji se i danas naziva pelargičkim."¹³⁷

I. 29. 1

έμοι μέντοι δοκοῦσιν ἅπαντες ἀμαρτάνειν οἱ πεισθέντες ἐν καὶ τὸ αὐτόεθνος εἶναι τὸ Τυρρηρικὸν καὶ τὸ Πελασγικόν. τῆς μὲν γὰρ ὀνομασίας ἀπολαῦσαι ποτε αὐτοὺς τῆς ἀλλήλων οὐδὲν θαυμαστὸν ἦν, ἐπεὶ καὶ ἄλλαδὴ τινα ἔθνη, τὰ μὲν Ἑλλήνων, τὰ δὲ βαρβάρων, ταῦτ' ἔπαθεν, ὡσπερ τὸ Τρωικὸν καὶ τὸ Φρυγικὸν ἀγχοῦ οἰκοῦντα ἀλλήλων: 'πολλοῖς γέ τοι γένος ἐν ἄμφω ταῦτ' ἐνομίσθη, κλήσει διαλλάττον οὐ φύσει καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν ἄλλοθί που συνωνυμίας ἐπικερασθέντων καὶ τὰ ἐν Ἰταλία

I. 29. 2

ἔθνη τὸ αὐτὸ ἔπαθεν. ἦν γὰρ δὴ χρόνος ὅτε καὶ Λατῖνοι καὶ Ὀμβρικοὶ καὶ Αὔσονες καὶ συχνοὶ ἄλλοι Τυρρηνοὶ ὑφ' Ἑλλήνων ἐλέγοντο, τῆς διαμακροῦ τῶν ἐθνῶν οἰκίσεως ἀσαφῆ ποιούσης τοῖς πρόσω τὴν ἀκρίβειαν: τὴν τε Πρώμην αὐτὴν πολλοὶ τῶν συγγραφέων Τυρρηνίδα πόλιν εἶναι ὑπέλαβον. ὀνομάτων μὲν οὖν ἐναλλαγὴν, ἐπεὶ καὶ βίων, πείθομαι τοῖς ἔθνεσι γενέσθαι: κοινοῦ δὲ ἄμφω μετεληφέναι γένους οὐ πείθομαι, πολλοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα ταῖς φωναῖς αὐτῶν διηλλαγμέναις καὶ οὐδεμίαν ὁμοιότητα σωζούσαις τεκμαιρόμενος.

I. 29. 3

καὶ γὰρ δὴ οὔτε Κροτωνιῆται ὡς φησὶν Ἡρόδοτος 'οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφραεσ περιουκεόντων εἰσὶν ὁμόγλωσσοι οὔτε Πλακιηνοί, σφίσι δ' ὁμόγλωσσοι. δηλοῦσι δὲ ὅτι, τὸν ἠνεύκοντο γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσιν ἐν φυλακῇ. καί τοι θαυμάσειεν ἄν τις, εἰ Πλακιανοῖς μὲν τοῖς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον οἰκοῦσιν ὁμοίαν διάλεκτον εἶχον οἱ Κροτωνιῆται, ἐπειδὴ Πελασγοὶ ἦσαν ἀμφοτέροιαρχῆθεν, Τυρρηνοῖς δὲ τοῖς ἔγγιστα οἰκοῦσι μηδὲν ὁμοίαν. εἰ γὰρ τὸ συγγενὲς τῆς ὁμοφωνίας αἴτιον ὑποληπτέον, θάτερον δὴ που τῆς διαφορίας:

¹³⁶ Čítav odlomak je preuzet iz The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/90/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹³⁷ Čítav odlomak je preuzet iz The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/92/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

I. 29. 4

οὐ γὰρ δὴ κατὰ γε τὸ αὐτὸ ἐγγωρεῖ νομίζειν τὰ μφότερα. καὶ γὰρ δὴ τὸ μὲν ἕτερον καὶ λόγον τιν' ἂν εἶχε γενόμενον, τὸ δὲ τοὺς πρόσω τὰ σοικήσεις ἀπ' ἀλλήλων ποιησαμένους ὁμοεθνεῖς μηκέτι διασώζειν τὸ ναὐτὸν τῆς διαλέκτου χαρακτῆρα διὰ τὰς πρὸς τοὺς πέλας ὁμιλίας: τὸ δὲ τοὺς ἐν τοῖς αὐτοῖς οἰκοῦντας χωρίοις μηδ' ὅτι οὖν κατὰ τὴν φωνὴν ἀλλήλοις ὁμολογεῖν ἐκ ταύτου φύντας γένους οὐδένα λόγον ἔχει.

"Čini mi se da griješe svi koji izjednačuju Pelazge i Tirenjane. Ne postoji sumnja da su jedni nazivani imenom drugih, isto se događalo i drugim narodima- Grcima i barbarima, npr. Trojancima i Frigijcima, koji su živjeli jedni pored drugih i mnogi su smatrali da pripadaju istom narodu, što nije točno. Narodi u Italiji nazivani su istim imenom kao i bilo gdje drugdje. Jednom su Latine, Umbre i Ausonjane Grci nazivali Tirenjanima, zbog toga što je mala udaljenost među tim narodima onemogućavala njihovo razlikovanje.

Mnogi povjesničari su Rim smatrali etruščanskim gradom. Uvjeren sam da su ti narodi promijenili ime zajedno s boravištem, ali ne mogu vjerovati da su imali zajedničko podrijetlo, barem zbog toga što govore potpuno različitim jezicima.¹³⁸

Herodot piše: "Niti stanovnici Krotona, niti Plakare ne govore istim jezikom kao njihovi susjedi, iako se slažu jedni s drugima; jasno je da su na ovo područje donijeli način govora."

Ipak, možemo se čuditi što stanovnici Krotona imaju sličan jezik stanovnicima Plakare, koja se nalazi blizu Helesponta, podrijetlom su Pelazgi, ali jezik nije nimalo sličan Tirenjanima, njihovim najbližim susjedima. Ako smatramo da je srodnost razlog za služenje istim jezikom, onda možemo pretpostaviti da je nesrodnost razlog za služenje različitim jezicima, ali sigurno nije moguće vjerovati da obje pretpostavke imaju isti uzrok. Iako se može dogoditi da pripadnici istog naroda, ako se nasele na različitim mjestima, mogu početi drugačije govoriti zbog utjecaja različitih susjednih naroda, nije moguće da ljudi istog podrijetla, koji žive u istoj zemlji, ne govore istim jezikom."¹³⁹

I. 30. 1

τούτω μὲν δὴ τῷ τεκμηρίῳ χρώμενος ἑτέρους εἶναι πείθομαι τῶν Τυρρηνῶν τοὺς Πελασγούς. οὐ μὲν δὴ οὐδὲ Λυδῶν τοὺς Τυρρηνοὺς ἀποίκους οἶμαι γενέσθαι: οὐδὲ γὰρ ἐκείνοις ὁμόγλωσσοί

¹³⁸ *ibid.*

¹³⁹ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/94/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

είσιν, οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὡς φωνῇ μὲν οὐκέτι χρωῶνται παραπλησία, ἄλλα δέ τινα διασώζουσι τῆς μητροπόλεως γῆς μηνύματα. οὔτε γὰρ θεοὺς Λυδοῖς τοὺς αὐτοὺς νομίζουσιν οὔτε νόμοις οὔτ' ἐπιτηδεύμασι κέχρηνται παραπλησίους, ἀλλὰ κατὰ γε ταῦτα πλεον Λυδῶν διαφέρουσιν ἢ Πελασγῶν.

I. 30. 2

κινδυνεύουσι γὰρ τοῖς ἀληθέσι μᾶλλον εἰκότα λέγειν οἱ μηδαμόθεν ἀφιγμένον, ἀλλ' ἐπιχώριον τὸ ἔθνος ἀποφαίνοντες, ἐπειδὴ ἀρχαῖόν τε πάνυ καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ γένει οὔτε ὁμόγλωσσον οὔτε ὁμοδίαιτον ὄν εὐρίσκεται. ὠνομάσθαι δ' ὑφ' Ἑλλήνων αὐτὸ τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ οὐδὲν κωλύει, καὶ διὰ τὰς ἐν ταῖς τύρσεσιν οἰκήσεις καὶ

I. 30. 3

ἀπ' ἀνδρὸς δυνάστου. Ῥωμαῖοι μέντοι ἄλλαις αὐτὸ προσαγορεύουσιν ὀνομασίαις: καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς χώρας, ἐν ἣ ποτε ὄκησαν, Ἐτρουρίας προσαγορευομένης Ἐτρούσκους καλοῦσι τοὺς ἀνθρώπους: καὶ ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν περὶ τὰ θεῖα σεβάσματα λειτουργιῶν, διαφέροντας εἰς αὐτὴν ἑτέρων, νῦν μὲν Τούσκους ἀσαφέστερον, πρότερον δ' ἀκριβοῦντες τοῦνομα ὡσπερ Ἑλληνες Θυοσκόους ἐκάλουν: αὐτοὶ μέντοι σφᾶς αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τινὸς Ρασέννα τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ

I. 30. 4

τρόπον ὀνομάζουσι. πόλεις δὲ ἄστινας ὄκησαν οἱ Τυρρηνοὶ, καὶ πολιτευμάτων οὐς2τινας κατεστήσαντο κόσμους, δυνάμιν τε ὀπόσην οἱ σύμπαντες καὶ ἔργα εἶ τινα μνήμης ἄξια διεπράξαντο, τύχαις τε ὁποῖαις ἐχρήσαντο, ἐν ἑτέρῳ δηλωθήσεται λόγῳ.

I. 30. 5

τὸ δ' οὖν Πελασγικὸν φῦλον, ὅσον μὴ διεφθάρη τε καὶ κατὰ τὰς ἀποικίας διεσπάσθη, διέμεινε δὲ ὀλίγον ἀπὸ πολλοῦ, μετὰ τῶν Ἀβοριγίνων πολιτευόμενον ἐν τούτοις ὑπελείφθη τοῖς χωρίοις, ὅπου σὺν χρόνῳ τὴν Ῥώμην οἱ ἔκγονοι αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπολίσαντο. καὶ τὰ μὲν ὑπὲρ τοῦ Πελασγικοῦ γένους μυθολογούμενα τοιάδε ἐστί.

"Zbog onog razloga sam uvjeren da su Pelazgi i Tirenjani pripadnici različitih naroda.¹⁴⁰ Ne vjerujem ni da su Tirenjani podrijetlom Liđani; ne služe se istim jezikom, niti se može vidjeti da su, iako se ne služe istim jezikom, zadržali određene karakteristike domovine. Niti štiju iste bogove kao Liđani, niti imaju iste zakone ni institucije, u čemu se čak više razlikuju od Liđana, nego od Pelazga.

Uistinu, čini se da su najbliže istini oni koji tvrde da su oni narod starosjedioca, s obzirom da su star narod koji nema sličnosti s ostalima niti u jeziku, niti načinu života.

¹⁴⁰ ibid.

Ne postoji razlog zašto ih Grci ne bi zvali tim imenom jer označava život u tornjevima i ime jednog njihovog vladara. Rimljani su im dali drugo ime: prema pokrajini Etruriji koju su naselili, nazvali su ih Etruščanima, prema njihovom znanju o obredima kojima slave božanstva, u kojemu se ističu, nazvali su ih Tusci, ali ranije, isto kao i Grci, zvali su ih *Thyoscoi*.¹⁴¹ Oni sami sebe zovu imenom svojih vladara, *Rasenna*.

U drugoj knjizi nabrojat ću gradove koje su osnovali, kakav oblik vlasti su imali, kako su stekli veliku moć, koja su velika djela postigli, te kakve su uspjehe postigli.

Što se tiče Pelazga, oni koji nisu ubijeni niti raseljeni u razne kolonije, ostali su na ovom području kao susjedi Aboriginima, na tom području je u vrijeme njihovih potomaka osnovan grad Rim. Ovo su bile legende o narodu Pelazga."¹⁴²

¹⁴¹ Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/96/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹⁴² Čitav odlomak je preuzet iz *The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, na engleski jezik preveo Earnest Cary, prema verziji Edwarda Spelmana, Harvard University Press, Cambridge, 1937. Preuzeto s <http://www.archive.org/stream/romanantiquities01dionuoft#page/98/mode/2up>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić

3. 2. Rimski povijesni izvori

Vitruvije

Vitruvije (*Marcus Vitruvius Pollio*) je živio 80/ 70. god. pr. Kr.- 15. god. Iza sebe je ostavio monumentalno djelo *De architectura libri decem*. U sedmoj knjizi opisuje pravila gradnje etruščanskog hrama.

De architectura, IV. 7

IV. 7. 1.

Locus, in quo aedis constituetur, cum habuerit in longitudine sex partes, una adempta reliquum quod erit, latitudini detur. Longitudo autem dividatur bipertito, et quae pars erit interior, cellarum spatiis designetur, quae erit proxima fronti, columnarum dispositione relinquatur. Item latitudo dividatur in partes X.

"Ako mjesto na kojem će se hram podići ima u dužini šest dijelova, jedan se oduzme, a ostalo se daje širini. Dužina se podijeli na dva dijela; unutarnji se dio odredi za prostor cele, a onaj bliži pročelju neka se ostavi za raspored stupova. Širina se dijeli u deset dijelova."¹⁴³

IV. 7. 2.

Ex his ternae partes dextra ac sinistra cellis minoribus, sive ibi alae futurae sunt, dentur; reliquae quattuor mediae aedi attribuantur. Spatium, quod erit ante cellas in pronaos, ita columnis designetur, ut angulares contra antas, parietum extremorum regione, conlocentur; duae mediae e regione parietum, qui inter antas et mediam aedem fuerint, ita distribuuntur; et inter antas et columnas priores per medium isdem regionibus alterae disponantur. Eaeque sint ima crassitudine altitudinis parte VII; altitudo tertia parte latitudinis templi; summaque columna quarta parte crassitudinis imae contrahatur.

"Od toga se po tri dijela desno i ulijevo daju manjim celama ili gdje će biti krila, a ostala četiri se odrede za sredinu hrama. Prostor ispred cela u pronaosu odredi se za stupove tako da ugaoni dođu prema antama u pravcu vanjskih zidova. Dva srednja rasporede se u pravcu zidova, koji su između anta i sredine hrama. Između anta i prvih stupova po sredini se u istim pravcima postave drugi. Onima debljina u dnu iznosi sedminu visine, a visina je trećina širine hrama; stup na svom vrhu suzuje se za četvrtinu donje debljine."¹⁴⁴

¹⁴³ Čitav odlomak preuzet je iz Marko Vitruvije Polion, Deset knjiga o arhitekturi, preveli prof. dr. Matija Lopac, prof. dr. Vladimir Bedenko, Golden marketing, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb, 1999, 92. Dalje u tekstu Lopac, Bedenko 1999.

¹⁴⁴ *ibid.*

IV. 7. 3.

Spirae earum altae dimidia parte crassitudinis fiant. Habeant spirae earum plinthum ad circinum, altam suae crassitudinis dimidia parte, torum insuper cum apophysii crassum quantum plinthus. Capituli altitudo dimidia crassitudinis. Abaci latitudo quanta ima crassitudo columnae. Capitulique crassitudo dividatur in partes tres, e quibus una plintho, quae est in abaco, detur, altera echino, tertia hypotrachelio cum apophysii.

"Njihove baze (spira) neka su visoke polovicu debljine. Neka baze imaju kružnu plintu visoku polovicu osnovne debljine i nad njom torus s apofizisom debelim kao i plinta. Kapitel je visok polovicu debljine. Širina abakusa je onolika koliko je stup debeo u dnu. Visina kapitela podijeli se u tri dijela; jedan se od njih daje plinti, tj. abakusu, drugi ehinusu, a treći hipotracheliju s apofizisom."¹⁴⁵

IV. 7. 4.

Supra columnas trabes compactiles inponantur ut altitudinis modulis is, qua magnitudine operis postulabuntur. Eaeque trabes compactiles ponantur ut eam habeant crassitudinem, quanta summae columnae erit hypotrachelium, et ita sint compactae subscudibus et securiclis, ut compactura duorum digitorum habeant laxationem. Cum enim inter se tangunt et non spiramentum et perflatum venti recipiunt, concalefaciuntur et celeriter putrescunt.

"Na stupove se stave spojene grede s visinom prema mjerama, koje traži veličina zgrade. Te spojene grede imaju debljinu koliko na vrhu stupa iznosi hipotrachelij. Grede su spojene trnovima i utorima tako da spoj ima razmak od dva palca. Kad se grede naime međusobno dodiruju, kako¹⁴⁶ nemaju oduška i strujanja vjetra, zagriju se i brzo trunu."¹⁴⁷

IV. 7. 5.

Supra trabes et supra parietes traiecturae mutulorum parte IIII altitudinis columnae proiciantur; item in eorum frontibus antepagmenta figantur. Supraque id tympanum fastigii structura seu de materia conlocetur. Supraque eum fastigium, columen, cantherii, templa ita sunt conlocanda, ut stillicidium tecti absoluti tertiaro respondeat.

¹⁴⁵ ibid.

¹⁴⁶ ibid.

¹⁴⁷ Lopac, Bedenko 1999, 93

"Iznad greda i iznad zidova izlaze prepusti mutula za četvrtinu visine stupa. Na njihova lica se pričvrste okviri, a iznad toga se izgradi timpanon zabata od zida ili od drveta. Sljeme, roženice i letve treba tako postaviti da streha krova odgovara njegovoj trećini."¹⁴⁸

Tit Livije

Livije (*Titus Livius Patavinus*) je živio 64/ 57. god. pr. Kr.- 17. god. Svoje najpoznatije i najveće djelo, *Ab urbe condita* u 142 knjige, napisao je u Augustovo vrijeme. Etrušćane spominje na tri mjesta- u prvoj, petoj i sedmoj knjizi.

Ab urbe condita, I. 35. 7- 10

I. 35. 7.

Bellum primum cum Latinis gessit et oppidum ibi Apiolas ui cepit; praedaque inde maiore quam quanta belli fama fuerat reuecta ludos opulentiuss instructiusque quam priores reges fecit.

I. 35. 8.

Tum primum circo qui nunc maximus dicitur designatus locus est. Loca diuisa patribus equitibusque ubi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati;

I. 35. 9.

spectauere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique uarie appellati.

I. 35. 10.

Ab eodem rege et circa forum priuatis aedificanda diuisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

"Prvi rat u kojem je on sudjelovao vodio se protiv Latina. Osvojio je tijekom oluje grad Apiolu; odnio je veću količinu plijena nego što se moglo očekivati od zanimanja pokazanog u ratu. Nakon toga plijen je u kolima prenesen u Rim, slavio je igre svečanije od bilo kojeg svojeg prethodnika. Tada je označeno mjesto na kojem će se graditi *Circus Maximus*. Patricijima i vitezovima su dodijeljena mjesta za gradnju nadstrešnice ispod koje će promatrati igre, imenom fori. Bili su građeni na drvenim potpornjima, visoki 12 stopa. Natjecali su se u utrkama konja i šakanju, konji i šakači su većinom dovezeni iz Etrurije. Isprva su slavljene na posebnim svečanostima; kasnije su postale godišnje igre zvane Rimske

¹⁴⁸ ibid.

ili Velike igre. Kralj je također podijelio zemlju oko Foruma u parcele; podignute su arkade i dućani."¹⁴⁹

Ab urbe condita, V. 2 - 5

V. 2.

Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta, consiliumque erat hiemando continuare bellum. Quod postquam tribunis plebis, iam diu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in contionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, hoc illud esse dictitantes quod aera militibus sint constituta; nec se fefellisse id donum inimicorum veneno inlitum fore. Venisse libertatem plebis; remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab re publica iuventutem iam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere ac domos ac res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae causam esse? Nullam profecto aliam inventuros quam ne quid per frequentiam iuvenum eorum in quibus vires omnes plebis essent agi de commodis eorum posset. Vexari praeterea et subigi multo acrius quam Veientes; quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes, militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio quae omnium bellorum terra marique sit quies arma deponentem. Hoc neque reges neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules neque triste dictatoris imperium neque importunos decemviros iniunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent [quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent]. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. Non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricos explere solitos: nunc iam octoiuges ad imperia obtinenda ire, et ne in turba quidem haerere plebeium quemquam qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos et cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat et aliquo tempore anni parentes liberosque ac coniuges invisere et usurpare libertatem et creare magistratus.

Haec taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum iam ab iuventa certaminibus

¹⁴⁹ Čitav odlomak preuzet je iz Livy, History of Rome, na engleski jezik preveo Canon Roberts, E. P. Dutton and Co., New York, 1912. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&query=Liv.%201.35.7&getid=1>, preuzeto 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

plebeis, quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciae potestatis dissolvendae.

"Rimski generali polagali su veću nadu u blokadu nego u napad, te su počeli graditi kolibe za zimu, što je predstavljalo novost za rimske vojnike. Željeli su nastaviti rat tijekom zime. Plebski tribuni su već neko vrijeme bezuspješno tražili povod za pobunu, ali kada je ova vijest stigla do Rima, otrčali su u Kuriju te objavili da je ovo razlog zašto je odlučeno da će se isplatiti plaća vojnicima. Oni nisu slijepi na činjenicu da je ovaj protivnički poklon zatrovan otrovom. Osloboditelji plebsa su odbačeni, njihovi sposobni ljudi su prognani iz grada i države, bez obzira na nadolazeću zimu ili uopće ijedno godišnje doba, ili mogućnost da posjete svoje domove te se brinu za svoje posjede. Što mislite, koji je razlog za ovaj stalni pohod? Oni nalaze da je razlog strah jer da je velik dio ovih ljudi prisutan, bilo bi moguće raspravljati o reformama koje bi plebejcima odgovarale. Osim toga, oni su patili mnogo više nego stanovnici Veja, koji su provodili zimu ispod svojih krovova, u gradu zaštićenom prekrasnim zidinama i prirodnim položajem, dok su Rimljani zameteni mrazom i snijegom, pod šatorima prekrivenim kožama, te nisu mogli odložiti oružje niti preko zime, kada se prekida ratovanje na kopnu ili na moru. Ova vrsta ropstva nikada nije bila nametnuta, čak ni od kraljeva, niti konzula koji su zapovijedali prije uvođenja institucije tribuna, ili tijekom vladavine diktatora, ili beskrupuloznih decemvira- konzularni tribuni su provodili kraljevsku tiraniju nad rimskim plebsom. Što bi ovi ljudi učinili da su bili konzuli ili diktatori, kad vidimo što su učinili sa svojom prokonzularnom moći? Ali plebs je dobio što je zaslužio. Od svih osam konzularnih tribuna, niti jedan nije iz redova plebsa. Dosada su patriciji imali tri mjesta, a sada skupina od osam održava njihovu moć. U tolikom mnoštvu niti jedan plebejac nije mogao dobiti mjesto, da barem upozori kolege da su oni koji služe kao vojnici slobodni građani, njihovi sugrađani, a ne robovi te da moraju biti vraćeni u svoje kuće i domove barem preko zime, da posjete roditelje, ženu i djecu te iskoriste svoje građansko pravo, izađu na izbore i izaberu magistrate.

Apije Klaudije (*Appius Claudius*) se suprotstavio tribunima. Od rane punoljetnosti se prepirao sa plebsom, a nekoliko godina ranije je zagovarao da Senat slomi moć plebejskih tribuna."¹⁵⁰

¹⁵⁰ Čitav odlomak preuzet je iz Livy, *History of Rome*, na engleski jezik preveo Canon Roberts, E. P. Dutton and Co., New York, 1912. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Liv.%205.2>, preuzeto 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

V. 3.

Is tum iam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: "Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo; et cum laetor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis et propter vos rei publicae gratulor. An est quisquam qui dubitet nullis iniuriis vestris, si quae forte aliquando fuerunt, unquam aequae quam munere patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitados esse? Quid illos aliud aut tum timuisse creditis aut hodie turbare velle nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tribuniciae potestatis rentur esse? Sic hercule, tamquam artifices improbi, opus quaerunt qui [et] semper aegri aliquid esse in re publica volunt, ut sit ad cuius curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis an impugnatís plebem? Utrum militantium adversarii estis an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis: "quidquid patres faciunt displicet, sive illud pro plebe sive contra plebem est," et quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse pariterque in iis beneficio ac maleficio abstinere aequum censent, sic vos interdicitis patribus commercio plebis, ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque oboediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis et quantum in vobis esset indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? Quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

"On nije bio samo čovjek spremnog i svestranog uma, nego i iskusni govornik. U ovoj prilici govorio je ovako:

Rimljani, ako je ikada postojala sumnja je li u vašem ili njihovom osobnom interesu da tribuni uvijek brane pobunu, siguran sam da je ove godine svaka sumnja prestala postojati. Iako se radujem što je konačno završena dugačka obmana, čestitam vam, i u vaše ime cijelom Senatu, što se to dogodilo baš u trenutku kada su vaše okolnosti jako pozitivne. Postoji li itko tko sumnja da štogod vam se dogodilo i štogod ste ikada pretrpjeli, to nikada nije mučilo tribune toliko kao velikodušni odnos Senata prema plebsu kada je dogovoren sistem plaćanja vojnicima? Što mislite, čega su se bojali tada, te bi ih danas to uzrujalo, osim sklada dva reda, koji im prijete uništenjem njihove moći? Oni su zapravo, kao mnogi nadriliječnici koji traže posao, uvijek spremni pronaći neko nesretno i bolesno mjesto u Republici koje mogu liječiti.

Tada se okrenuo tribunima: Branite li ili napadate plebs? Želite li raniti vojnike na dužnosti ili molite u njihovu korist? Ili možda upravo to govorite. Štogod da Senat odluči, bilo to u

interesu plebsa ili protiv, mi smo protiv. Kao što gospodar zabranjuje strancima ikakvu komunikaciju sa svojim robovima te smatra kako je u redu da im ne pokazuju ljubaznost ili neljubaznost, tako vi branite patricijima komunikaciju sa plebsom, ali moramo paziti na njihove osjećaje te osigurati njihovu vjernost i poslušnost. Koliko biste vi više osjećali dužnost da se dogodila iskra, neću reći patriotizma, već obične čovječnosti, da gledate blagonaklono te gajite pozitivne osjećaje patricija i zahvalnu dobru volju plebejaca! Ako se pokaže da ovo zajedništvo može trajati, tko ne bi bio toliko smion da kaže kako ovo carstvo ne bi u kratkom vremenskom razdoblju postalo najveće među susjednim zemljama?"¹⁵¹

V. 4.

"Atqui ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exercitum noluerunt, non utile solum sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa condicione dicere militantium libet; quam orationem non apud vos solum sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse. In qua si mihi ipsi nihil quod dicerem in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse aera militibus, quia nunquam data essent. Quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione iniungi? Nusquam nec opera sine emolumento nec emolumentum ferme sine impensa opera est. Labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. Molestae antea ferebat miles se suo sumptu operam rei publicae praebere; gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi militiaeque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi rem publicam esse, et laetus stipendium accipit; aequo igitur animo patitur se [ab domo] ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An si ad calculos eum res publica vocet, non merito dicat: "annua aera habes, annuam operam ede: an tu aequum censes militia semestri solidum te stipendium accipere?" Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror; sic enim agere debent qui mercenario milite utuntur; nos tamquam cum civibus agere volumus, agique tamquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani et perfici quam primum oportet. Perficietur autem si urgemus obsessos, si non ante abscedimus quam spei nostrae finem captis Veiis imposuerimus. Si hercules nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia, quam procul ab domo? Quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam

¹⁵¹ ibid.

oppugnationem perferre piget. Scilicet quia levis causa belli est nec satis quicquam iusti doloris est quod nos ad perseverandum stimulet. Septiens rebellarunt; in pace nunquam fida fuerunt; agros nostros miliens depopulati sunt; Fidenates deficere a nobis coegerunt; colonos nostros ibi interfecerunt; auctores fuere contra ius caedis impiae legatorum nostrorum; Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliantur; res repetentes legatos nostros haud procul afuit quin violarent.

"Ja ću pokazati ne samo probitačnost, nego i potrebu odbijanja mojih kolega da povuku vojsku iz Veja dok ih ne osvoje. Za sada mi je draže govoriti o stvarnim uvjetima pod kojima služe, a da ne govorim samo pred vama, nego i pred vojnicima također, mislim da bi ono što govorim sami vojnici pozitivno prihvatili. Da i nemam svojih argumenata, dovoljni su mi ovi mojih protivnika. U zadnje vrijeme govore kako vojnicima nije potrebna plaća jer ju nikada nisu dobivali. Kako mogu onda pokazati gnjev prema onima koji su dobili dodatne povlastice zbog pretrpljenih napora? Nigdje ne postoje rad i trud bez nagrade, niti nagrada bez iskazanog truda i rada. Težak rad i uživanje, iako su po prirodi suprotni, spojeni su u partnerstvo. Nekada, vojnik je osjećao nepravdu da je služio državi o svojem trošku, ipak, osjećao je zadovoljstvo jer je obrađivao zemlju dio godine te time osigurao sredstva za preživljavanje sebi i svojoj obitelji. Sada ima zadovoljstvo u spoznaji da je država za njega izvor prihoda, te je sretan što prima plaću. Pustimo ga da strpljivo prihvati da će malo dulje biti odsutan od kuće i imanja. Kada bi ga država pozvala na sređivanje računa, ne bi li bilo pravedno ovo: Primio si plaću za godinu dana, trebaš to odraditi u godinu dana. Smatraš li da je pravedno primiti plaću za 12 mjeseci, a odraditi samo šest?

Rimljani, nevoljko se zadržavam na ovoj temi jer oni koji zapošljavaju plaćenike moraju s njima pregovarati, ali mi želimo s vama postupati kao sa sugrađanima, te smatramo da je korektno da vi sa nama postupate kao sa svojom domovinom.

Ili nismo trebali započeti rat, ili se mora voditi kao što pristoji dostojanstvu Rima te se završiti što prije. Sigurno će krenuti prema kraju ako pritisnemo opsadom, a ne ako se povučemo prije nego što smo osvojili Veje. Zašto, zaboga, ako ne postoji drugi razlog, sram zbog te ideje bi nas morao motivirati ustrajnošću. Grad je jednom bio pod opsadom cijele Grčke punih deset godina, zbog jedne žene, koliko udaljen od kuće, koliko puno zemalja i mora je ležalo između! Jesmo li se umorili od držanja opsade godinu dana, niti 20 milja daleko, skoro u videokrugu grada? Čini mi se da smatrate da ne postoji razlog za rat, te da ne osjećamo dovoljno gnjeva da bismo ustrajali. Sedam puta su pozivali na rat protiv nas; nikada se iskreno nisu držali uvjeta mira; tisuću puta su pljačkali naša polja; prisilili su Finedate na pobunu; pobili su koloniste koje smo tamo naselili; potaknuli su umorstvo naših predstavnika;

željeli su pobuniti čitavu Etruriju protiv nas, te se i danas trude; kada smo poslali poslanike koji su zahtijevali zadovoljštinu, uvrijedili su ih."¹⁵²

V. 5.

"Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus saepta urbs est quibus intra muros coercetur hostis; agrum non coluit, et culta evastata sunt bello; si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos non a cupiditate solum ulciscendi sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi cum sua amiserint agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? Illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis tum stipendium extorquere voluerunt, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utrumque operis, per tantum spatii duxerunt; castella primo pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt; munitiones non in urbem modo sed in Etruriam etiam spectantes si qua auxilia veniant, opposuere; quid turres, quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? Cum tantum laboris exhaustum sit et ad finem iam operis tandem perventum, relinquendane haec censetis, ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta et instare ac perseverare defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiozem spem nostram facimus. Loquor de operae et de temporis iactura; quid? Periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros; quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat eundem, si differtur bellum, animum postea fore, cum si laxamentum dederis, maior frequentiorque legatio itura sit, cum id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiiis, mutari spatio interposito possit vel consensu civitatis ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius voluntate regis qui obstare regnum suum saluti civium nolit? Videte, quot res, quam inutiles sequantur illam viam consilii, iactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra, non hercule dissimilia ac si quis aegro qui curari se fortiter passus extemplo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

"Jesu li ovo muškarci s kojima treba mlako i sporo voditi rat? Ako jesu, onda ne postoje razlozi za ozlojeđenost, ne nose li sljedeći prijedlozi neku težinu? Grad je okružen opsdom

¹⁵² ibid.

koja zadržava neprijatelje unutar gradskih zidina. Nisu obrađivali zemlju, nije bila obrađivana niti prije uništenja od rata. Ako sada vratimo vojsku kući, gaji li itko i najmanju sumnju da će napasti naš teritorij ne samo zbog gladi za osvetom, nego i zbog potrebe da opljačkaju tuđa zemljišta jer su izgubili svoja? Ako prihvatimo vaš prijedlog, mi nećemo odgoditi rat, nego ćemo ga dovesti unutar naših granica. A što s vojnicima koji jako zanimaju tribune, koji bi im oduzeli plaću? Napravili su bedem i jarak, što zahtijeva ogroman trud; izgradili su utvrde, nekoliko isprva, a kasnije mnoge, kako se povećavao broj vojnika; podigli su obranu protiv grada, ali i branu protiv Etrurije, ako bi nas odatle napali. Treba li opisivati tornjeve, skloništa u obliku sjenica, obranu štitovima u obliku kornjače i ostala ratna sredstva? Sada kada je toliko truda uloženo i konačno je završen rad, smatrate li da trebaju biti napušteni kako bismo ih sljedećeg ljeta ponovno gradili? Koliko manje problema izaziva obrana već izgrađenih koliba i bedema, pritisak i napad koji bi naše brige i muke privedli kraju! Sigurno ovaj pothvat neće biti dugačak ako je izveden u neprekinutom trajanju, ako sami ne odgodimo ispunjenje naših nada.

Govorio sam o trudu i gubitku vremena. Odvijaju se česti sastanci nacionalnog vijeća u Etruriji radi slanja pomoći Vejima. Dopuštaju li nam oni da zaboravimo opasnost koju nosi produljivanje rata? Kako sada stvari stoje, oni su ljuti i uvrijeđeni, kažu kako neće slati pomoć te da Veji mogu biti zarobljeni što se njih tiče. Ali tko može sa sigurnošću reći da će se takvo razmišljanje nastaviti ako se rat nastavi? Jer ako se ljudima iz Veja pruži odmor, oni će poslati utjecajnije i brojnije poslanike, i ono što sada smeta Etruščanima- biranje kralja, može s vremenom biti poništeno ili zajedničkim aktom građana kako bi dobili simpatije Etrurije, ili dobrovoljnim odstupanjem samoga kralja, kako njegova kruna ne bi ugrozila sigurnost njegovog naroda. Vidite li koliko mnogo užasnih posljedica može slijediti nakon onoga što vi želite- žrtvovanje građevina i koliba izgrađenih s toliko muke; prijetnja o pustošenju naših granica; rat s cijelom Etrurijom umjesto samo s Vejima.

Tribuni, na ovo se svodi vaš prijedlog; kao da netko želi pomoći bolesniku, koji se može brzo oporaviti ako je izložen strogom liječenju, kako bi se mogao prepustiti jedenju i pijenju te tako produbiti svoju bolest i možda ju učiniti neizlječivom."¹⁵³

¹⁵³ ibid.

Ab urbe condita, VII. 2. 4

VII. 2. 1.

Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exoscendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope diuina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo—nam circi modo spectaculum fuerat—inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur; ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant.

Liuius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet—id quod omnes tum erant—suorum carminum actor, dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu quia nihil vocis usus impediabat. Inde ad manum cantari histrionibus coeptum diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem paulatim verterat, iuventus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit; unde exorta quae exodia postea appellata consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt; quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus nec ab histrionibus pollui passa est; eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

"Kuga je trajala do sljedeće godine. Novi konzuli su bili *Gaius Sulpicius Peticus* i *Gaius Licinius Stolo*. Ništa se vrijedno spomena nije dogodilo, osim što su radi osiguranja mira priredili bogovima lesticernij¹⁵⁴, treći od osnutka grada.

¹⁵⁴ *Lesticernium*, banket bogova.

Ali nasilna epidemija nije bila ublažena ni ljudskom, ni pomoći bogova, te se kaže kako je um ljudi bio potpuno poražen praznovjerjem, između ostaloga pokušajima da se ublaži gnjev bogova, scenskim prikazima, novinom narodu ratnika koji su dotada poznavali samo igre u Cirku. Započeli su malo, kako to obično biva, te su posuđeni izvana. Glumci su dovedeni iz Etrurije; nisu izgovarali riječi, niti se izražavali mimikom; plesali su na zvuke flaute i izvodili graciozne pokrete po etruščanskoj modi. Nakon toga mladići su ih počeli oponašati, vježbajući svoju pamet jedan na drugome u stihovima, te prilagođavajući pokrete riječima. Ovo je postalo uobičajeno te se odvijalo često. Etruščanska riječ za glumca je *istrío*, te su prvi izvođaci nazvani *histriones*. Oni nisu, kao u ranijim vremenima, izbacivali grube stihove slične fesceninskim, ali su pjevali satirične stihove u metru prilagođene notima flaute, te ih popratili pokretom.

Nekoliko godina kasnije Livije Andronik je prvi put napustio slobodne satirične stihove i napisao dramu sa smislenim zapletom. Kao svi njegovi suvremenici, i on je glumio u svojim dramama, te se priča kako je, nakon što bi izgubio glas zbog ponavljanja, molio da pjeva drugi glumac, dok bi on smireno glumio sa više energije jer se više nije osjećao posramljeno zbog svojeg onemoćalog glasa. Tada je pjevač počeo pratiti pokret glumaca, samo dijalog je ostavljen njima. Kada je usvojen ovaj način izvođenja djela, farsa je napuštena, a drama je postala umjetničko djelo, mladi ljudi su prepustili glumu profesionalcima te su započeli smišljanje komičnih stihova, koji su bili poznati pod nazivom *exodia*, te su bili uklapani u komedije *Atelane*. Ove farse su oskanskog podrijetla, održavali su ih mladići, nisu dopuštali običnim glumcima da ih izgovaraju. Postojalo je pravilo da oni koji sudjeluju u takvim komedijama nisu lišeni položaja u društvu, služe u vojsci te nisu ni na koji način povezani sa glumom. Među stvarima koje su imale mali početak, začetak kazališta je najistaknutiji, kad vidimo da je od onog, što je isprva bilo nedužno i zdravo, nastala luda ekstravagancija koju bi teško mogla podnositi i bogata kraljevstva."¹⁵⁵

VII. 4.

Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in dilectu, non damno modo civium sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisum erat, et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox

¹⁵⁵ Čitav odlomak preuzet je iz Livy, *History of Rome*, na engleski jezik preveo Canon Roberts, E. P. Dutton and Co., New York, 1912. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Liv.%207.2>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

cognomenque Imperiosi, grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum quam non magis in alienis quam in proximis ac sanguine ipse suo exerceret. Criminique ei tribunus inter cetera dabat quod filium iuvenem nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penetibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit, ubi summo loco natus dictatorius iuvenis cotidiana miseria disceret vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? Quia infacundior sit et lingua impromptus; quod naturae damnum utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? Ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere si quid ex progenie sua parum prosperum sit; at hercule L. Manlium malum malo augere filii et tarditatem ingenii insuper premere et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti et rustico cultu inter pecudes habendo.

"Ovo nije spriječilo optužbe sljedeće godine, kada su *Quintus Servilius Ahala* i *Lucius Genucius* bili konzuli, a tužitelj *Marcus Pomponius*, jedan od plebejskih tribuna. On je na sebe navukao sveopću mržnju zbog novačenja; građani nisu samo bili kažnjavani, nego i podvrgnuti lošem tretiranju, neki su bičevani, a neki pritvoreni jer nisu odgovarali njihovim imenima. Ipak, ljudi su najviše prezirali njegovu surovu ćud, te epitet *Imperiosus*, koji mu je pridodan zbog okrutnosti, epitet koji je sasvim suprotan slobodnoj državi. Njegovu okrutnost su jednako osjetili članovi njegove obitelji, njegova krv, kao i stranci.

Među drugim opužbama koje je tribun podigao protiv njega nalazilo se i ponašanje prema mladom sinu. Iako navodno nije bio kriv ni za kakav prekršaj, prognao ga je iz grada, iz kuće i od kućnih bogova, zabranio mu je da se pojavljuje u javnosti na Forumu ili da prijateljuje sa svojim vršnjacima, primorao ga je na rad, gotovo ga je zatočio u radionici.

Mladić visokog podrijetla, sin diktatora, trebao je naučiti, pateći svaki dan, kako je njegov otac s pravom nazvan *Imperiosus*. A zbog kojeg prekršaja? Jednostavno zato što nije bio spretn u govoru te su mu izmicale riječi! Nije li zbog ove mane od rođenja trebao pomoć oca, ako je u njemu postojala iskra čovječnosti, umjesto što je kažnjen i označen progonom? Čak i divlje zvijeri pokazuju njegu i zaštitu prema potomcima ako su bolesni ili deformirani. Ali *Lucius Manlius* pogoršavao je sinovu nesreću novim nesrećama, pojačavao je njegovu prirodnu tupost, gasio bljeskove koje je mogao pokazati nespretnjakovićev život na koji je osuđen, te ga je neotesano podizao među stokom, kojoj se morao pokoravati."¹⁵⁶

¹⁵⁶ Čitav odlomak preuzet je iz Livy, *History of Rome*, na engleski jezik preveo Canon Roberts, E. P. Dutton and Co., New York, 1912. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Liv.%207.4>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

Valerije Maksim

Valerije Maksim (*Valerius Maximus*) je živio i stvarao u vrijeme Tiberijeve vladavine (14-37. god.). Ostavio je djelo *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*, u kojem u drugoj knjizi spominje početak razvitka kazališta u Rimu te ulogu koju su Etrušćani u tom procesu odigrali.

Factorum ac dictorum memorabilium libri IX. II. 4. 1- 7

IX. II. 4. 1.

Proximus <a> militaribus institutis ad urbana castra, id est theatra, gradus faciendus est, quoniam haec quoque saepe numero animosas acies instruxerunt excogitataque cultus deorum et hominum delectationis causa non sine aliquo pacis rubore uoluptatem et religionem ciuili sanguine scaenicorum portentorum gratia macularunt.

"Pored vojnog logora ka gradu nalazi se kazalište, koje je isto često poticalo mnoštvo na intrige te je bilo razlog obožavanja bogova i ljudi, ali ne bez srama koji nosi uživanje u miru i religioznosti, glumci su ocrnjivali čuda milosti."¹⁵⁷

IX. II. 4. 2.

Quae inchoata quidem sunt a Messala et Cassio censoribus. ceterum auctore P. Scipione Nasica omnem apparatus operis eorum subiectum hastae uenire placuit, atque etiam senatus consulto cautum est ne quis in urbe propiusue passus mille subsellia posuisse sedensue ludos spectare uellet, ut scilicet remissioni animorum standi uiriliter propria Romanae gentis nota esset.

"To je započelo kada su *Messala* i *Cassio* bili konzuli, nadalje s govornikom Publijem Scipionom Nasica, odlučeno je da će sva oprema njihovog posla biti prodana, tako je naime i odlučeno da nitko u gradu niti tisuću koraka izvan ne smije gledati igre, kako bi se znalo da je muževni duh Rimljana čvrst."¹⁵⁸

IX. II. 4. 3. *Per quingentos autem et quinquaginta et octo annos senatus populo mixtus spectaculo ludorum interfuit. sed hunc morem Atilius Serranus et L. Scribonius aediles ludos Matri deum facientes, posterioris Africani sententiam secuti discretis senatus et populi locis soluerunt, eaque res auertit uulgi animum et fauorem Scipionis magnopere quassauit.*

¹⁵⁷ Čitav odlomak preuzet je iz Valère Maxime, *Actions et Paroles Mémorables*, Livre Deuxième, na francuski jezik preveo Pierre Constant, Paul Dupont: Garnier frères, Pariz, 1935. Preuzeto sa

<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/valere/livre2.htm>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹⁵⁸ *ibid.*

"Senat i narod zajedno su 558 godina gledali igre, ali po novom običaju edili *Atilius Serranus* i *Lucius Scribonius* posvetili su igre majci bogova, nakon što su slijedili mišljenje Scipiona Afričkog o podjeli mjesta senatorima i narodu, ova mjera je jako potresla naklonost Scipionu."¹⁵⁹

IX. II. 4. 4.

Nunc causam instituendorum ludorum ab origine sua repetam. C. Sulpico Petico C. Licinio Stolone consulibus intoleranda uis ortae pestilentiae ciuitatem nostram a bellicis operibus reuocatam domestici atque intestini mali cura adflixerat, iamque plus in exquisito et nouo cultu religionis quam in ullo humano consilio positum opis uidebatur. itaque placandi caelestis numinis gratia compositis carminibus uacuas aures praebuit ad id tempus circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus raptis uirginibus Sabinis Consualium nomine celebrauit. uerum, ut est mos hominum paruula initia pertinaci studio prosequendi, uenerabilibus erga deos uerbis iuuentus rudi atque inconposito motu corporum iocabunda gestus adiecit, eaque res ludium ex Etruria arcessendi causam dedit. cuius decora pernicitas uetusto ex more Curetum Lydorumque, a quibus Tusci originem traxerunt, nouitate grata Romanorum oculos permulsit, et quia ludius apud eos hister appellabatur, scaenico nomen histrionis inditum est. paulatim deinde ludicra ars ad saturarum modos perrepsit, a quibus primus omnium poeta Liuius ad fabularum argumenta spectantium animos transtulit, isque sui operis actor, cum saepius a populo reuocatus uocem obtudisset, adhibito pueri ac tibicinis concentu gesticulationem tacitus peregit. atellani autem ab Oscis acciti sunt. quod genus delectationis Italica seueritate temperatum ideoque uacuum nota est: nam neque tribu mouetur <actor> nec a militaribus stipendiis repellitur.

"Vratit ću se na trenutak na početak i razlog započinjanja javnih igara. Kada su *Gaius Sulpicio Peticus* i *Gaius Licinius Stolon* bili konzuli, državu je pogodilo žestoko nasilje, kuga te je nastala velika zabrinutost u unutrašnjosti zemlje. Kako bi pokušali razriješiti situaciju, smatrali su da može pomoći samo nov i nepoznat religiozni kult. Tako su pokušavali udobrovoljiti nebesa i božanstva, pjevali su pjesme i sjetili se kultova koje je prvi Romul slavio za boga Consusa, kada je oteo Sabinjanke. Ali navika ljudi da se usredotoče na loše stvari na početku je dovela do toga da su mladi, nepoštujući pravila, u obrede dodali geste. To je dalo mogućnost da se iz Etrurije donese pantomima prožeta nježnošću pokreta Etruščana, koji su naslijedili od Krećana i Liđana, od kojih vuku podrijetlo, te su time očarali mlade

¹⁵⁹ ibid.

Rimljane. Pantomima se na etruščanskom jeziku kaže *istrion*, prema toj riječi su svi glumci dobili naziv histrioni. Kasnije se taj oblik umjetnosti razvio u satiru. Pjesnik Livije je prvi znao pridobiti pažnju gledatelja na radnju drame. U to vrijeme je sam autor glumio svoja djela, iznemogloga glasa je činio geste, dok su svirač i pjevač bili pored njega. *Atellana* je oskičkog podrijetla. Ova vrsta zabave je ublažila strogu rimsku formu, a također ne sramoti glumce jer ne isključuje građanska prava ni sudjelovanje u vojsci."¹⁶⁰

IX. II. 4. 5.

Et quia ceteri ludi ipsis appellationibus unde trahantur apparet, non absurdum uidetur saecularibus initium suum, cuius [generis] minus trita notitia est, reddere. Cum ingenti pestilentia urbs agrisque uastarentur, Valesius uir locuples rusticae uitae duobus filiis et filia ad desperationem usque medicorum laborantibus aquam calidam iis a foco petens, genibus nixus lares familiares ut puerorum periculum in ipsius caput transferrent orauit. orta deinde uox est, habiturum eos saluos, si continuo flumine Tiberi deuectos Tarentum portasset ibique ex Ditis patris et Proserpinae ara petita aqua recreasset. eo praedicto magnopere confusus, quod et longa et periculosa nauigatio imperabatur, spe tamen dubia praesentem metum uincente pueros ad ripam Tiberis protinus detulit habitabat enim in uilla sua propter uicum Sabinae regionis Eretum ac luntre Ostiam petens nocte concubia ad Martium campum appulit, sitientibusque aegris succurrere cupiens, igne in nauigio non suppetente ex gubernatore cognouit haud procul apparere fumum, et ab eo iussus egredi Tarentum id nomen ei loco est cupide adrepto calice aquam flumine haustam eo, unde fumus erat abortus, iam laetior pertulit, diuinitus dati remedii quasi uestigia quaedam in propinquo nantum se existimans, inque solo magis fumante quam ullas ignis habente reliquias, dum tenacius omen adprehendit, contractis leuibus et quae fors obtulerat nutrimentis pertinaci spiritu flammam euocauit calefactamque aquam pueris bibendam dedit. qua potata salutari quiete sopiti diutina ui morbi repente sunt liberati patrique indicauerunt uidisse se in somnis a nescio quo deorum spongea corpora sua pertergeri et praecipi ut ad Ditis patris <et> Proserpinae aram, a qua potio ipsis fuerat adlata, furuae hostiae immolarentur lectisterniaque <ac> ludi nocturni fierent. is, quod eo loci nullam aram uiderat, desiderari credens ut a se constitueretur, aram empturus in urbem perrexit relictis qui fundamentorum constituendorum gratia terram ad solidum foderent. hi domini imperium exequentes, cum ad xx pedum altitudinem humo egesta peruenissent, animaduenterunt aram Diti patri Proserpinaeque

¹⁶⁰ *ibid.*

inscriptam. hoc postquam Valesius nuntiante seruo accepit, omissa emendae arae proposito hostias nigras, quae antiquitus furuae dicebantur, Tarenti immolauit ludosque et lectisternia continuis tribus noctibus, quia totidem filii periculo liberati erant, fecit. cuius exemplum Valerius Publicola, qui primus consul fuit, studio succurrendi ciuibus secutus apud eandem aram publice nuncupatis uotis caesisque atris bubus, Diti maribus, feminis Proserpinae, lectisternioque ac ludis trinoctio factis aram terra, ut ante fuerat, obruit.

"Javne igre otkrivaju svoje podrijetlo imenom, ali nije neumjesno navesti svjetovne igre koje su manje poznate. Tijekom teške epidemije koja je pogodila grad i okolicu, dva sina i kćer bogatog pojedinca imenom Valesije, koji je živio na selu, bili su toliko bolesni da su i liječnici bili zabrinuti. Za njih je donio toplu vodu, a sam je počeo moliti bogove da poštede djecu, a bolest okrenu prema njemu. Tada je začuo glas koji mu je rekao da će ih spasiti ako ih preveze Tiberom do Tarenta te tamo uzme posvećenu vodu s oltara Plutona i Prozerpine. Nije mu se svidjelo što je čuo jer je pretpostavljalo dugo i opasno putovanje, ali je ipak zbog probuđene nade pobijedio strah u sebi te odnio djecu do obale Tibera. Živio je u blizini sela Eret u zemlji Sabinjana. Otamo je otplovio prema Ostiji te je usred noći stigao na Martovo polje. Želio je ublažiti žeđ bolesnika, lađar ih je upozorio da se u daljini vidi dim. Lađar ih je dovezao do Tarenta, Valesije je otišao pronaći posudu u kojoj će donijeti vodu. Slijedli su trag vatre, vjerujući kako će ih dovesti do oltara bogova. Iznenada je zrak oko njega postao prepun dima, od bogova je dobio lijek, gorjela je vatra koja nije zahvaćala okolinu, u posudu je uzeo vode i dao djeci piti. Ona su zaspala zdravim snom i konačno ih je napustila duga i teška bolest. Rekli su svom ocu da su u snu vidjeli boga kako im tijela pere mokrom spužvom, zahtijeva od njih da prinesu žrtvu Plutonu i Prozerpini, koji su ih spasili, te da otada slave svete gozbe na noćnim igrama.

Valesije nije znao gdje se u ovom gradu nalaze oltari ni svetišta te je otišao u Rim kako bi kupio novi oltar, a ostavio je radnicima da iskopaju u tufu temelje. Po zapovijedi gospodara, iskopali su rupu duboku 20 stopa, u kojoj se nalazio oltar sa natpisom: 'Plutonu i Prozerpini'. Jedan rob je Valesija obavijestio o događaju te je odustao od kupnje oltara. Priložili su žrtve te su na ovom mjestu otada slavili igre tri noći zaredom, jednako broju djece koju su bogovi spasili.

Slijedeći njegov primjer, *Valerius Publicola*, jedan od prvih konzula, želeći pomoći svojim sugrađanima, na istom oltaru žrtvovao je crnog bika Plutonu, a crnu kravu Prozerpini,

napravio svetu gozbu i igre koje su trajale tri noći, a zatim je naložio da se oltar pokrije zemljom."¹⁶¹

IX. II. 4. 6.

Religionem ludorum crescentibus opibus secuta lautitia est. eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam primus spectantium consessum uelorum umbraculis textit. Cn. Pompeius ante omnes aquae per semitas decursu aestiuum minuit feruorem. Claudius Pulcher scaenam uarietate colorum adumbravit uacuis ante pictura tabulis extentam. quam totam argento C. Antonius, auro Petreius, ebore Q. Catulus praetexit. uersatitem fecerunt Luculli, argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornauit. translatum antea poenicis indutum tunicis M. Scaurus exquisito genere uestis cultum induxit.

"S povećanjem bogatstva povećala su se i javna štovanja bogova i igre. Kvint Katul (*Quintus Catullus*) pod utjecajem toga prvo je dodao nadstrešnice, kako bi gledatelji bili zaštićeni od sunca. Gnej Pompej (*Gnaeus Pompeius*) je naredio da se gledateljima dijeli voda usred ljetnih vrućina. Kaludije Pulher (*Claudius Pulcher*) dao je oslikati donji dio pozornice, koji su do tada činile daske, dok je Marko Antonije (*Marcus Antonius*) pridodao srebrne ukrase cijelom duljinom, Petrej (*Petreius*) je pridodao zlatne, a Kvint Katul (*Quintus Catullus*) ukrase od bjelokosti. Lukuli (*Luculles*) su ukrasili sredinu, Publije Lentul Spinter (*Publius Lentulus Spinther*) je dodao ukras u obliku novca. Što se tiče ekstravagancije igara, većinom su se nosile purpurne tunike, a Marko Skaur (*Marcus Scaurus*) je imao iznimno elegantnu odjeću."

IX. II. 4. 7.

nam gladiatorium munus primum Romae datum est in foro boario App. Claudio Q. Fulvio consulibus. dederunt Marcus et Decimus filii Bruti <Perae> funebri memoria patris cineres honorando. athletarum certamen a M. Scauri tractum est munificentia.

"Za vrijeme konzulovanja Apija Klaudija (*Appius Claudius*) i Marka Fulvija (*Marcus Fulvius*) dogodila se u Rimu prva borba gladijatora na *Forum Boarium*. Organizirali su ju Marko (*Marcus*) i Decim (*Decimus*), Brutovi sinovi, u čast posmrtnim ostacima svog oca. Marko Skaur (*Marcus Scaurus*) je zaslužan za prva natjecanja alteta."¹⁶²

¹⁶¹ ibid.

¹⁶² ibid.

Plinije Stariji

Plinije Stariji (*Gaius Plinius Secundus Maior*) je živio 23- 79. god. Napisao je djelo *Naturalis historia*, u 37 knjiga. U trećoj knjizi opisuje sedmu regiju Italije, u kojoj se nalazi Etrurija; u 34. knjizi opisuje etruščanske statue i njihovu rasprostranjenost; u 35. knjizi opisuje dolazak Demarata i uvođenje lončarstva u Etruriju, navodi najpoznatije lončare; a u 36. knjizi opisuje grobnicu Porsenne.

Naturalis historia, III. 50 - 52

III. 50.

Adnectitur septima, in qua Etruria est ab amne Macra, ipsa mutatis saepe nominibus. Umbros inde exegere antiquitus Pelasgi, hos Lydi, a quorum rege Tyrrheni, mox a sacrificio ritu lingua Graecorum Tusci sunt cognominati. primum Etruriae oppidum Luna, portu nobile, colonia Luca a mari recedens propiorque Pisae inter amnes Auserem et Arnum, ortae a Pelopidis sive a Teutanis, Graeca gente. vada Volaterrana, fluvius Caecina, Populonium, Etruscorum quondam hoc tantum in litore.

III. 51.

hinc amnes Prile, mox Umbro, navigiorum capax, et ab eo tractus Umbriae portusque Telamo, Cosa Volcientium a populo Romano deducta, Graviscae, Castrum Novum, Pyrgi, Caeretanus amnis et ipsum Caere intus m. p. VII, Agylla a Pelasgis conditoribus dictum, Alsium, Fregenae, Tiberis amnis a Macra CCLXXXIII p. intus coloniae Faliosca, Argis orta, ut auctor est Cato, quae cognominatur Etruscorum, Lucus Feroniae, Rusellana, Seniensis, Sutrina.

III. 52.

de cetero Arretini Veteres, Arretini Fidentiores, Arretini Iulienses, Amitinenses, Aquenses cognomine Taurini, Blerani, Cortonenses, Capenates, Clusini Novi, Clusini Veteres, Florentini praefluenti Arno adpositi, Faesulae, Ferentinum, Fescennia, Hortanum, Herbanum, Nepes, Novem Pagi, Praefectura Claudia Dorocloidi, Pistorium, Perugia, Suanenses, Saturnini qui ante Aurini vocabantur, Subertani, Statonienses, Tarquinienses, Tuscanienses, Vetulonienses, Veientani, Vesentini, Volaterrani, Volcentani cognomine Etrusci, Volsinienses. in eadem parte oppidorum veterum nomina retinent agri Crustuminus, Caletranus.

"Do ovoga se nalazi sedma regija Italije, dio koje čini Etrurija, dio koji počinje na rijeci Makra te je često mijenjao svoje ime. U ranijem periodu Pelazgi su odavdje izbacili Umbre;

ove su izbacili Lidani, koji su po svojem kralju nosili ime Tirenjani, ali kasnije, prema obredima koji su viđani u žrtvovanjima, na grčkom jeziku su nazivani Tuscima.

Prvi grad u Etruriji je *Luna*, sa prekrasnom lukom, zatim kolonija *Luca*, na maloj udaljenosti od mora, bliže je kolonija *Pisa*, između rijeka Auser i Arno, koja duguje svoje podrijetlo Pelopu i Pizanima, ili Teutanima, grčkom narodu. Dalje se nalazi *Vada Volaterrana*, zatim rijeka *Cecinna*, te *Populonium*, jedini grad koji su Etruščani ustanovili na morskoj obali. Pored njih se nalaze rijeke *Prile* i *Umbro*, koja je plovna i gdje počinje Umbrija, luka Telamon, *Cosa* koju su osnovali Rimljani, *Graviscae*, *Castrum Novum*, *Pyrgi*, rijeka *Caeretanus* i grad *Caere*, četiri milje od mora, Pelazgi koji su ju osnovali su ju nazvali *Agylla*, *Alsium*, *Fregenae* te rijeka Tiber 284 milje udaljena od rijeke Makra.

U unutrašnjosti se nalaze kolonije Falisca, prema Katonu su ih osnovali Argivi, te su nazvani *Falisci Etruscorum*, *Lucus Feroniae*, *Rusellana*, *Senienses* i *Sutrina*. Preostali narodi su *Arretini Veteres*, *Arretini Fidentes*, *Arretini Julienses*, *Amitinenses*, *Aquenses*, nazvani *Taurini*, *Blerani*, *Cortonenses*, *Capenates*, *Clusini Novi*, *Clusini Veteres*, *Florentini*, koji žive na obali rijeke Arno, *Faesulae*, *Ferentinum*, *Fescennia*, *Hortanum*, *Herbanum*, *Nepeta*, *Novem Pagi*, kaludijevska prefektura *Foroclodium*, *Pistorium*, *Perusia*, *Suanenses*, *Saturnini*, koji su ranije zvani *Aurinini*, *Subertani*, *Statones*, *Tarquinienses*, *Tuscanienses*, *Vetulonienses*, *Veietani*, *Vesentini*, *Volaterrani*, *Volentini*, *Volsinienses*. U istom dijelu teritorij *Crustamerium* i *Caletra* su zadržali imena starih gradova."¹⁶³

Naturalis historia, XXXIV. 16

Signa quoque Tuscanica per terras dispersa quin in Etruria factitata sint, non est dubium. deorum tantum putarem ea fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est, propter MMstaturarum Volsinios expugnatos obiceret.

Mirumque mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus Italiae sit, lignea potius aut fictilia deorum simulacra in delubris dicata usque ad devicatam Asiam, unde luxuria.

"Etruščanske statue, koje su bez najmanje sumnje izrađene u Etruriji, rasprostranjene su po različitim dijelovima svijeta. Pretpostavio sam da su to samo prikazi božanstava, ali Metrodot iz Skepse, koji je svoj nadimak dobio zbog mržnje prema rimskom narodu, prekorio nas je kada je opljačkao grad Volsinije zbog dvije tisuće statua koje su se u njemu nalazile. Čini mi se da, iako je podrijetlo statua toliko davno u Italiji, prikazi bogova, koji su posvećivani u

¹⁶³ Čitav odlomak preuzet je iz Pliny the Elder, *The Natural History*, na engleski jezik preveli John Bostock i H. T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855. Preuzeto s http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/3*.html, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

hramovima, bili su izrađivani od drva ili keramike, sve dok nije osvojena Azija, kada su do nas stigli luksuzni materijali."¹⁶⁴

Naturalis historia, XXXV. 43

Sunt qui in Samo primos omnium plasticen invenisse Rhoecum et Theodorum tradant multo ante Bacchiadas Corintho pulsos, Damaratum vero ex eadem urbe profugum, qui in Etruria Tarquinium regem populi Romani genuit, comitatos fictores Euchira, Diopum, Eugrammum ab iis Italiae traditam plasticen. Butadis inventum est rubricam addere aut ex rubra creta fingere, primusque personas tegularum extremis imbricibus inposuit, quae inter initia prostypa vocavit; postea idem ectypa fecit. hinc et fastigia templorum orta. propter hunc plastae appellati.

"Drugi tvrde da su *Rhoecus* i *Theodorus* na Samu prvi izumili plastiku, dulji vremenski period prije istjerivanja *Bacchiadae* iz Korinta: te da je Demarat, nakon što je pobjegao otamo i smjestio se u Etruriji, gdje je postao otac Tarkvina, koji je kasnije postao kralj rimskoga naroda, doveo sa sobom lončare Euhira, Diopa, Eugrama, koji su ovu umjetnost prvi donijeli u Italiju. *Butadis* je prvi izumio metodu bojenja dijelova plastike, dodavanjem crvene zemlje materijalu, ili dodavanjem crvene krede: on je prvi radio maske za vanjske rubove krovova na zgradama; u niskom reljefu su se zvali *prostypa*, a u visokom *ectypa*. Od ovih prikaza su potekli ukrasi zabata hramova; od ovog otkrića izrađivači su prvotno nazivani *plastae*."¹⁶⁵

Naturalis historia, XXXV. 45

Plastae laudatissimi fuere Damophilus et Gorgasus, iidem pictores, qui Cereris aedem Romae ad circum maximum utroque genere artis suae excoluerant, versibus inscriptis Graece, quibus significarent ab dextra opera Damophili esse, ab laeva Gorgasi. ante hanc aedem Tuscanica omnia in aedibus fuisse auctor est Varro, et ex hac, cum reficeretur, crustas parietum excisas tabulis marginatis inclusas esse, item signa ex fastigiis dispersa.

"Najpoznatiji lončari, a ujedno i slikari, bili su *Damophilus* i *Gorgasus*. Ukrasili su svojim djelima Cererin hram na Circu Maximu u Rimu; ostavili su natpis na grčkom jeziku u kojem piše da je autor djela sa desne strane *Damophilus*, a sa lijeve *Gorgasus*. Varon piše kako je prije gradnje ovog hrama sve u hramovima bilo etruščansko; te da su pri kasnijem popravku

¹⁶⁴ Čitav odlomak preuzet je iz Pliny the Elder, *The Natural History*, na engleski jezik preveli John Bostock i H. T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Plin.%20Nat.%2034.16>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹⁶⁵ Čitav odlomak preuzet je iz Pliny the Elder, *The Natural History*, na engleski jezik preveli John Bostock i H. T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Plin.%20Nat.%2034.16>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

hrama freske izrezane sa zida u ploče, te zatvorene u okvire, ali statue sa zabata su raspršene."¹⁶⁶

Praeterea elaboratam hanc artem Italiae et maxime Etruriae; Vulcam Veis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus Iovis effigiem in Capitolio dicendam; fictilem eum fuisse et ideo miniari solitum; fictiles in fastigio templi eius quadrigas, de quibus saepe diximus; ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiae nomen in urbe retinet. haec enim tum effigies deorum erant lautissimae, nec paenitet nos illorum, qui tales eos coluere; aurum enim et argentum ne diis quidem conficiebant.

"Kao dodatak ovim činjenicama, on tvrdi da je umjetnost oblikovanja gline nastala u Italiji, posebice u Etruriji; te da je iz Veja pozvan *Volcanius*, kojemu je Tarkvinije Prisko povjerio izradu statue Jupitera za hram Jupitera Kapitolinskog; Jupiter je bio izrađen od gline, obojan miniumom; kvadriga koja se nalazila na zabatu hrama je također izrađena od gline. Od njega također saznajemo da je isti umjetnik napravio Herkula. U to vrijeme su takve bile najcjenjenije statue božanstava; postoje mali razlozi zbog kojih možemo zamjerati našim precima što su štovali takva božanstva; u njihovo vrijeme nije postojalo ukrašavanje zlatom i srebrom čak ni za bogove."¹⁶⁷

Naturalis historia, XXXVI. 19

Namque et Italicum dici convenit, quem fecit sibi Porsina, rex Etruriae, sepulchri causa, simul ut externorum regum vanitas quoque Italis superetur. sed cum excedat omnia fabulositas, utemur ipsius M. Varronis in expositione ea verbis: Sepultus sub urbe Clusio, in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato quadratum, singula latera pedum tricenum, alta quinquagenum. in qua basi quadrata intus labyrinthum inextricabile, quo si quis introierit sine glomere lini, exitum invenire nequeat.

"Porsena, kralj Etrurije, podigao je grobnicu te je pristojno da ju spomenem, barem kako bih pokazao da je ogromna taština stranih vladara nadmašena. S obzirom na to da priča o tome prelazi sve granice nevjerojatnosti, preuzet ću riječi koje je zapisao sam *Marcus Varro*: Porsena je pokopan ispod grada Kluzija; na mjestu na kojem je dao sagraditi kvadratni spomenik, napravljen od kvadratnih kamenih blokova. Svaka strana spomenika je bila

¹⁶⁶ Čitav odlomak preuzet je iz Pliny the Elder, *The Natural History*, na engleski jezik preveli John Bostock i H. T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Plin.%20Nat.%2035.45>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹⁶⁷ *ibid.*

dugačka 300 stopa, te visoka 50 stopa, a ispod kvadratne baze nalazio se narazrješivi labirint, iz kojeg nitko nije izašao, ako je ušao bez klupka konca."¹⁶⁸

Kvintilijan

Kvintilijan (*Marcus Fabius Quintilianus*), rimski govornik, živio je 35- 95. god., te napisao izgubljeno djelo *De causis corruptae eloquentiae* i *Institutio Oratoria libri XII*. U 12. knjizi za usporedbu spominje Etrušćane.

Institutio Oratoria libri XII, XII. 10. 1- 2, 7- 8

XII. 10. 1.

Superest ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus a nobis in divisione prima locus tertius; nam ita promiseram me de arte, de artifice, de operedicturum. cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio pluresque eiusformae, sicut ostendam, in omnibus his et ars est et artifex. plurimum tamen invicem differunt; nec solum specie, ut signum signo et tabula tabulae et actioactioni, sed genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus eloquens Attico.

"Još mi preostaje da govorim o klasifikaciji stila. U prvoj podjeli ja sam ovoj točki dao treće mjesto. Tu sam, naime, bio obećao da ću raspravljati o umjetnosti, umjetniku i umjetničkom djelu. Ali pošto je govornički stil posao i retorike i govornika i pošto ima mnogo oblika, što ću pokazati, predmet čitavog razmatranja je umjetnost i umjetnik. Međutim, oni se između sebe mnogo razlikuju i to ne samo individualno, kao npr. statua od statue i slika od slike i govor od govora, nego i generički, npr. etrurske statue od grčkih i azijski govornici od atenskih."¹⁶⁹

XII. 10. 2.

Suos autem haec operum genera, quae dico, ut auctores, sic etiam amatoreshabent; atque ideo nondum est perfectus orator ac nescio an ars ulla, nonsolum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus formaplacuit, partim condicione vel temporum vel locorum, partim iudiciocuiusque atque proposito.

¹⁶⁸ Čitav odlomak preuzet je iz Pliny the Elder, *The Natural History*, na engleski jezik preveli John Bostock i H. T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855. Preuzeto sa <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Plin.%20Nat.%2036.19>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

¹⁶⁹ Čitav odlomak preuzet je iz Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika: odabrane strane*, sa latinskog preveo, predgovor i komentar napisao Petar Pejčinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, 522. Dalje u tekstu Pejčinović 1967.

"Ali svaki od ovih različitih rodova imaju svoje autore i svoje pristalice, zato i nema još savršena govornika, a možda ni savršene umjetnosti, ne samo zato što je jedno svojstvo kod jednoga, drugo kod drugoga uočljivo, nego i zato što se jedan te isti oblik nije svidio svima, djelomično zbog različitih vremenskih i lokalnih prilika, a djelomično i zbog toga što svatko ima svoj vlastiti ukus i svoje vlastite sklonosti."¹⁷⁰

XII. 10. 7.

Similis in statuariis differentia. Nam duriora et Tuscanicis proxima Callonatque Hegesias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polyclito supra ceteros, cui quamquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse pondus putant.

XII. 10. 8.

nam ut humane formae decorem addiderit supra verum, ita non explevissedeorum auctoritatem videtur.

"Slične razlike postoje i među kiparima. Još neizrađene radove i vrlo bliske etruščanskoj umjetnosti izrađivali su Kalon i Hegesija, ali dok su radovi Kalamida manje kruti, Mironove statue pokazuju veću nježnost nego radovi spomenutih umjetnika. Poliklet je sve ostale nadvisio preciznošću izrade i dostojanstva, i, mada mu većina kritičara dodjeljuje prvo mjesto, ipak, da ne bi ostao bez zamjerke, prebacuje mu se nedostatak uzvišenosti. Iako je uspijevao da ljudskom licu da izraz ljepši nego što mu pripada, čini se kako nije tako uspješan u predstavljanju dostojanstva bogova."¹⁷¹

Tacit

Tacit (*Publius Gaius/ Cornelius Tacitus*), rimski povjesničar, živio je 56. - 117. god.

Napisao je *Agricola*, *Germania*, *Dialogus de oratoribus*, *Historiae*- rimska povijest od Galbe do Domicijana i *Annales*- rimska povijest od Augusta do Nerona. U 11. knjizi Anala spominje cara Klaudija i njegovo obraćanje Senatu zbog očuvanja vještine i obreda haruspika, etruščanskih svećenika.

Annales, XI, 15

Rettulit deinde ad senatum super collegio haruspicum, ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret: saepe adversis rei publicae temporibus accitos, quorum monitu redintegratas caerimonias et in posterum rectius habitas; primoresque Etruriae sponte aut

¹⁷⁰ ibid.

¹⁷¹ Pejčinović 1967, 524

patrum Romanorum impulsu retinuisse scientiam et in familias propagasse: quod nunc segnius fieri publica circa bonas artes socordia, et quia externae superstitiones valescant. et laeta quidem in praesens omnia, sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum inter ambigua culti per prospera obliterarentur. factum ex eo senatus consultum, viderent pontifices quae retinenda firmandaque haruspicum.

"Podnio je potom senatu izvještaj o zboru haruspika, kako najstariji italski nauk ne bi zbog nemara pao u zaborav: kako su često, u vremena nepovoljna za državu, dozivani oni na čiji su poticaj sveti obredi ponovo uspostavljeni i ubuduće pravilnije održavani; i kako su prvaci Etrurije, od svoje volje ili na nagovor rimskih otaca, sačuvali znanje i proširili ga na obitelji: što se sada sve više zanemaruje zbog općeg nehaja prema lijepim umijećima i zbog toga što su počela jačati strana praznovjerja. I sada je, doduše, sve povoljno, no dobroti bogova valja iskazati zahvalnost što sveti obredi, štovani u opasna vremena, u sretnim vremenima ne padaju u zaborav. Donesena je, prema tome, odluka senata neka pontifici razmotre što od haruspika valja zadržati i potvrditi."¹⁷²

Svetonije

Svetonije (*Gaius Suetonius Tranquillus*), rimski povjesničar, živio je 70. - 122. godine.

Napisao je *De viris illustribus*- biografije rimskih pisaca, 110. god. i *De vitis Caesarum*, nakon 120. god.- biografije rimskih careva od Cezara do Domicijana. U petoj knjizi *De vitis Caesarum* spominje cara Klaudija i njegovu ljubav prema Grcima, ali i nabraja djela tog cara, među kojima su i neka posvećena Etruščanima.

De vitis Caesarum, V. 42

Nec minore cura Graeca studia secutus est, amorem praestantiamque linguae occasione omni professus. Cuidam barbaro Graece ac Latine disserenti: "cum utroque," inquit, "sermone nostro sis paratus"; et in commendanda patribus conscriptis Achaia, gratam sibi provinciam ait communium studiorum commercio; ac saepe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam Homericis locutus est versibus. Quotiens quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno signum de more poscenti non temere aliud dedit quam:

*Ἄνδρ' ἀπαμόνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.*¹⁷³

¹⁷² Čitav odlomak preuzet je iz Kornelije Tacit, *Anali*, preveo i priredio Josip Miklić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006, 403

¹⁷³ Homer, *Ilijada*, XXIV. 369; *Odiseja*, XXI, 133.

Denique et Graecas scripsit historias, Tyrrhenicon viginti, Carchedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio additum ex ipsius nomine novum; institutumque ut quotannis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices.

"Jednako se marljivo bavio grčkim naukama i u svakoj je prilici izjavljivao svoju ljubav prema grčkom jeziku i isticao njegove prednosti. Nekome strancu koji je dobro govorio grčki i latinski rekao je: "Budući da si u oba naša jezika vješt..." A preporučujući senatorima Ahaju rekao je da mu je ta provincija mila zbog uzajamnih znanstvenih veza. Često je u senatu grčkim poslanicima odgovorio čitavim govorom na njihovu jeziku. A mnogo se i u sudnici služio Homerovim stihovima. Kad god je kojega neprijatelja ili urotnika osudio na smrt, redovito je tribunu na straži pred palačom, kad je po običaju tražio lozinku, davao ovaj Homerov stih:

"Čovjeka suzbiti onog što mene uvrijedi prije!"

Napokon je pisao i povijesna djela i na grčkom jeziku: Tirensku povijest u dvadeset knjiga i Kartašku povijest u osam knjiga. U čast tih knjiga bio je uz stari muzej u Aleksandriji dograđen novi i nazvan po Klaudijevu imenu. Ujedno je bilo utvrđeno da se svake godine na određene dane u jednom muzeju čita Tirenska povijest, a u drugom Kartaška povijest, i to sve knjige potpuno, a čitali bi ih kao u predavaonici pojedini recitatori izmjenjujući se nakon svake knjige."¹⁷⁴

Rutilije

Rutilije (*Rutilius Claudius Namatianus*), rimski pjesnik, djelovao je oko 415. godine. Napisao je djelo *De reditu suo*, u kojem opisuje povratak kući u Galiju, te u prvoj knjizi spominje Etrušćane.

De reditu suo, I. 174 - 184

aequalis Tyriis terror amorque fuit;

sedula promisit summos instantia fasces:

Si fas est meritis fidere, consul erit.

Invitum tristis tandem remeare coegi;

corpore divisos mens tamen una tenet.

Tum demum ad naves gradior, qua fronte bicorni

¹⁷⁴ Čitav odlomak preuzet je iz Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva, na hrvatski jezik preveo Stjepan Hosu, Naprijed, Rijeka, 1978, 219.

*dividuus Tiberis dexterora secat
laevus inaccessis fluvius vitatur arenis,
hospitis Aeneae gloria sola manet.
Et iam nocturnis spatium laxaverat horis
Phoebus chelarum palliodore polo.*

"Među narodom Tirenjana izazvao je strah i obožavanje jednakim žarom. Njegova žarka energija obećavala je najveće titule: ako je dopušteno vjerovati zaslugama, bit će konzulom. Na kraju sam ga prisilio da nažalost ode natrag: ipak, iako smo u tijelima ozbiljni, povezuje nas jednako razmišljanje. Tada sam nastavio prema brodovima, gdje Tiber drži svoj put udesno. Lijevi kanal se izbjegava zbog nepristupačnih pjeskova: jedino čime se hvali je pozdravljanje Eneje. Na sve bljeđem nebu škorpionovih kliješta sunce je produljilo prostor noćnim čuvarima."¹⁷⁵

¹⁷⁵ Čitav odlomak preuzet je iz Rutilius Namatianus, *A Voyage Home to Gaul*, na engleski jezik preveli J. Wight Duff i Arnold M. Duff, *Minor Latin Poets*, Vol. II, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1922. Preuzeto s http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Rutilius_Namatianus/text*.html, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

4. Podrijetlo Etruščana

Pitanje podrijetla Etruščana prvi je spomenuo Dionizije Halikarnaški u 5 poglavlja prve knjige svoga djela *Antiquitates Romanae*.¹⁷⁶ On smatra kako su Etruščani autohton narod starosjedioca Italije, te ih ne poistovjećuje s Pelazgima ili Liđanima.

Za Tirenjane, odn. Etruščane govorilo se kako potječu s Istoka, iz Lidije, maloazijske države. Herodot prenosi da su u Italiju, odnosno na područje u kojem su živjeli Umbri, došli prekomorskom seobom koju je vodio Tiren, Atisov sin.

Dionizije Halikarnaški prenosi riječi Helanika iz Mitilene, koji ih poistovjećuje s Pelazgima, tajanstvenim nomadskim narodom.¹⁷⁷ Strabon prenosi Antiklidove riječi, po kojima se Tiren, sin lidskog kralja Atisa, doselio s Pelazgima koji su već nastanili egejske otoke Lemno i Imbro.¹⁷⁸

Danas je poznato postojanje etruščanske civilizacije koja je etnički određena natpisima na etruščanskom jeziku, od kojih su najdulji Zagrebačka lanena knjiga, *Cippus* iz Perugie te Crijep iz Kapue. Civilizacija se počinje pojavljivati u 7. st. pr. Kr. te traje do početka Rimskog Carstva, prostirala se Etrurijom u pravom smislu, što označava geografsko područje sjevernog Lacija i Toskane, Umbrije, Kampanije i istočnog dijela Padske nizine.¹⁷⁹

Od 19. stoljeća oblikovane su različite teorije o podrijetlu etruščanskog naroda.¹⁸⁰ Najznačajnije su tri teorije: prva govori o tradicionalnoj antičkoj pretpostavci da su Etruščani došli s Istoka, koju prenosi Herodot; druga se odnosi na njihov moguć dolazak sa sjevera; dok treća razrađuje mišljenje Dionizija Halikarnaškog da su Etruščani autohton narod Italije.¹⁸¹

U prilog teoriji koju je iznio Herodot možemo spomenuti nedavno istraživanje, koje su proveli genetičari pod vodstvom dr. Antonija Torronija s Odjela za genetiku i mikrobiologiju na Sveučilištu u Paviji.¹⁸² Oni su usporedili mitohodrijsku DNA stanovnika gradića Murla u Toskani s onom zapadnih euroazijskih populacija, te su iz rezultata zaključili da se mitohodrijska DNA stanovnika gradića Murla poklapa s DNA stanovnika otoka Lemna, što bi potvrdilo teoriju da su Etruščani potomci Liđana.¹⁸³

¹⁷⁶ Pallotino 2008, 104

¹⁷⁷ *ibid.*

¹⁷⁸ *ibid.*

¹⁷⁹ Pallotino 2008, 105

¹⁸⁰ *ibid.*

¹⁸¹ *ibid.*

¹⁸² Alessandro Achilli, Anna Olivieri, Maria Pala, Ene Metspalu, Simona Fornarino, Vincenza Battaglia, Matteo Accetturo, Ildus Kutuev, Elsa Khusnutdinova, Erwan Pennarun, Nicoletta Cerutti, Cornelia Di Gaetano, Francesca Crobu, Domenico Palli, Giuseppe Matullo, A. Silvana Santachiara-Benerecetti, L. Luca Cavalli-Sforza, Ornella Semino, Richard Villems, Hans-Jürgen Bandelt, Alberto Piazza, and Antonio Torroni, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1852723/>, 22. 2. 2015. Dalje u tekstu Torroni et al. 2007.

¹⁸³ Torroni et al. 2007.

Ipak, niti jedna od ove tri teorije ne može se predložiti kao rješenje problema, odnosno odgovor na pitanje etruščanskog podrijetla.¹⁸⁴ Ideja o Etruščanima trebala bi se ograničiti na povijesne činjenice koje se mogu pratiti, što se odnosi na narod koji živi i stvara u Italiji u vremenskom razdoblju između 9. i 1. st. pr. Kr., govori vlastitim jezikom i piše svojim pismom.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Pallotino 2008, 120

¹⁸⁵ *ibid.*

5. Umjetnost Etruščana

Slika o životu Etruščana najbolje se može rekonstruirati pomoću arheoloških nalaza i pogrebnih spomenika.¹⁸⁶ Nije sačuvano mnogo etruščanskih epigrafskih spomenika niti književnih djela.¹⁸⁷ Freske i skulpture nam pomažu u približavanju svijetu Etruščana, njihovom svakodnevnom životu i običajima te svijetu koji ih je okruživao.¹⁸⁸ Iako je njihova književnost izgubljena, preko likovne umjetnosti možemo vidjeti njihov glas, bez da ga čujemo.¹⁸⁹ Mnogi prikazi nam govore o mirnoj atmosferi jednakosti spolova, što je skandaliziralo Grke.¹⁹⁰ Žene i muškarci nose prekrasnu odjeću jarkih boja, lovorove vijence u kosi, ogrlice od cvijeća oko vrata, odmaraju se na kaučevima prekrivenim prekrasno ukrašenim prekrivačima¹⁹¹, razgovaraju međusobno, izmjenjuju znakove pažnje, pružaju ruke prema stolovima ispunjenim hranom i dodaju prazne čaše slugama.¹⁹²

Slika br. 8 Grobnica biga u Tarkviniji, 490. god. pr. Kr.

¹⁸⁶ M. Pallottino, notes by Hans and I. Jucker, photos by Walter Dräyer and Martin Hürlimann, *Art of the Etruscans*, London, 1955, 18. Dalje u tekstu Pallottino 1955.

¹⁸⁷ Pallottino 1955, 18

¹⁸⁸ *ibid.*

¹⁸⁹ Pallottino 1955, 19

¹⁹⁰ *ibid.*

¹⁹¹ M.- F. Briguet, *Art, U: Etruscan Life and Afterlife: A Handbook on Etruscan Studies*, ur. Larissa Bonfante, Detroit, 1986, 92- 173, 124. Dalje u tekstu: Briguet 1986.

¹⁹² Pallottino 1955, 19

Uloga žene u etruščanskom društvu

Uloga žene u etruščanskom društvu ima nekoliko aspekata i nije ju lako definirati zbog nedostatka pisane riječi pa se zbog toga oslanjamo na likovne prikaze i nadgrobnje natpise.¹⁹³

Većina podataka koje znamo o položaju žena u etruščanskom društvu potječe iz prikaza na urnama i sarkofazima.¹⁹⁴ Zbog čestog prikaza parova na urnama i sarkofazima, potvrde uloge žena u etruščanskom društvu preko grčkih i rimskih izvora, te etruščanskih spomenika, moguće je pretpostaviti da su žene u etruščanskom društvu imale važniju ulogu od žena u grčkom ili rimskom svijetu.¹⁹⁵ Iz antike je preuzeto mišljenje da su Etruščanke imale uloge, kvalitete i moć koja im zapravo nikada nije pripadala, što su započeli Teopomp i Timej u 4. st. pr. Kr., a nastavilo se preko interpretacije freske u grobnici Biga u Tarkviniji, na kojoj su žene prikazane u društvu muškaraca na javnim događanjima što se kosilo s odredbama ponašanja žena u grčkom i rimskom svijetu, te je poslužilo za stigmatizaciju Etruščana, a kasnije za priču o matrijarhatu u etruščanskom društvu, što je danas potpuno neutemeljeno.¹⁹⁶ Nisu samo Etruščani koristili parove u ikonografiji, već je to bilo uobičajeno u umjetnosti Mediterana, Egipta i Male Azije, ali je prikaz označavao božanstva ili vladajući par.¹⁹⁷

Žena je u etruščanskom društvu *domina lanifica, domiseda, univira*.¹⁹⁸ Etruščani početkom 7. st. pr. Kr. od Grka iz Male Azije¹⁹⁹ u potpunosti preuzimaju ideju simpozija.²⁰⁰ Žena je na simpoziju sjedila pored supruga, te je zajedno s njim jela i pila.²⁰¹ Neki od najstarijih etruščanskih natpisa ili znakova urezani su na predmete namijenjene ženama, a ponegdje se pojavljuju ženska imena ili posvetni natpisi, što potvrđuje da su žene poznavale pismo i služile se njime.²⁰²

Žene su se posvećivale pletenju, te se može reći kako je preneseno značenje pletenja sposobnost razvijanja komunikacija i veza, ali ujedno i uvođenje pisma u društvo, koje je u drugoj četvrtini 7. st. pr. Kr. postalo prioritet muškaraca.²⁰³

Žene su također mogle čitati znamenja, što znamo iz monumentalnog djela Tita Livija *Ab Urbe condita*. U 34. poglavlju prve knjige Tit Livije opisuje kako je Tanakvil, supruga

¹⁹³ A. Rallo, The Woman's role, U: The Etruscans, ur. Mario Torelli, Milano, 2000, 131- 139, 131. Dalje u tekstu Rallo 2000.

¹⁹⁴ Larissa Bonfante, Etruscan couples and their aristocratic society, Women's Studies: An inter- disciplinary journal, Vol. 8, Oxford, 1981, 157- 187, 157. Dalje u tekstu Bonfante 1981.

¹⁹⁵ Bonfante 1981, 157

¹⁹⁶ Rallo 2000, 131

¹⁹⁷ Bonfante 1981, 164

¹⁹⁸ Rallo 2000, 131

¹⁹⁹ Briguet 1986, 124

²⁰⁰ E. Rossetti, La donna etrusca e banchetto, *Forma Urbis*, A. XIX, n. 3, 2014, 24- 25, 24

²⁰¹ A. Rallo, La donna in Etruria, Rim, 1989, 26- 27

²⁰² Rallo 2000, 131

²⁰³ Rallo 2000, 134

Tarkvinija Priska, pročitala znakove iz leta ptica i sretno s mužem ušla u grad Rim, kojim će on kasnije vladati kao kralj.

Ab urbe condita, 34. 1

Inde sublimis abit. accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier. excelsa et alta sperare complexavirum iubet: eam alitem, ea regione caeli et eius dei nuntiam venisse, circasummum culmen hominis auspicium fecisse, levasse humano superpositumcapiti decus, ut divinitus eidem redderet.

"Tanakvil, žena upućena u čitanje znamenja, što je često kod većine Etruščana, s veseljem je iščitala znamenje iz leta ptica. Zagrlivši muža, priopćila mu je da će biti veličanstven: to je značilo pojavljivanje ptice u četvrtini neba, donijevši božje znakove radosti; većina ljudi se zabrinula zbog znakovlja, ali ih je pojavljivanje orla preokrenulo."²⁰⁴

Do 7. st. pr. Kr. žensko ime se navodi kao osobno ime i gentilicij, a u kasnijem periodu se matronimik dodaje patronimiku.²⁰⁵ Žena je, uz ulogu kćeri, supruge, majke ili bake značajnog muškarca, bila cijenjena zbog obitelji kojoj je pripadala, posjedovala je svoj imetak i mogla je raspolagati njime kako je željela.²⁰⁶

²⁰⁴ Čitav odlomak je preuzet iz Livy, *History of Rome*, na engleski jezik preveo Canon Roberts, E. P. Dutton and Co., New York, 1912. Preuzeto s <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=1&query=Liv.%201.34>, 20. 3. 2015. Na hrvatski jezik prevela Željka Grgurić.

²⁰⁵ Rallo 2000, 138

²⁰⁶ Rallo 2000, 139

Freske

Freske u Orvietu toliko su realistične da prikazuju kuhinje i smočnice, sa svom užurbanošću kuhara i njihovih pomoćnika.²⁰⁷ Gozbe su popraćene glazbom i plesom, a skupine mladića i djevojaka u raznobojnoj odjeći ritmički se kreću između kaučeva prema zvuku citre, lire i dvostruke flaute.²⁰⁸ Svirači pognutih glava i opijenih očiju čine se kao da plove na valovima melodije.²⁰⁹ Ponekad se ples odvija u vrtu između podrezanih grmova i ptičica, a ponekad je dio neobuzdanih orgija.²¹⁰

Slika br. 9 Banket bogova u Podzemlju, grobnica Golini I u Orvietu, sredina 4. st. pr. Kr.

Za Etrušćane glazba je bila sveta u svakom pogledu života- privatno i javno, što se posebno odnosilo na zvuk dvostruke flaute.²¹¹

Postoje različiti načini promatranja, shvaćanja i uživanja u umjetničkim djelima, spontano prepuštanje znatiželji i užitku koje freske i skulpture pobuđuju u nama, ili reflektivni prilaz, odn. razumijevanje povoda nastanka samog djela.²¹² Postoji nešto u korijenu njihove umjetnosti što nije moguće razumjeti- nedostaje joj unutarnji razvoj kroz povijest, stilistički razvitak baziran na potrebnom kreativnom procesu, te vanjska povijesna kvaliteta, zbog čega ju ne možemo usporediti s umjetnošću antičkog svijeta.²¹³

²⁰⁷ Pallottino 1955, 20

²⁰⁸ ibid.

²⁰⁹ ibid.

²¹⁰ ibid.

²¹¹ ibid.

²¹² Pallottino 1955, 22

²¹³ Pallottino 1955, 22- 23

Antičke civilizacije istočnog Mediterana stigle su na zapad sa plovidbom Feničana i prvih grčkih kolonista, zatim se susreću s arhaičnom grčkom umjetnošću, potom klasičnim periodom te naposljetku helenizmom, koji je istovremeno grčki, ali i mediteranski doživljaj.²¹⁴ Etruščani su oduševljeni grčkom umjetnošću, što se kasnije ponavlja s Rimljanima kada 146. godine osvajaju Grčku.²¹⁵ Može se reći da su Etruščani kao inspiraciju za svoja umjetnička djela koristili grčku umjetnost.²¹⁶ Utjecaj grčke književnosti i mitogije na etruščansku umjetnost može se vidjeti na prikazima junaka grčke mitologije na sanducima urni i sarkofaga.²¹⁷ Etruščani na freskama prikazuju demone i životinje, koji su zbog svoje hirovitosti uvijek izvor oduševljenja za čovjeka.²¹⁸

Umjetnost započinje na korijenima prapovijesnih motiva kulture Villanova, te dekorativnim temama s Istoka, na čemu se razvijaju lončarstvo, izuzetno zlatarstvo, rana funerarna umjetnost 8., 7. i poč. 6. st. pr. Kr.²¹⁹ Etruščanski portret ima svoju autonomiju u odnosu na grčki portret 2. polovice 4. st. pr. Kr., iako mu duguje početnu inspiraciju, te je najkarakterističnije dostignuće umjetnosti.²²⁰

Grci su za sliku ili fresku koristili riječ *graphe*, a *graphike* tehne za slikarstvo, a iste riječi koristili su za napisani tekst, pisanje i umjetnost pisanja općenito.²²¹ Etruščani su najvjerojatnije riječ i njeno značenje preuzeli od Grka.²²² Kao što su umjetnost prenošenja stvarnosti kroz slike i dokumentacija izgovorene riječi uvijek bile bliske jedna drugoj, tako su paleta boja i alfabet često bili sredstva izražavanja umjetnika.²²³

Etruščani se razlikuju od svih ostalih civilizacija zapadnog svijeta po običaju kopanja pogrebnih odaja u mekoj stijeni i oslikavanju zidova grobnice, što se proteže od 7. do 2. st. pr. Kr.²²⁴ Od početka 7. st. pr. Kr. obojane krovne opeke, oslikane urne i keramičke posude, freske na zidovima grobnica bogatih obitelji nisu jedina aktivnost umjetnika, već počinju

²¹⁴ Pallottino 1955, 24- 25

²¹⁵ Peter Sidney Derow, *The End of Greek Freedom*, U: *The Cambridge Ancient History*, Svezak VIII, ur. A. E. Astin, Cambridge 2008, 290- 232, 323

²¹⁶ W. Zschietzschmann, *Kunstgeschichte der Griechen und Römer*, Stuttgart 1957, 209. Dalje u tekstu Zschietzschmann 1957.

²¹⁷ J. P. Small, *Aeneas and Turnus on Late Etruscan Funerary Urns*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 78, No. 1, Boston, 1974, 49- 54, 49. Dalje u tekstu Small 1974.

²¹⁸ Pallottino 1955, 26

²¹⁹ *ibid.*

²²⁰ Pallottino 1955, 27

²²¹ F. Roncalli, *Painting*, U: *The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano 2000, 345- 364, 345. Dalje u tekstu Roncalli 2000.

²²² Roncalli 2000, 345

²²³ *ibid.*

²²⁴ *ibid.*

oslikavati jednostavnije keramičke posude i cijele zidove.²²⁵ Slikarstvo i kiparstvo imaju istu ideju u nastanku: oživljavaju ideju kroz liniju, boju i volumen.²²⁶

Najviše fresaka očuvano je u pogrebnom kontekstu, te se čini kako je slikarstvo instrument za prenošenje određenih poruka, zajedno s arhitekturom i ukrašavanjem.²²⁷ Slikarstvo se u Etruriji javlja s orijentalizirajućim periodom, prvo nastaju krovni elementi napravljeni od terakote, velike vaze, urne te freske u grobnicama.²²⁸ Freske nastaju tako da se boja nanosi direktno na blato ili žbuku na zidove ili stropove koliba u selima, a kasnije su reproducirane u manjem mjerilu na urnama za pogrebne rituale.²²⁹ Ovakvo slikarstvo je vjerojatno više imalo kućni ritualni nego umjetnički karakter i možemo pretpostaviti da je aktivnost odradila žena.²³⁰ U 7. st. pr. Kr. slikarstvo postaje puno profesionalnije, nastaje kultura koja se prezentira u dekoraciji gline, prvo u palači, a nakon toga na urnama a casetta.²³¹ Najstarija slikana grobnica je grobnica patki u Vejima, datira se 680. - 670. god. pr. Kr.²³² Ptice na zidovima su potpuno obojane, na stropu i po zidovima razmještena su crvena i žuta polja, a grobnica ima oblik kolibe.²³³ Najviše oslikanih grobnica nalazi se u Cerveteriju (*Caere*), a zbog toga što se boja nanosila direktno na grubu površinu prekrivenu ugljenom, sačuvana je samo u unutrašnjim prostorijama grobnice.²³⁴

Slika br. 10 Grobnica pataka u Vejima, 680/ 670. god. pr. Kr.

²²⁵ ibid.

²²⁶ ibid.

²²⁷ Roncalli 2000, 346

²²⁸ ibid.

²²⁹ ibid.

²³⁰ Roncalli 2000, 347

²³¹ ibid.

²³² ibid.

²³³ ibid.

²³⁴ Roncalli 2000, 349

Najčešće se kao motivi pojavljuju divlje zvijeri i montruozna stvorenja, divlja životinja koja ubija drugu životinju/ žrtvu te more, i nastavit će se pojavljivati u etrušanskom grobnom slikarstvu stoljećima.²³⁵ Skulptura i arhitektura realno prikazuju unutrašnjost grobnice određenog vremenskog razdoblja, freske pak govore o divljim silama koje je potrebno pobijediti, te herojskim zadacima koje treba izvršiti na putovanju na posljednje počivalište.²³⁶

Plastika

Najstarija plastika potječe iz Tarkvinije iz 9. st. pr. Kr., dok se u 8. st. pr. Kr. širi cijelom Etrurijom.²³⁷ Kamena plastika se pojavljuje u manjim centrima na jugu pokrajine u 7. i prvoj polovici 6. st. pr. Kr., ali se sredinom 7. st. pr. Kr. tradicija mijenja zbog dolaska grčkih lončara, koji su bili pratnja Demaratu, te se počinju izrađivati skulpture od terakote.²³⁸ U Vulciju se izrađuje monumentalna skulptura, te su samo neki dijelovi skulpture izrađeni od bronce (glava i ruke), dok je ostatak napravljen od drva, ili se komadi brončanih ploča spajaju u antropomorfne figure.²³⁹

Prvo važnije djelo etrušanske umjetnosti su brončano kolo i urna iz Bisencija (*Visentium*), datirani u kraj 8. st. pr. Kr., na kojima prevladava geometrijski stil.²⁴⁰ Zbog halkidskih kolonija na tlu Italije pojavili su se brzorotirajuće lončarsko kolo te depuracija gline, nakon čega nastaje prva oslikana etrušanska keramika.²⁴¹ Sredinom 7. st. pr. Kr. počinje se izvoziti *bucchero* iz Etrurije.²⁴² *Bucchero* i *impasto* se plastično ukrašavaju animalističnim i vegetabilnim motivima, što označava orijentalizirajući utjecaj i tu fazu etrušanske umjetnosti.²⁴³

Slika br. 11 Brončano kolo iz Bizencija, kraj 8. st. pr. Kr.

²³⁵ *ibid.*

²³⁶ *ibid.*

²³⁷ S. Bruni, *Sculpture, U: The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano 2000, 365- 392, 365. Dalje u tekstu Bruni 2000.

²³⁸ Bruni 2000, 367

²³⁹ Bruni 2000, 368- 369

²⁴⁰ M. Torelli, *Arte etrusca*, Firenca, 2001, 9. Dalje u tekstu Torelli 2001.

²⁴¹ Torelli 2001, 10

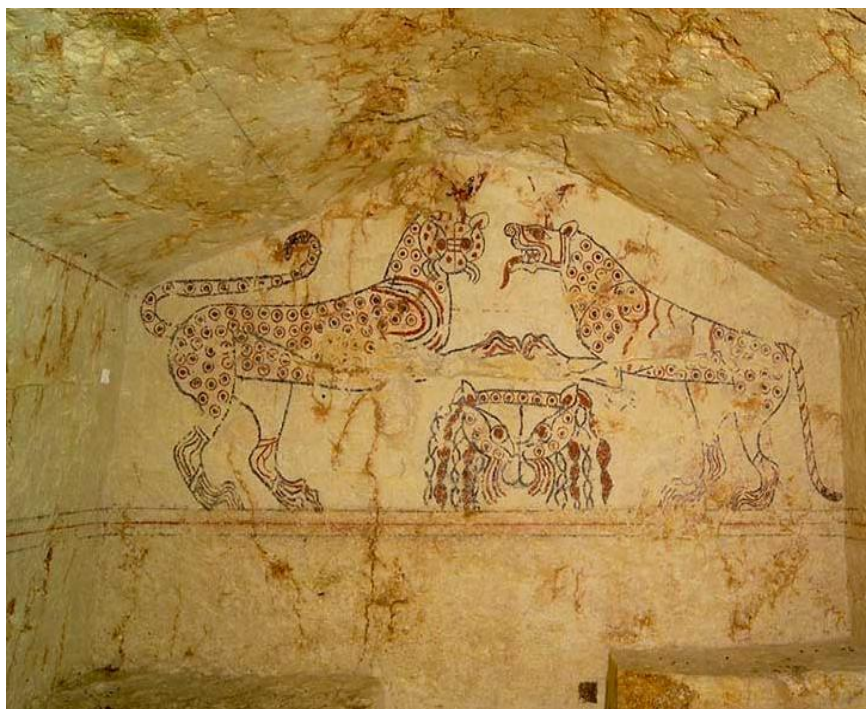
²⁴² Torelli 2001, 11

²⁴³ *ibid.*

Arhitektura grobnica

Za afirmaciju monumentalne arhitekture primaran je grčki kulturni utjecaj.²⁴⁴ Do sredine 7. st. pr. Kr. etruščanska kuća ima srednje dimenzije te u njoj živi nuklearna obitelj, proizašla iz revolucije kasnog brončanog doba²⁴⁵, koja je zamijenila prapovijesni plemenski tip.²⁴⁶ Sredinom 7. st. pr. Kr. kuća postaje izdužena i pravokutna, što znamo prema velikim grobnicama Regolini- Galassi i Capanna u Cerveteriju, a krovove prekrivaju tegole i *imbrex*.²⁴⁷ Na prijelazu 7. u 6. st. pr. Kr. grobnica ima jednu prostoriju, te grobna arhitektura oponaša monumentalne građevine (pr. grobnica Dei Capitelli).²⁴⁸ U tom vremeskom razdoblju dolazi do imitacije korintske keramike, 620. god. u Vulciju djeluje slikar Sfinge Barbutta, koji oslikava keramiku animalističkim i dekorativnim motivima.²⁴⁹

Do kraja 6. st. pr. Kr. dolazi do prvih pokušaja oslikavanja zidova grobnica freskama (Tomba delle Anatre, Tomba della Nave, Tomba dei Leoni dipinti, Tomba delle Pantere).²⁵⁰ U Vetuloniji je u tumulu della Pietrera pronađena monumentalna skulptura od kamena, ‘Piangenti’, koji se mogu usporediti s grčkim kuroima.²⁵¹

Slika br. 12 Grobnica pantera u Tarkviniji, kraj 7. st. pr. Kr.

²⁴⁴ Torelli 2001, 12

²⁴⁵ Kasno brončano doba na području Etrurije je period 11- 10. st. pr. Kr.

²⁴⁶ Torelli 2001, 12

²⁴⁷ ibid.

²⁴⁸ ibid.

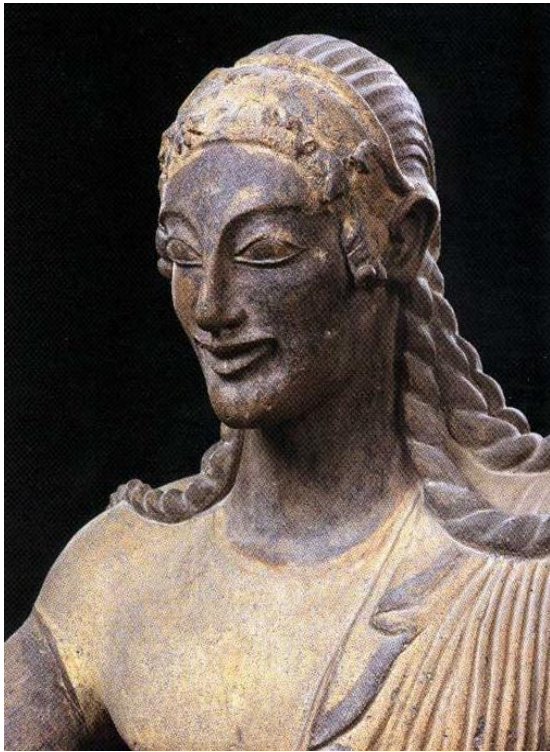
²⁴⁹ Torelli 2001, 13

²⁵⁰ ibid.

²⁵¹ ibid.

Arhajsko razdoblje etruščanske umjetnosti

Arhajski period etruščanske umjetnosti traje 580. - 480. god. pr. Kr., u njemu se javlja nastanak *principes*, vodećih obitelji etruščanskog svijeta, što je potvrđeno u nekropolama Cerveteri i *Volsinii* (današnji Orvieto).²⁵² U arhitekturi se razvijaju dva oblika hrama koji će postati karakteristični za Etruščane- hram sa tri cele i hram ‘*ad alae*’.²⁵³ Zbog dolaska grčkih umjetnika u etruščanske gradove, intenzivno se nastavlja proces helenizacije te u slikarstvu možemo pratiti jonski utjecaj.²⁵⁴ Važnija djela ovog perioda su oltar u Kortoni; Apolon i Heraklo iz hrama Portonaccio u Vejima; prikaz gospodara i psa u hramu Portonaccio u Vejima, te isti prikaz sa lokaliteta Piazza d’ Armi u Vejima²⁵⁵; grobnice Augura i Lova i ribolova u Tarkviniji; sarkofag bračnog para iz Cerveterija.

Slika br. 13 Apolon iz Veja, 510/ 500. god. pr. Kr.

²⁵² Torelli 2011, 20

²⁵³ Torelli 2011, 21

²⁵⁴ *ibid.*

²⁵⁵ Gilda Bartoloni, Valeria Acconcia, Elisa Biancifiori, Chiara Mottolese, Donata Sarracino, Vilma Basilissi, Veio, Piazza d’ Armi: la fossa del cane, *Archeologia Classica*, Vol. LXIII- n.s. II, 2, Rim, 2012, 55- 454, 117

Etrušćanska umjetnost u 5. st. pr. Kr.

U 5. st. pr. Kr. dolazi do krize etrušćanske aristokracije, Rim sve više jača i to utječe na Etrušćane. Obrtnici polako počinju gubiti posao i propadaju. I u to vrijeme nastaju prekrasna umjetnička djela (Mars iz Todija; Tomba delle Bighe u Tarkviniji; Tomba del Letto Funebre u Tarkviniji).²⁵⁶

Slika br. 14 Grobnica biga, Tarkvinija, 490. god. pr. Kr.

Etrušćansko-italička koine

Etrušćansko-italička koine traje od 380. do 160. god. pr. Kr. U ovo vremensko razdoblje smještaju se neka od najljepših djela etrušćanske umjetnosti- Himeru iz Arezza i Tomba dell' Orco.²⁵⁷ Himeru je pronađena 15. studenog 1553. godine, u vrijeme kada je Firenzom vladala obitelj Medici, koji su željeli oživjeti etrušćansku prošlost Toskane kako bi opravdali vlastite težnje za ekspanzijom.²⁵⁸

Himeru se nalazi u Museo Archeologico Nazionale di Firenze, pod inventarnim brojem 1, ima visinu 78.5 cm, duljinu 124.8 cm, ako uključimo rep 129 cm.²⁵⁹ Čudovište je prikazano dok riče, u grču bijesa, dok se povlači pred udarcima neprijatelja, koji su već nanijeli krvave rane na kozjem vratu i lavljem lijevom boku.²⁶⁰ Lavlja glava je lagano okrenuta udesno, dok je

²⁵⁶ Torelli 2011, 35- 36

²⁵⁷ Torelli 2011, 41

²⁵⁸ G. Carlotta Cianferoni, The Chimaera: From Discovery to the Archeological museum, U: The Chimaera of Arezzo, ur. M. Iozzo, Firenca 2009, 27- 28, 27

²⁵⁹ A. Maggiani, The Chimaera of Arezzo, U: The Chimaera of Arezzo, ur. M. Iozzo, Firenca 2009, 29- 36, 29. Dalje u tekstu Maggiani 2009.

²⁶⁰ Maggiani 2009, 31

kozja glava nakrivljena ulijevo u pokušaju da se održi na nogama.²⁶¹ Pažljiv pregled tijela otkrio je da su rep u 18. stoljeću dodali kipar Francesco Carradori ili njegov učitelj Innocenzo Spinazzi.²⁶² Na desnoj prednjoj nozi nalazi se natpio *tinscvil*, za koji nije sigurno što znači, ali sadrži u sebi ime boga Tinije.²⁶³ Moguće je da je statua bila votivni dar božanstvu Tiniji, u čijim svetištima u Kortoni i Orvietu su pronađene votivne bronce.²⁶⁴

Slika br. 15 Himera iz Arezza, 380/ 360. god. pr. Kr.

Helenizam u etruščanskoj umjetnosti

Helenizam u Etruriji traje od 160. do 90. god. pr. Kr. U tom periodu dolazi do rimskog osvajanja, opada proizvodnja, dolazi do romanizacije i uklapanja u rimski način života i gubljenja etruščanskog jezika, pisma, time i umjetnosti.²⁶⁵ Najpoznatija umjetnička dostignuća ovog perioda su Arringatore, te prijestolje Corsini.²⁶⁶

Etruščani su također prikazivali teme rimske mitologije na sanducima svojih urni, što nije nimalo čudno ako se prisjetimo da su bogati pojedinci u rimskom društvu bili podrijetlom Etruščani (npr. Gaj Cilnije Mecenat, pokrovitelj Vergilija, autora Eneide).²⁶⁷

Arringatore se nalazi u Museo Archeologico Nazionale di Firenze, pod inventarnim brojem 2, ima visinu 179 cm, te se vremenski smješta u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. ili početak 1. st. pr. Kr.²⁶⁸ Statua je pronađena u rujnu 1566. godine pored Trazimenskog jezera.²⁶⁹ Predstavljen je muškarac u odrasloj dobi, nosi kratku togu (*exigua*) s obojenim rubom (*praetexta*), iznad toge

²⁶¹ Maggiani 2009, 33

²⁶² ibid.

²⁶³ Maggiani 2009, 36

²⁶⁴ A. Romualdi, *Bronzistica Etrusca*, U: *La guida ufficiale del Museo Archeologico Nazionale di Firenze*, ur. C. Pescio, Firenze, 1999, 2007, 42- 51, 43. Dalje u tekstu Romualdi 1999, 2007.

²⁶⁵ Torelli 2011, 47

²⁶⁶ ibid.

²⁶⁷ Small 1974, 53

²⁶⁸ Romualdi 1999, 2007, 44

²⁶⁹ Romualdi 1999, 2007, 45

tuniku s preklopom (*angustus clavus*), a na nogama ima senatorske cipele.²⁷⁰ Na prstenjaku lijeve ruke nosi prsten, dok je desna ruka podignuta u visinu, s lagano razmaknutim prstima, te moli za tišinu prije nego započne govor.²⁷¹ Na donjem rubu tunike urezan je natpis od 12 riječi u tri reda: *aulesi metelus vel(us) vesial clensi/ cen fleres tece sansl tenine/ tuthines chisvlics.*²⁷² Preveden natpis glasi: ‘Bogu Tece Sans za naklonost, od Aula Metela, sina Vela i jedne Vesi.

Slika br. 16 Arringatore, prva polovica 2. st. pr. Kr./ početak 1. st. pr. Kr.

²⁷⁰ *ibid.*

²⁷¹ *ibid.*

²⁷² *ibid.*

6. Pogrebni običaji Etruščana

Etruščani se razlikuju od svih ostalih antičkih civilizacija zapadnog svijeta po običaju kovanja pogrebnih odaja u mekoj stijeni te oslikavanja unutrašnjih zidova.²⁷³

Arheološke materijale je potrebno interpretirati bez pomoći tekstova zbog toga što etruščanska književnost većinom nije očuvana.²⁷⁴ *Libri Acheruntici* su bili dio *Disciplinae Etruscae*, te su vjerojatno u njima bila sadržana sva vjerovanja koja se tiču smrti, pokapanja, grobova i Onog svijeta.²⁷⁵

Pogrebni običaji su kompliciraniji kada unutar jednog naroda postoji nekoliko oprečnih i različitih koncepcija Onog svijeta, koji se međusobno isprepliću toliko da se konfuzija vidi u rituelu.²⁷⁶ Možemo pretpostaviti da prikazi koje nalazimo na urnama, sarkofazima ili zidovima grobnica predstavljaju dijelove ideja umjetnika, koji ih pretaču u shvatljivu formu. U pogrebnom kontekstu slikarstvo je instrument prenošenja određenih poruka, zajedno s arhitekturom i ukrašavanjem unutrašnjosti grobnice.²⁷⁷

Na sarkofagu Hasti Afunei, vremenski smještenom u 2. polovicu 2. st. pr. Kr., koji potječe iz Chiusija, a danas se nalazi u Antonio Salinas Museo Archeologico Regionale u Palermu²⁷⁸, možemo vidjeti napola otvorena vrata. Prikazana je demonka koja izlazi iz prolaza.²⁷⁹ Njeno urezano ime- *Culśu*²⁸⁰, dovodi ju u vezu s prikazom- ona otvara, zaključava i čuva vrata, koja vjerojatno vode u Zemlju mrtvih. Pored vrata nalazi se demonka *Vanth* koja čeka.²⁸¹ Na suprotnom kraju reljefa nalazi se treća demonka, čije ime više nije moguće pročitati, koja usmjerava pokojnicu prema vratima.²⁸² Uz put stoji nekoliko ljudi, vjerojatno rođaci pokojnice, ali nije jasno pripadaju li svijetu mrtvih ili su još živi.²⁸³ Dvoje ljudi, koji se nalaze lijevo Hasti Afunei, sa kojima se vjerojatno oprašta, najvjerojatnije pripadaju svijetu živih.²⁸⁴ Moguće je vidjeti da postoji Svijet mrtvih okružen zidovima sa čuvaricom na ulazu, da putovanje na Onaj svijet, na kojem su pratnja demoni, počinje u trenutku smrti, te da su ulazi i vrata važni kao i prolazi te moraju biti čuvani.²⁸⁵ Ovo se ne odnosi samo na ulaz u Svijet

²⁷³ Roncalli 2000, 345

²⁷⁴ Ingrid Krauskopf, *The Grave and Beyond in Etruscan Religion*, U: *The Religion of the Etruscans*, ur. Nancy Thomson de Grummond i Erika Simon, Austin 2006, 66- 89, 67. Dalje u tekstu Krauskopf 2006.

²⁷⁵ Krauskopf 2006, 67

²⁷⁶ A. Van Gennep, *The Rites of Passage*, London, 2004, 146

²⁷⁷ Roncalli 2000, 346

²⁷⁸ Krauskopf 2006, 67

²⁷⁹ *ibid.*

²⁸⁰ *ibid.*

²⁸¹ *ibid.*

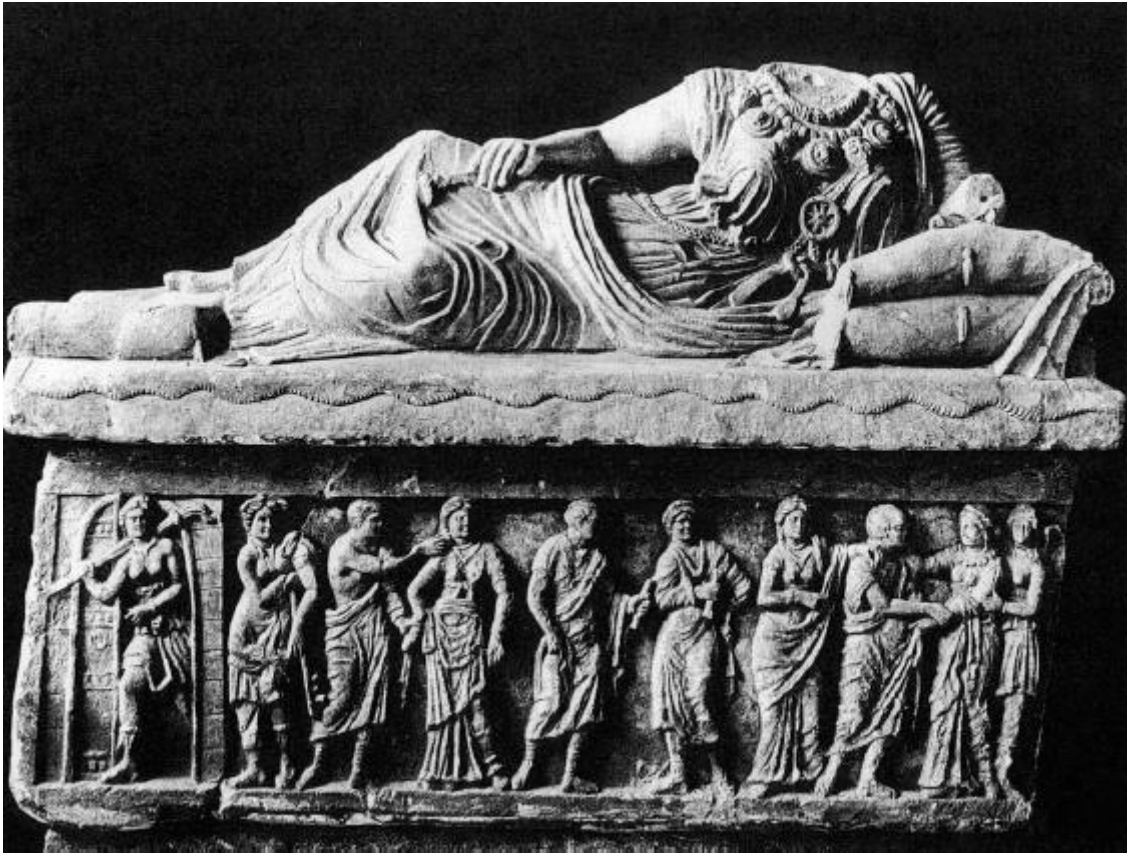
²⁸² *ibid.*

²⁸³ *ibid.*

²⁸⁴ *ibid.*

²⁸⁵ *ibid.*

mrtvih, nego i na vrata grobnice, koju čuvaju demoni, što se može vidjeti na grobnici Aninas i Caronti u Tarkviniji.²⁸⁶

Slika br. 17 Sarkofag Hasti Afunei, 2. polovica 2. st. pr. Kr.

Prikaz putovanja na Onaj svijet

Put na Onaj svijet započinje ritualima koje slave rodbina i prijatelji prilikom pokapanja, što se može vidjeti na helenističkim urnama i sarkofazima koji prikazuju pogrebnu procesiju sličnu rimskoj *pompa funebris*, prikazuje se događaj u Ovom svijetu, ali su prisutni demoni.²⁸⁷ Procesija se nastavlja do granice na kojoj se nazire ulaz na Onaj svijet, te živi ljudi ne smiju ići dalje s pokojnikom ili pokojnicom.²⁸⁸

Drugo shvaćanje putovanja na Onaj svijet razvilo se iz vjerovanja da je moguće stići do njega kopnom, pogotovo nekim vodenim putem, morem ili rijekom.²⁸⁹ Postoje mnogi pogrebni spomenici na kojima su prikazana morska čudovišta na kojima se nalazi pokojnik ili pokojnica, a isto vrijedi za stilizirane valove u grobnicama.²⁹⁰

²⁸⁶ ibid.

²⁸⁷ ibid.

²⁸⁸ ibid.

²⁸⁹ ibid.

²⁹⁰ ibid.

Putovanje na Onaj svijet odvija se u nekoliko stupnjeva.²⁹¹ Za Etrušćane, putovanje na Onaj svijet je bilo jednako važno kao samo odredište.²⁹² Nevjerojatno je da su vjerovali da je putovanje bezopasno kao što je prikazano na mnogim mjestima, već je vjerojatnije da su prikazani idealni uvjeti.²⁹³ Prilično zastrašujuć izgled nekih demona može se objasniti jedinstvenim ljudskim strahom od smrti i boli onih koji ostaju.²⁹⁴ Život poslije smrti, kao što se može vidjeti u Grobnici Štitova u Tarkviniji, te jasnije u grobnici Golini I u Orvietu, može biti gozba na kojoj sudjeluju Eita i Phersipnai.²⁹⁵ U grobnici Golini II i Grobnici Hescenas, pokojnici su tek ušli u Svijet mrtvih, a rođaci koji su stigli ranije ih čekaju na gozbi.²⁹⁶ Ne dolaze ih dočekati, nego su pokojnici prihvaćeni u društvo svojih predaka i pridružili su im se na vječnoj gozbi.²⁹⁷

Slika br. 18 Detalj iz grobnice Golini I, Orvieto, sredina 4. st. pr. Kr.

²⁹¹ *ibid.*

²⁹² Krauskopf 2006, 68

²⁹³ *ibid.*

²⁹⁴ *ibid.*

²⁹⁵ Krauskopf 2006, 69- 70

²⁹⁶ Krauskopf 2006, 70

²⁹⁷ *ibid.*

Slika br. 19 Detalj iz grobnice Golini I, Orvieto, sredina 4. st. pr. Kr.

Nastavak života na Onom svijetu

Brojni poluležeći prikazi pokojnika ili pokojnica na poklopcima sarkofaga i urni iz svih dijelova Etrurije²⁹⁸ podrazumijevaju gozbu na Onom svijetu.²⁹⁹ Smatra se da su Etrušćani preuzeli motiv gozbe na Onom svijetu od Grka iz Male Azije³⁰⁰ ili od nositelja kulture Villanova.³⁰¹ Oni koji nisu zaslužili gozbu zbog svojih nedjela ili zločina su grčki heroji-Tezej i Sizif.³⁰² Ideja da bi zločinci bili kažnjeni na Onom svijetu se na etrušćanskim prikazima može naći samo kod prikaza grčkog podrijetla.³⁰³ Ne postoje dokazi da su sud i kazna na Onom svijetu postojali u etrušćanskoj religiji.³⁰⁴

Neke grobnice u kasnijim razdobljima su toliko bogato opremljene da bi pokojnik imao sve što mu je potrebno za nastavak života kao na zemlji.³⁰⁵ U Grobnici Reljefa pronađeno je potpuno opremljeno kućanstvo.³⁰⁶ Slični dokazi za nastavak života u grobnici postoje u ranijim fazama, sve do urni u obliku kuća, koje se vremenski smještaju u 9. i 8. st. pr. Kr.³⁰⁷ Vjerovanje da prilaganje žrtvi na grobu smiruje dušu pokojnika ili pokojnice u grobu ili na mjestu gdje se nalazi rašireno je u ranijim vremenima.³⁰⁸

U najranijoj fazi etrušćanske kulture pronalaze se mogući dokazi religije i pogrebnih

²⁹⁸ Briguet 1986, 124

²⁹⁹ Krauskopf 2006, 70

³⁰⁰ Briget 1986, 124

³⁰¹ A. S. Tuck, *The Etruscan Seated Banquet: Villanovan Ritual and Etruscan Iconography*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, No. 4, Boston, 1994, 617- 628, 627

³⁰² *ibid.*

³⁰³ *ibid.*

³⁰⁴ *ibid.*

³⁰⁵ Krauskopf 2006, 71- 72

³⁰⁶ Krauskopf 2006, 72

³⁰⁷ *ibid.*

³⁰⁸ Krauskopf 2006, 73

rituala.³⁰⁹ Statuete od terakote iz Grobnice Pet Prijestolja u Caere, skulpture u Grobnici Statua u Ceri, te Pietrera tumul u Vetuloniji mogli bi biti interpretirani kao preteče pogrebnog kulta.³¹⁰ Najraniji prikaz simpozija na Onom svijetu vjerojatno je urna iz Montescudaija.³¹¹

U grobnicama u Vetuloniji pronađeni su sardinijski modeli brodova te kočije, koji se mogu interpretirati kao nagovještaj putovanja na Onaj svijet.³¹² Kočija i njen prikaz mogu ukazivati na socijalni status pokojnika, što ne dolazi u sukob s gornjom interpretacijom.³¹³

Prije arhajskog i klasičnog razdoblja prikazivane su vesele gozbe i ples u svijetu živih, kao i mrtvih, a poslije melankolična okupljanja na Onom svijetu, uz pratnju strašnih, prijetećih demona.³¹⁴ Vjerojatno nije bilo važno gdje se točno odvija gozba, lokacija je u mnogim slučajevima bila nevažna.³¹⁵ Gozba kakva je prikazana bila je dio pogrebnih rituala, te je bilo moguće nadati se da pokojnik ili pokojnica uživa u njoj na Onom svijetu.³¹⁶

Simbol vrata, koja nisu toliko nebrojna kao zid, omogućava pokojniku ili pokojnici sudjelovanje na gozbi pripremljenoj za njega ili nju.³¹⁷ Moguće je da su Etruščani vjerovali kako je pokojniku ili pokojnici potrebno određeno vrijeme za putovanje na Onaj svijet, te da su za to vrijeme ostali u grobnici te održavali pogrebne rituale, što se može usporediti s kasnijim rimskim *novendiale*, što je označavalo devet dana izlaganja tijela.³¹⁸

Bogovi i demoni su sudjelovali na putovanju pokojnika ili pokojnice na Onaj svijet.³¹⁹ Na posudi, datiranoj u 6. st. pr. Kr., postoji posvetni natpis Harunu (*χarus*, of Charu(n)).³²⁰

U Etruriji su Kastor i Poluks, zbog toga što stalno putuju iz Onog svijeta u besmrtnost, vodiči pokojnicima i pokojnicama.³²¹ Drugi bogovi koji su imali svoju ulogu u pogrebnim ritualima su Apolon i Dioniz.³²²

³⁰⁹ Krauskopf 2006, 78

³¹⁰ *ibid.*

³¹¹ *ibid.*

³¹² *ibid.*

³¹³ *ibid.*

³¹⁴ Krauskopf 2006, 73

³¹⁵ Krauskopf 2006, 75

³¹⁶ *ibid.*

³¹⁷ *ibid.*

³¹⁸ *ibid.*

³¹⁹ Krauskopf 2006, 76

³²⁰ *ibid.*

³²¹ *ibid.*

³²² Krauskopf 2006, 77

Izgled grobnice u arhajskom razdoblju

U arhajskom razdoblju grobnica se sastoji od pristupnog hodnika, koji vodi do kvadratne prostorije (kraća strana je dimenzija 2 - 4 m, a dulja strana 4 - 5 m), prekrivene krovom, čije dvije strane se spajaju u ravnom središnjem dijelu.³²³ Slikarstvo prati i naglašava arhitekturu.³²⁴ Linije gipsa su grubo bačene na tuf, likovi su grubo naznačeni oštricom ili kistom.³²⁵

Na sjeveru zbog dolaska obrtnika s Levanta u 7. st. pr. Kr. ikonografija pogrebnih spomenika kulture Villanova prestaje biti čisto linearna, te u 3. četvrtini 7. st. pr. Kr. dolazi do pojave monumentalne skulpture, na kojoj se vidi utjecaj dedalske forme.³²⁶ Skulptura se u grobnici nalazi u pristupnom hodniku (dromos) predstavlja slike predaka (*imagines maiorum*), koji su uključeni u ritual oplakivanja pokojnika ili pokojnice (*ploratio*).³²⁷

U 6. st. pr. Kr. u Vulciju se može vidjeti jonski utjecaj na funerarnim temama, a od 550. god. pr. Kr. sve skulpture izrađuju majstori školovani u sjevernojonskom području, što se potvrđuje u nekropoli Cannicella u Orvietu, gdje je pronađena statua Venere, izrađena od mramora sa Naksa.³²⁸ Od 2. polovice 6. st. pr. Kr. do 2. četvrtine 5. st. pr. Kr. od jedne varijacije vapnenca, pietra fetida, i travertina izrađuju se urne i cipi s reljefnom dekoracijom, te su zamijenili istočnjačke utjecaje, odn. bankete, plesove, bitke i *prothesis*.³²⁹

Oko 530. god. pr. Kr. u radionicama *Caere* (Cerveteri) izrađene su urne poznate kao Sarkofazi bračnog para.³³⁰ Posjeduju sve jonske karakteristike- nježno oblikovanje, velik volumen, žive, jarke boje, te se smatra da su remek djelo umjetnika. koji je uspio prevesti u glinu ideal aristokratske veličine i važnosti.³³¹ Bračni par je prikazan na simpoziju, ali nisu prikazani u društvu jednakih, što će se dogoditi nekoliko desetljeća kasnije, nego je naglasak na njihovom stanju duha.³³² 430. god. pr. Kr. pokojnik je prikazan polunaslonjen, pored njega stoji Vanth, koju ponekad prati efeb, prikazan kao dio pogrebnog rituala kako iz malog vrča (oinochoe) prolijeva vino po zemlji, što je možda opisano u *Liber Linteus Zagrabensis*.³³³

³²³ Roncalli 2000, 352

³²⁴ *ibid.*

³²⁵ *ibid.*

³²⁶ Bruni 2000, 370

³²⁷ Bruni 2000, 372

³²⁸ Bruni 2000, 374- 375

³²⁹ Bruni 2000, 375

³³⁰ Bruni 2000, 379

³³¹ *ibid.*

³³² *ibid.*

³³³ Bruni 2000, 384

Izgled grobnice u 5. st. pr. Kr.

Oko 400. pod. pr. Kr. na jugu Etrurije pojavljuje se novi koncept grobnice- ona ostaje posljednje počivalište pokojnika, ali postaje i mjesto okupljanja skupina aristokracije.³³⁴

Na kraju 5., odn. početkom 4. st. pr. Kr. muž i žena su prikazani na simpoziju, iznad struka su goli, nježno su zagrljeni, ili žena sjedi pored koljena muža, naslonjenog na kauč.³³⁵

Pojava sarkofaga i urni

Od 4. do 2. st. pr. Kr. u Vulciju, Tarkviniji i Cerveteriju pojavljuju se ukrašeni kameni sarkofazi, a od sredine 4. st. pr. Kr. u Tarkviniji i Vulciju proizvode se sarkofazi od tufa.³³⁶ Na njihovim ukrašenim poklopcima prikazan je pokojnik, odnosno pokojnica prilikom uživanja u banketu, prvo naslonjen na ležaj, a na kraju 4. st. pr. Kr. u ležećem položaju.³³⁷ Likovi prikazani na poklopcima su općeniti prikazi dobi i spola pokojnika, odnosno pokojnice³³⁸, a naglasak je stavljen na detalje koji mogu naglasiti bogatstvo i moć (frizure i odjeća kod žena³³⁹, pretilost kod muškaraca).³⁴⁰ Figure napravljene od terakote ili kamena pokazuju božansko dostojanstvo, te ujedno držanje i attribute pokojnika, odnosno pokojnice, dok se samo ponekad prikazuju individualne crte lica pokojnika.³⁴¹ Prikazi pokazuju poštovanje, čast i sjećanje na pokojnika, čije su vrline obilježene na taj način.³⁴²

Reljefni ukras na sanduku sarkofaga prikazuje pogrebne motive, mitološke epizode, putovanje na Onaj svijet ili važnost magistrata, čime su naglašavali javnu ulogu pokojnika.³⁴³

U posljednjim desetljećima 4. st. pr. Kr. obiteljske veze različitih lokalnih aristokracija Etrurije bile su toliko jake da su se umjetnici selili iz jednog grada u drugi, što je rezultiralo homogenim jezikom figuralne plastike.³⁴⁴ Od posljednje trećine 4. st. pr. Kr. u radionicama u Chiusiju počinju se proizvoditi sarkofazi i urne, što traje do 2. st. pr. Kr. Na njima se mogu vidjeti utjecaji južne Etrurije, likovi pokojnika prikazani na poklopcima su naslonjeni ili polunaslonjeni na ležajeve, neki leže na ležaju, dok sanduk sarkofaga oponaša kline (ležaj).³⁴⁵

U trećoj četvrtini 3. st. pr. Kr. pojavljuju se narativni frizovi na urnama od tufa ili

³³⁴ Bruni 2000, 386

³³⁵ Bruni 2000, 384

³³⁶ Bruni 2000, 386

³³⁷ Briguet 1986, 124

³³⁸ *ibid.*

³³⁹ L. Bonfante Warren, *Etruscan Dress as Historical Source: Some Problems and Examples*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 75, No. 3, Boston, 1971, 277-284, 283

³⁴⁰ Bruni 2000, 386

³⁴¹ Briguet 1986, 125

³⁴² *ibid.*

³⁴³ Bruni 2000, 386

³⁴⁴ Bruni 2000, 387

³⁴⁵ *ibid.*

travertina.³⁴⁶ Na kraju 3. st. pr. Kr. mitološke i povijesne teme prelaze u scene povezane sa smrću, te se sve češće prikazuje put u Onaj život.³⁴⁷

U Volterri su od arhajskog razdoblja poznate urne s grebenastim poklopcima, ali zbog južnih utjecaja oni postaju figuralni, a urne se proizvode od tufa, a od 2. četvrtine 3. st. pr. Kr. od alabastera.³⁴⁸ U zadnjoj trećini 3. st. pr. Kr. sanduk urne počinje sadržavati narativni prikaz-mitološki ili izravno povezan sa svijetom mrtvih.³⁴⁹ U vrijeme helenizma, oko 200. god. pr. Kr. pojavljuju se mramorne ženske skulpture, kojima se ukrašava grobnica.³⁵⁰

U Populoniji se u 3. polovici 4. st. pr. Kr. izrađuju sarkofazi od vapnenca, te su na njima pokojnici prikazani u ležećem položaju.³⁵¹ U 2. st. pr. Kr. urne namijenjene etruščanskoj aristokraciji su unikati rađeni rukom, te se na njima nalaze helenistički prikazi, pogotovo teme iz grčke mitologije, dok su urne namijenjene novoj srednjoj klasi umjetnika i malih zemljoposjednika rađene u kalupu i na njima se nalazi figuralna dekoracija te teme etičke baze za slogu.³⁵²

U Volterri urne izrađuju dva majstora- majstor Enomao naglašava anatomske detalje, dok majstor Mirtilo, koji djeluje oko 160. god. pr. Kr., ukrašava sanduk urne reljefnom dekoracijom te jarkim bojama, dok poklopac obično oboji chiaro- scuro tehnikom.³⁵³ Ova tradicija se nastavlja do 130/ 120. god. pr. Kr., pri čemu je jedina promjena u prikazu na urnama odjeća- pokojnik je prikazan odjeven u ležećem položaju, a na kraju stoljeća ima veo.³⁵⁴ U reljefnoj dekoraciji urni postoji jasna razlika- urne od alabastera su ukrašene mitološkim prikazima, dok su na urnama od tufa prikazane scene povezane sa svijetom mrtvih.³⁵⁵ Krajem 2. st. pr. Kr. radionice iz Volterre se sele u Fiesole.³⁵⁶ Posljednji izričaj tradicije Volterre se događa u 3. četvrtini 1. st. pr. Kr., kada nastaje mala skupina urni, od kojih su sačuvani samo poklopci. One predstavljaju primjer nostalgije članova etruščanske aristokracije za tradicijom, koja se sve više gubi zbog intenzivnog procesa romanizacije.³⁵⁷

³⁴⁶ *ibid.*

³⁴⁷ Bruni 2000, 388

³⁴⁸ *ibid.*

³⁴⁹ *ibid.*

³⁵⁰ *ibid.*

³⁵¹ Bruni 2000, 389

³⁵² *ibid.*

³⁵³ *ibid.*

³⁵⁴ Bruni 2000, 391

³⁵⁵ *ibid.*

³⁵⁶ *ibid.*

³⁵⁷ *ibid.*

7. Prikazi žena na etruščanskim urnama i sarkofazima

U urnama su se originalno u sanduku nalazile kosti preostale nakon incineracije pokojnika, odnosno pokojnice.³⁵⁸ Polagale su se u podzemne prostorije u grobnicama.³⁵⁹ Urna koja je pripadala vlasniku grobnice nalazila se na najvažnijem mjestu, u glavnoj celi hipogeja.³⁶⁰ Tijekom vremena dodavale su se urne rođaka i članova obitelji.³⁶¹ Posmrtna oprema se nalazila pored urne, često uz ostatke pogrebne gozbe.³⁶²

Urne se sastoje od sanduka i poklopca. Poklopac često oponaša krov kuće ili predstavlja prikaz pokojnika ili pokojnice u poluležećem ili ležećem položaju, kao da sudjeluje u pogrebnoj gozbi upriličenoj u čast njemu ili njoj.³⁶³

Pokojnici su prikazani u grčkoj odjeći: muškarci imaju ogrtač te otkriveni torzo, a žene tuniku i ogrtač.³⁶⁴ U ruci drže lako prepoznatljive predmete: muškarci pateru za prilog božanstvima, posudu za piće ili girlandu, a žene cvijet ili lepezu.³⁶⁵ Na urnama koje su pripadale važnijim pojedincima prikazane su mitološke teme, inspirirane grčkom mitologijom helenističkog razdoblja, epizode iz Homerovih epova ili iz djela velikih grčkih tragičara (Eshil, Sofoklo, Euripid).³⁶⁶ U 2. st. pr. Kr. prikazi borbe se proširuju i na Galatomahiju, odn. sukobe Grka sa područja Male Azije i Etruščana sa sjevera s Keltima.³⁶⁷

U vrijeme kasnog helenizma proizvodnja urni dostiže razinu industrijske proizvodnje, kada grčki obrtnici preko Rima dolaze na područje sjeverne Etrurije i osnivaju lokalne radionice, u čemu su najveću ulogu imali Tarent i Rim.³⁶⁸ Tada dolazi do dijeljenja skica i modela prikaza preko pergamenata i pojavljuju se potpuni prikazi pobjedničkih ciklusa.³⁶⁹

Od 90. god. pr. Kr., kada su Etruščani postali punopravni rimski građani, prikazi su osiromašeni, prilagođeni su plebejskoj umjetnosti i podređeni rimskim municipijima.³⁷⁰

Gotovo na svim urnama nalaze se urezana ili ispisana imena pokojnika ili pokojnice.³⁷¹ Mogu se iščitati upotreba matronimika (imena majke) uz patronimik (ime oca), te multietnički sastav populacije koja je naseljavala pokrajinu (pojavljuju se etruščanska, italska, grčka, oskička te

³⁵⁸ M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 2. Dalje u tekstu Cipollone 2004.

³⁵⁹ Cipollone 2004, 2

³⁶⁰ ibid.

³⁶¹ ibid.

³⁶² ibid.

³⁶³ Briguet 1986, 124

³⁶⁴ Cipollone 2004, 2

³⁶⁵ ibid.

³⁶⁶ ibid.

³⁶⁷ ibid.

³⁶⁸ ibid.

³⁶⁹ ibid.

³⁷⁰ Cipollone 2004, 2

³⁷¹ ibid.

umbrijska imena).³⁷² Onomastička formula kod Etruščana sastoji se od tri elementa: *praenomen* (osobno ime), gentilicij (obiteljsko ime; prezime), filijacija, iskazana preko patronimika ili metronimika u genitivu.³⁷³

Sarkofag Bračnog para

Oko 530. god. pr. Kr. u Cerveteriju, antičkoj *Caere*, izrađeni su sarkofazi, koji u najboljem svjetlu prezentiraju etruščansku funerarnu umjetnost.³⁷⁴ Sarkofazi su lijesovi u obliku ležaja, tijela pokojnika su prikazana u poluležećem položaju, oboje se lijevom rukom naslanjaju na ležaj, desna ruka pokojnice je podignuta, a pokojnik ju grli. Prikazani su u etruščanskom stilu jedno pored drugog.³⁷⁵ Umjetnik je pozornost usmjerio na gornji dio tijela pokojnika, ističući gestikulaciju, mimiku te izraz lica pokojnika i pokojnice.³⁷⁶ Uravnoteženost i harmonija prikaza ljudskog tijela je preuzeta od grčkih uzora.³⁷⁷

U Musée du Louvre čuva se sarkofag Bračnog para³⁷⁸, koji je iz Italije stigao u Pariz otkupom zbirke Campana za vrijeme Napoleona.³⁷⁹ Sarkofag je izrađen od terakote na kojoj su sačuvani ostaci boje. Poklopac sarkofaga ima dimenzije: visina 49 cm, te duljina 1.94 m, a sanduk: visina 61 cm, duljina 1.94 m, širina 69 cm.³⁸⁰ Sanduk sarkofaga izrađen je u obliku kreveta – *kline*, koji je prekriven madracem i pokrivačem. Na poklopcu sarkofaga nalaze se pokojnik i pokojnica, odnosno muž i žena, prikazani u poluležećem položaju. Muškarac se lijevom laktom naslanja na jastuk u obliku mijeha za vino, a desnu ruku položio je na ženino desno rame. Nije se sačuvao dlan njegove lijeve ruke. Nosi bradu i dugu kosu spletnu u pletenice. Prikazan je bosonog, obnaženog torza i tijela od pasa nadalje prekrivenog tkaninom/prekrivačem. Žena na glavi nosi kapu/ pokrivalo, niz obraze joj padaju po dvije tanke pletenice.³⁸¹

³⁷² *ibid.*

³⁷³ Cipollone 2004, 2

³⁷⁴ Zschietzschmann 1957, 212

³⁷⁵ Zschietzschmann 1957, 212- 213

³⁷⁶ Zschietzschmann 1957, 213

³⁷⁷ *ibid.*

³⁷⁸ Spomenik se naziva sarkofagom zbog velikih dimenzija, ali nije sigurno je li urna ili su pokojnici pokopani skeletno.

³⁷⁹ Za podatke o prispijeću ovog sarkofaga u muzej Louvre te za detaljan opis sarkofaga vidi: M.- F. Briguet, *Le Sarcophage des Époux de Cerveteri du Musée du Louvre*, Firenca, 1989, 33. Dalje u tekstu Briguet 1989.

³⁸⁰ Briguet 1989, 69

³⁸¹ Briguet 1989, 81

Slika br. 20 Sarkofag bračnog para, Musée du Louvre, 510. - 500. god. pr. Kr.

Drugi sarkofag Bračnog para čuva se u Rimu u muzeju Villa Giulia. Njegove dimenzije su: visina 1.41 m, duljina 1.99 m, širina 70 cm.³⁸² Sarkofag je izrađen od terakote te obojan.³⁸³ Na poklopcu su prikazani pokojnici u poluležećem položaju. Oboje se podlakticom lijeve ruke oslanjaju na jastuke položene na *kline*, odn. sanduk sarkofaga. Pokojnik ima kosu podijeljenu na dva dijela po sredini glave, te spletnu u pletenice koje padaju po stražnjoj strani ramena i leđima. Na licu ima očuvanu bradu. Desnu ruku prebacio je preko desnog ramena pokojnice. Na nogama nema sandale. Pokojničina kosa je spletna u pletenice, koje slobodno padaju po prsima i ramenima. Žena na glavi nosi pokrivalo. Ona na nogama nosi sandale šiljastog vrha.³⁸⁴

Slika br. 21 Sarkofag bračnog para, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia, 530. god. pr.

³⁸² Briguet 1989, 87

³⁸³ ibid.

³⁸⁴ Briguet 1989, 90

7.1. Klasifikacija urni i sarkofaga helenističkog razdoblja u Chiusiju

Jürgen Thimme je 1954. godine napravio kronologiju urni i sarkofaga helenističkog razdoblja pronađenih u Chiusiju. Thimme smatra da postoje dva kriterija za datiranje urni i sarkofaga: novac i posude pronađeni u grobnicama³⁸⁵, te stilska usporedba s grčkim ili rimskim spomenicima toga vremena.³⁸⁶ Smatra da su poklopci urni i sarkofaga od iznimne važnosti za njihovu dataciju, pri čemu se reljefi na sanducima moraju usporediti s grčkim utjecajima, dok su prikazi na poklopcima proizvod izvorne etruščanske umjetnosti, te se ne mogu ni sa čime usporediti.³⁸⁷

Nakon zenita arhajskog razdoblja, sarkofazi i urne u Chiusiju ponovno se pojavljuju u vrijeme helenizma.³⁸⁸ Najbolja početna točka za kronologiju sarkofaga je Partunu grobnica u Tarkviniji.³⁸⁹ Grobnica je pripadala svećeniku (*Larius partunus*)³⁹⁰, čiji sarkofag se može datirati u prijelaz 5. na 4. st. pr. Kr.³⁹¹

U 4. st. pr. Kr. nastavlja se prikazivanje figure na poklopcu urne ili sarkofaga u ležećem položaju³⁹², a figure su karakterizirane ravnim, krutim držanjem.³⁹³

U klasičnom razdoblju etruščanske umjetnosti pokojnik ili pokojnica prikazuju se na leđima u ležećem položaju, dok su u helenizmu u poluležećem položaju, oslonjeni na podlakticu lijeve ruke.³⁹⁴ U Chiusiju nije pronađen niti jedan sarkofag klasičnog razdoblja, na čijem poklopcu se nalaze ravne figure u ležećem položaju.³⁹⁵ Ovaj tip sarkofaga je sredinom 3. st. pr. Kr. zamijenjen helenističkim tipom na čijim su poklopcima pokojnici prikazani u poluležećem položaju, okrenuti na bok te oslonjeni na podlaticu lijeve ruke.³⁹⁶

Nakon gospodarskog pada ponovno je u Chiusiju uspostavljena proizvodnja sarkofaga i urni.³⁹⁷ U zatvorenim grobnim cjelinama sarkofazi i urne datiraju se najranije u 200. god. pr. Kr.³⁹⁸ Vrhunac proizvodnje urni u Chiusiju događa se u 2. polovici 2. st. pr. Kr.³⁹⁹

³⁸⁵ J. Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit, Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi, Vol. XIII (Serie II), 25- 147, Firenze, 1954, 26. Dalje u tekstu Thimme 1954.

³⁸⁶ Thimme 1954, 28

³⁸⁷ Thimme 1954, 37

³⁸⁸ Thimme 1954, 40

³⁸⁹ ibid.

³⁹⁰ Thimme 1954, 41

³⁹¹ Thimme 1954, 42

³⁹² ibid.

³⁹³ Thimme 1954, 45

³⁹⁴ Thimme 1954, 43

³⁹⁵ Thimme 1954, 54

³⁹⁶ Thimme 1957, 135

³⁹⁷ Thimme 1957, 135

³⁹⁸ ibid.

³⁹⁹ Thimme 1957, 136

Do prestanka proizvodnje urni dolazi u ranom augustanskom razdoblju.⁴⁰⁰

Grobnica Granduca

U grobnici Granduca pronađeno je osam urni, koje pripadaju obitelji *pulfna peris*.⁴⁰¹ Grobna komora uklesana je u travertinu, te su sve pronađene urne napravljene od travertina.⁴⁰²

Urna br. III pripadala je ženi imena *artnei*.⁴⁰³ Dimenzije poklopca su 63.5 x 34 cm, a sanduka 55 x 45.5 x 26 cm.⁴⁰⁴ Na sanduku je prikazan jahač u hlamidi na životinji sličnoj lavu ili panteri, a na prednjem rubu zabatnog poklopca je urezan natpis CIE 1162 *θana : artnei : perisalisa*.⁴⁰⁵ Urna se datira u početak 3. četvrtine 2. st. pr. Kr.⁴⁰⁶

Ostaci njenog supruga čuvaju se u urni br. IV.⁴⁰⁷

Fig. 17: Granduca - Urne 3.

Slika br. 22 Urna III, grobnica Granduca, početak 3. četvrtine 2. st. pr. Kr.

⁴⁰⁰ Thimme 1957, 139

⁴⁰¹ Thimme 1954, 68

⁴⁰² Thimme 1954, 60

⁴⁰³ Thimme 1954, 65

⁴⁰⁴ *ibid.*

⁴⁰⁵ *ibid.*

⁴⁰⁶ Thimme 1954, 70

⁴⁰⁷ *ibid.*

Urna br. V pripadala je ženi imena *arinei*.⁴⁰⁸ Dimenzije poklopca su 69.2 x 34.5 cm, a sanduka 62 x 47.5 x 26 cm.⁴⁰⁹ Na sanduku su prikazani krilati konj i dupin među cvijećem, a na prednjem rubu zabatnog poklopca nalazi se natpis CIE 1159 *θana : arinei : perisalisa*.⁴¹⁰ Ostaci njenog supruga čuvaju se u urni br. VIII.⁴¹¹

Fig. 19: Granduca - Urne 5.

Slika br. 23 Urna V, grobnica Granduca

Urna br. VI pripadala je ženi imena *seianti*.⁴¹² Dimenzije poklopca su 80.5 x 43 cm, a sanduka 73 x 41 x 33 cm.⁴¹³ Na sanduku je prikazana patera među ukrasima, a na prednjem rubu zabatnog poklopca nalazi se natpis CIE 1164 *θania : seianti : perisal*.⁴¹⁴ Ostaci njenog supruga čuvaju se u urni br. II.⁴¹⁵

Fig. 20: Granduca - Urne 6.

Slika br. 24 Urna VI, grobnica Granduca

⁴⁰⁸ Thimme 1954, 66

⁴⁰⁹ *ibid.*

⁴¹⁰ *ibid.*

⁴¹¹ Thimme 1954, 70

⁴¹² Thimme 1954, 67

⁴¹³ *ibid.*

⁴¹⁴ *ibid.*

⁴¹⁵ Thimme 1954, 68

Grobnica Matausni

Iz grobnice Matausni potječe jedanaest urni i dva sarkofaga, ali do 1929. godine nije bilo poznato gdje se oni nalaze.⁴¹⁶ Buonamici je 1929. godine u Museo di Torino uočio urnu br. IV i stilski je povezoao s ostalima.⁴¹⁷

Prema prikazima pokojnika, odnosno pokojnica na poklopcima urni i sarkofaga grobnice Matausni Thimme je odredio tri stila prikazivanja tijela:

stil I: polovicu, ili barem dvije trećine zauzima donji dio tijela, kuk se nalazi vrlo visoko, a gornja polovica tijela je zapostavljena; kod sarkofaga duljina preuzima primat nad visinom (pr. prikazi pokojnika na urnama II i IV Matausni grobnice);

stil II: dolazi do neovisnog razvitka urni od sarkofaga, približno bliži omjer visine i duljine urne dovodi do ravnoteže te izdizanja prikaza pokojnika na poklopcu (pr. urne Granduca II i Matausni XI na kojima dolazi do prevlasti gornjeg tijela nad donjim);

stil III: dolazi do daljnjeg razvoja prikaza pokojnika na poklopcu urne, te do ravnoteže između gornjeg i donjeg dijela tijela.⁴¹⁸

Thimme stil III dijeli u nekoliko podgrupa, koje proizlaze jedna iz druge:

stil III a: uravnotežen (pr. Ceicna urna II, Matausni urna VI);

stil III b: centrifugalni (pr. Barcaccia urna VI, Tassinaiurna V);

stil III c: figure na poklopcu odlikuju fine linije, elementi se ukrašavaju mekanom svjetlosjenu tehnikom (pr. Ceicna urna I, grobnica Volumnija urne 2- 5, te sarkofag *Larthiae Seianti*).⁴¹⁹

U stilu I odnos gornjeg i donjeg dijela tijela je 1:2, dok je u stilu II odnos gornjeg i donjeg dijela tijela 1:1, te su prikazi masivniji.⁴²⁰

Urne su karakterizirane uravnoteženim, skladnim i ugodnim prikazima pokojnika i pokojnica na poklopcima, te reljefima na sanducima.⁴²¹ U trećem stilu primjećuju se detaljnije ukrašavanje odjeće pokojnika te individualne crte lica, odnosno portretiranje pokojnika i pokojnica.⁴²² Prikazi pokojnika sve su više odvojeni jedni od drugih.⁴²³ S krajem trećeg stila

⁴¹⁶ Thimme 1954, 73

⁴¹⁷ *ibid.*

⁴¹⁸ Thimme 1954, 96

⁴¹⁹ J. Thimme, *Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit: Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, 1957, Vol. 25, 87- 160, 95.* Dalje u tekstu Thimme 1957.

⁴²⁰ Thimme 1957, 135

⁴²¹ Thimme 1957, 136

⁴²² *ibid.*

⁴²³ Thimme 1957, 137

pojavljuje se i prestanak proizvodnje urni od alabastera, te su sve češće urne od travertina s jednostavnijim ukrasima.⁴²⁴

Urne od terakote pripadaju četvrtom i petom stilu, odn. kraju 2. i početku 1. st. pr. Kr.⁴²⁵

Urna br. II čuva se u Museo di Torino, inv. broj 7382.⁴²⁶ Smatra se da urna sadrži ostatke najstarije pokojnice u grobnici.⁴²⁷ Napravljena je od alabastera.⁴²⁸ Dimenzije poklopca su 68 x 45.5 cm.⁴²⁹ Na sanduku je prikazana borba jahača s pet ratnika, a na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice. Urna je primjer stila I, te se datira u sredinu 3. st. pr. Kr. - kraj 3. st. pr. Kr.⁴³⁰

Fig. 22: Matausni - Urne 2 - Turin, Museumsfoto.

Slika br. 25 Urna II, grobnica Matausni, sredina 3. st. pr. Kr. – kraj 3. st. pr. Kr.

Sarkofag br. IX napravljen je od vapnenca, te je dimenzija 190 x 59 cm.⁴³¹ Na poklopcu je prikazana pokojnica u poluležećem položaju. Glavu je prislonila na ruku. Oko vrata, na ruci i prstima nosi bogat nakit. Podlakticom lijeve ruke naslonjena je na dva jastuka, dok na

⁴²⁴ Thimme 1957, 138

⁴²⁵ Thimme 1957, 139

⁴²⁶ Thimme 1954, 75

⁴²⁷ Thimme 1954, 84

⁴²⁸ Thimme 1954, 75

⁴²⁹ *ibid.*

⁴³⁰ Thimme 1954, 98

⁴³¹ Thimme 1954, 79

jastucima odmara stopala. Sarkofag je primjer rane faze stila I⁴³², te se datira u sredinu 3. st. pr. Kr.⁴³³

Urna br. X nalazi se u Museo di Torino, inv. broj 7396.⁴³⁴ Napravljena je od alabastera.⁴³⁵ Dimenzije poklopca su 41 x 28 cm.⁴³⁶ Na sanduku se nalazi prikaz leteće Scylle, a na poklopcu je prikazana pokojnica. Urna je primjer kasne faze stila I⁴³⁷, te ju je moguće datirati u period od četvrte četvrtine 3. st. pr. Kr. - 1. polovice 2. st. pr. Kr.⁴³⁸

Fig. 26: Matusni - Urne 10, Turin, Museumsfoto.

Slika br. 26 Urna X, grobnica Matusni, četvrta četvrtina 3. st. pr. Kr. – 1. polovica 2. st. pr. Kr.

Urna br. XI čuva se u Museo di Torino pod inv. brojem 6816.⁴³⁹ Napravljena je od terakote.⁴⁴⁰ Dimenzije poklopca su 44 x 28 cm.⁴⁴¹ Na sanduku je prikazana leteća Scylla koja drži kormilo objema rukama, dok se s njene lijeve i desne strane nalaze dva kormila. Na poklopcu je prikazana pokojnica, djevojka stara otprilike 14 godina⁴⁴², ukrašena lancem oko vrata te narukvicom na desnoj podlaktici. Lijevom podlakticom je oslonjena na jastuke,

⁴³² Thimme 1954, 95

⁴³³ Thimme 1954, 98

⁴³⁴ Thimme 1954, 79

⁴³⁵ ibid.

⁴³⁶ ibid.

⁴³⁷ Thimme 1954, 95

⁴³⁸ Thimme 1954, 98

⁴³⁹ Thimme 1954, 79

⁴⁴⁰ ibid.

⁴⁴¹ ibid.

dok u desnoj ruci drži plod nara. Urna je primjer stila II⁴⁴³, te ju je moguće datirati u početak 2. četvrtine 2. st. pr. Kr.⁴⁴⁴

Fig. 27: Matusni - Urne II (Deckel nicht zugehörig), Turin, Museumsfoto.

Slika br. 27 Urna XI, poklopac na slici ne pripada urni, grobnica Matusni, početak 2. četvrtine 2. st. pr. Kr.

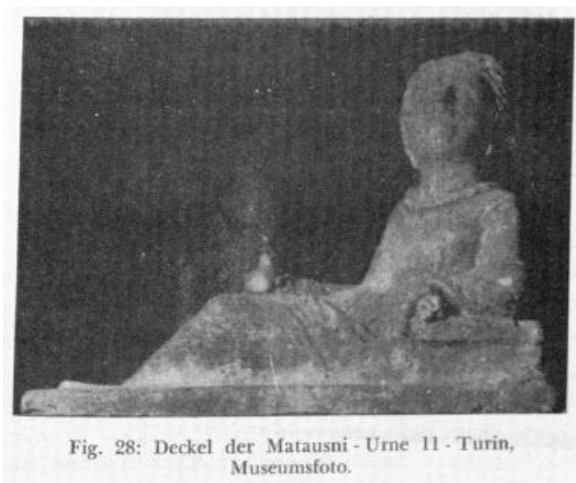

Fig. 28: Deckel der Matusni - Urne II - Turin, Museumsfoto.

Slika br. 28 Poklopac urne XI, grobnica Matusni, početak 2. četvrtine 2. st. pr. Kr.

⁴⁴² ibid.

⁴⁴³ Thimme 1954, 95

⁴⁴⁴ Thimme 1954, 98

Grobnica Pellegrina

Grobnica Pellegrina otkrivena je u lipnju 1928. godine.⁴⁴⁵ Sastoji se od dromosa i glavne cele.⁴⁴⁶ S obje strane dromosa se nalaze nepravilne niše, a s lijeve i desne strane od ulaza cele nalaze se dvije manje bočne komore.⁴⁴⁷

Urna br. VI napravljena je od alabastera.⁴⁴⁸ Dimenzije poklopca su 81 x 37.5 cm, a sanduka 73 x 30.5 cm.⁴⁴⁹ Na poklopcu je prikazana pokojnica, a na sanduku se nalazi prikaz dva okrugla štita iznad girlande. Na prednjem rubu poklopca urezan je natpis *larθi vetrui larθial sentinateš puia: ame.*⁴⁵⁰

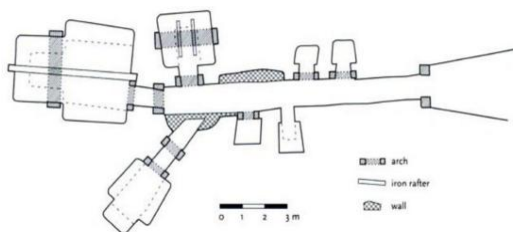
Sarkofag br. IX napravljen je od travertina.⁴⁵¹ Poklopac sarkofaga ima oblik zabata.

Na poklopcu se nalazi urezan natpis *velia : tutne(i) : crampesa : šeχ.*⁴⁵²

Urna br. X napravljena je od travertina.⁴⁵³ Na prednjem rubu poklopca urezan je natpis *velia : tutnei fastntrunia.*⁴⁵⁴

Urna br. XV napravljena je od alabastera.⁴⁵⁵ Dimenzije poklopca su 88 x 34 cm, a sanduka 81 x 40 cm.⁴⁵⁶ Na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice, a na sanduku se nalazi prikaz iz Trojanskog rata.⁴⁵⁷ Prema stilskim obilježjima, urna pripada stilu III.⁴⁵⁸

Urna br. XVI napravljena je od alabastera.⁴⁵⁹ Na poklopcu je prikazana pokojnica, a na sanduku smrt Hipolita.⁴⁶⁰ Prema stilskim obilježjima urna pripada stilu III.⁴⁶¹

Slika br. 29 Tlocrt grobnice Pellegrina

⁴⁴⁵ Thimme 1954, 98

⁴⁴⁶ Thimme 1954, 99

⁴⁴⁷ ibid.

⁴⁴⁸ Thimme 1954, 110

⁴⁴⁹ ibid.

⁴⁵⁰ Thimme 1954, 112

⁴⁵¹ ibid.

⁴⁵² ibid.

⁴⁵³ Thimme 1954, 113

⁴⁵⁴ ibid.

⁴⁵⁵ Thimme 1954, 116

⁴⁵⁶ ibid.

⁴⁵⁷ ibid.

⁴⁵⁸ ibid.

⁴⁵⁹ Thimme 1954, 117

⁴⁶⁰ ibid.

⁴⁶¹ Thimme 1954, 119

Grobnica Tutna- Fastntru

Urna br. VII iz grobnice Tutna- Fastntru iz mjesta Castellaro i Poggio alla Sala napravljena je od travertina.⁴⁶² Čuva se pod inv. brojem Chiusi 511.⁴⁶³ Dimenzije poklopca su 88.5 x 33.5 cm, a sanduka 78.5 x 54.5 x 30 cm.⁴⁶⁴ Na poklopcu je prikazan pokojnik, a na sanduku glava ženskog demona. Iako se na poklopcu nalazi prikaz pokojnika, natpis se odnosi na kćer Cicunije te ženu Fastntru (*thana marcnei*), što može značiti da urna nije naručena, već je prerađena⁴⁶⁵ od već postojeće zbog potrebe.⁴⁶⁶

Grobnica Larcna

U grobnici obitelji *Larcna* pronađena su tri sarkofaga i dvije urne.⁴⁶⁷ Ostaci jedinog muškarca u grobnici nalaze se u sarkofagu br. I.⁴⁶⁸

Urna br. II napravljena je od travertina.⁴⁶⁹ Na sanduku je prikazan cvijet između spirala, a na zabatnom poklopcu se nalazi natpis CIE 1212 *fasi : velui : larcnasa :/ tutnal : sec.*⁴⁷⁰

U Museo Archeologico Nazionale u Firenzi, pod inventarnim brojem 70978, čuva se sarkofag *Larthiae Seianthi*.⁴⁷¹ Izrađen je od terakote⁴⁷², te je vremenski smješten u 3. četvrtinu 2. st. pr. Kr.⁴⁷³ Sarkofag ima visinu 110 cm, te duljinu 164 cm.⁴⁷⁴ Na sarkofagu se može primijetiti bogata polikromija, te je najpoznatiji od sarkofaga proizvedenih u Chiusiju.⁴⁷⁵ Na poklopcu je prikazana pokojnica, ukrašena nakitom, u lijevoj ruci drži ogledalo, a desnom rukom popravlja ogrtač, koji je prebacila preko glave. Sanduk je ukrašen dorskim frizom, sastavljenim od naizmjeničnih pilastara i patera u obliku rozeta, što je uobičajen motiv ukrašavanja funerarnih spomenika i arhitektonskih terakota u Chiusiju.⁴⁷⁶ Od pogrebne

⁴⁶² Thimme 1957, 98

⁴⁶³ ibid.

⁴⁶⁴ ibid.

⁴⁶⁵ Prenamjena urni nije bila neuobičajena u etručanskom svijetu, o čemu je pisala M. Nielsen, Late Etruscan Cinerary Urns from Volterra at the J. Paul Getty Museum: A Lid Figure Altered from Male to Female, and an Ancestor to Satirist Persius, The J. Paul Getty Museum Journal, Vol. 14 (1986), pp. 43- 58

⁴⁶⁶ Thimme 1957, 99

⁴⁶⁷ Thimme 1957, 106

⁴⁶⁸ ibid.

⁴⁶⁹ Thimme 1957, 108

⁴⁷⁰ ibid.

⁴⁷¹ Rastrelli 1999, 38

⁴⁷² ibid.

⁴⁷³ Thimme 1957, 117

⁴⁷⁴ Rastrelli 1999, 38

⁴⁷⁵ ibid.

⁴⁷⁶ ibid.

opreme u sarkofagu pronađeni su predmeti od srebra, te jedan komad novca, koji se može datirati između 189. i 180. god. pr. Kr.⁴⁷⁷

Na poklopcu sarkofaga nalaze se dva natpisa CIE 1215, jedan ispod drugog:

1. *la(r)θia : seianti : śi : sve*
2. *.....tia : lar...lisa :niasa.*⁴⁷⁸

Stilski prikaz pokojnice pripada stilu III c, prema čemu se sarkofag može datirati u 3. četvrtinu 2. st. pr. Kr.⁴⁷⁹

Slika br. 30 Detalj sarkofaga *Larthiae Seianthi*, 3. četvrtina 2. st. pr. Kr.

Sarkofag br. IV napravljen je od terakote.⁴⁸⁰ Na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice, dok je sanduk neukrašen.

Urna br. V napravljena je od travertina.⁴⁸¹ Na sanduku urne prikazana je rozeta, a na zabatnom poklopcu nalazi se natpis CIE 1214 *larcnei velual : papaslisa.*⁴⁸²

⁴⁷⁷ *ibid.*

⁴⁷⁸ Thimme 1957, 108

⁴⁷⁹ Thimme 1957, 117

⁴⁸⁰ Thimme 1957, 108

⁴⁸¹ Thimme 1957, 109

⁴⁸² *ibid.*

Grobnica Purni

U grobnici Purni pronađeno je nekoliko urni koje su pripadale ženama.

Urna br. XI nalazi se u The National Museum u Kopenhagenu, pod inv. brojem 4207.⁴⁸³

Napravljena je od alabastera.⁴⁸⁴ Na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice koji pripada stilu I.⁴⁸⁵

Na sanduku je prikazana scena borbe s jahačem. Na prednjem rubu poklopca nalazi se natpis CIE 1352 *cacnei purnisa*.⁴⁸⁶ Urna se može usporediti s Matausni urnama br. II i IV.⁴⁸⁷

Urna br. XIII (odnosno Dennis urna III) čuva se u The National Museum u Kopenhagenu, pod inv. brojem 3844.⁴⁸⁸ Napravljena je od alabastera.⁴⁸⁹ Na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice.

Na prednjem rubu poklopca nalazi se natpis CIE 4907 *larθi purnei : rapalnisa*.⁴⁹⁰

Prema stilskim obilježjima prikaza pokojnice, prikaz pripada stilu I, što znači da se datira u 1. polovicu 2. st. pr. Kr.⁴⁹¹ Urnu je moguće usporediti s urnama Purni XI i Matausni II.⁴⁹²

⁴⁸³ Thimme 1957, 126

⁴⁸⁴ Thimme 1957, 125

⁴⁸⁵ Thimme 1957, 126

⁴⁸⁶ *ibid.*

⁴⁸⁷ *ibid.*

⁴⁸⁸ Thimme 1957, 128

⁴⁸⁹ *ibid.*

⁴⁹⁰ *ibid.*

⁴⁹¹ *ibid.*

⁴⁹² *ibid.*

7.2. Klasifikacija urni i sarkofaga u Volterri

Većina etruščanskih urni iz Volterre čuva se u Museo Guarnacci u Volterri (oko 650), te u Museo Archeologico Nazionale u Firenci na prvom katu, u sobama X i XI.⁴⁹³

Marjatta Nielsen je napravila klasifikaciju urni iz Volterre. Autorica je u svoj rad uključila poklopce urni iz Volterre koji se čuvaju u Museo Gregoriano Etrusco u Vatikanu, Museo Archeologico u Arezzu i Museo dell' Opera della Primaziale u Pizi.⁴⁹⁴ Također je uključila poklopce koji se čuvaju u Kunsthistorisches Museum u Beču, Staatliche Museen u Berlinu, Rijksmuseum van Oudheden u Leydenu, Musée du Louvre u Parizu, National Museum te Ny Carlsberg Glyptothek u Kopenhagenu, British Museum u Londonu i The Metropolitan Museum of Art u New Yorku.⁴⁹⁵

Proizvodnja etruščanskih urni u Volterri započinje u prvoj polovici 3. st. pr. Kr., a traje do ranog Carstva.⁴⁹⁶ Cinerarne urne od alabastera i tufa izgledaju poput minijaturnih sarkofaga.⁴⁹⁷ Gotovo pa nije moguće sa sigurnošću odrediti redosljed urni u grobnicama Volterre, odnosno zbog malog broja natpisa na poklopcima urni nije moguće iščitati genealogiju.⁴⁹⁸ Za najveći broj urni korišten je mekani alabaster, nakon njega tuf, a samo za 9 skulptura na poklopcima korištena je terakota.⁴⁹⁹ U cijelom periodu proizvodnje urni na poklopcima je prikazano više muškaraca nego žena⁵⁰⁰, a ujedno je pronađeno samo šest zajedničkih prikaza muškarca i žene.⁵⁰¹

Autorica je materijal podijelila u tri stilske grupe⁵⁰², pri čemu su kriteriji bili stav tijela, frizure, odjeća, ukrasi i nakit, vijenci, atributi, jastuci te stražnja strana skulpture.⁵⁰³

⁴⁹³ M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, 272. Dalje u tekstu Nielsen 1975.

⁴⁹⁴ Nielsen 1975, 273

⁴⁹⁵ Nielsen 1975, 274

⁴⁹⁶ Nielsen 1975, 278

⁴⁹⁷ Nielsen 1975, 271

⁴⁹⁸ Nielsen 1975, 280

⁴⁹⁹ Nielsen 1975, 282

⁵⁰⁰ Na urnama iz Volterre nalazi se 282 prikaza muškaraca, te 212 prikaza žena.

⁵⁰¹ Nielsen 1975, 283

⁵⁰² Nielsen 1975, 281

⁵⁰³ Nielsen 1975, 282

Grupa lokalnog stila

Ovu grupu odlikuju jednostavnost oblikovanja, gruba izvedba te skromna umjetnička kvaliteta.⁵⁰⁴ Materijal je gotovo uvijek tuf.⁵⁰⁵ Na skulpturi nije vidljiv utjecaj helenističke ni rimske umjetnosti.⁵⁰⁶

Autorica je obradila 56 skulptura sa poklopaca. Na poklopcima nije bilo natpisa, a duljina poklopaca varira 40 - 70 cm.⁵⁰⁷ Pokojnici i pokojnice prikazani su u poluležećem položaju, tijelom i licem okrenuti prema naprijed, oslanjaju se na podlakticu lijeve ruke na jastucima, spojenih nogu. Veličina gornjeg i donjeg dijela tijela skulpture je u većini slučajeva jednaka, ili je donji dio ponekad malo kraći ili dulji.⁵⁰⁸ Autorica je kao granicu između gornjeg i donjeg dijela tijela skulpture uzela sredinu granice ogrtača, koji je prebačen preko trbuha.⁵⁰⁹ Crte lica jedva su naznačene, pri čemu su oči, uši, nos i usta plošno naznačene na okrugloj glavi.⁵¹⁰ Kosa je oblikovana bez detalja: muškarci su često ćelavi, žene imaju razdjeljak na sredini glave te vezanu kosu na vratu.⁵¹¹ Pokojnici su obično prikazani debelog lica i trbuha.⁵¹² Muškarci su nosili himatione, a žene uz to i hiton.⁵¹³ Žene su često prikazivane s nakitom.⁵¹⁴ Atributi muškaraca su *phialae mesomphalos*, a žena plod šipka, ali ujedno mnoge skulpture nemaju ništa u desnoj ruci.⁵¹⁵ Na pojedinim skulpturama vide se tragovi polikromije.⁵¹⁶ Boja kože muškaraca i žena je smečkasto- crvena, crvena se također koristi za kosu, kao i oker, tamnosiva i crna.⁵¹⁷

Sanduci imitiraju drvene škrinje, a mnogi su ukrašeni geometrijskim ukrasima.⁵¹⁸

Autorica pretpostavlja da je ova faza započela u prvoj polovici 3. st. pr. Kr., a trajala je do 200. god. pr. Kr.⁵¹⁹

⁵⁰⁴ Nielsen 1975, 283

⁵⁰⁵ ibid.

⁵⁰⁶ ibid.

⁵⁰⁷ Nielsen 1975, 284

⁵⁰⁸ Nielsen 1975, 285

⁵⁰⁹ ibid.

⁵¹⁰ Nielsen 1975, 286

⁵¹¹ ibid.

⁵¹² ibid.

⁵¹³ ibid.

⁵¹⁴ Nielsen 1975, 287

⁵¹⁵ ibid.

⁵¹⁶ Nielsen 1975, 288

⁵¹⁷ ibid.

⁵¹⁸ ibid.

⁵¹⁹ Nielsen 1975, 289

Grupa helenističkog stila

Helenistički utjecaj se osjeća periferno, većinom se primjećuje na frizurama.⁵²⁰ Među materijalima dominira alabaster, a rjeđe se koristi tuf.⁵²¹ U materijalu koji je autorica obrađivala 80 poklopaca pripada ovoj fazi, od kojih je osam napravljeno od terakote.⁵²² Natpisi su na urnama su rijetki. Duljina poklopaca varira 45 - 90 cm.⁵²³ Smečkastocrvena boja korištena je za kosu, oči, usnice, nakit i jastuke, crna i tamnosiva za kosu i oči, te žuta oker za *phialai* i torques.⁵²⁴

Većina pokojnika i pokojnica prikazano je u gotovo sjedećem položaju. Lice je većinom okrenuto prema naprijed, iznimno udesno, nalijevo ili prema gore. Izraz lica je većinom patetičan, dok prikazi lošije kvalitete imaju miran izraz lica. Nedostaju individualne crte lica, što govori u prilog postojanju radioničkih tipova.⁵²⁵ Glava je u proporcionalnom odnosu s tijelom. Gornji dio većinom je dulji od donjeg dijela tijela. Ponekad su gola stopala položena na rub poklopca.

Muškarci imaju dulju kosu, često u kovrčama kao Aleksandar Veliki, nose obično samo ogrtač, te im je gornji dio tijela otkriven. Nose vijence oko glave i vrata. Atribut muškaraca je *phiale*.⁵²⁶

Žene su većinom prikazane u starijoj dobi, bez znakova idealiziranja. Imaju razdjeljak na sredini glave, kosu skupljenu u pundžu na vratu, te glavu prekrivenu velom. Ispod grudi nose hiton vezan pojasom. Od nakita nose dijademe i pletene ogrlice ukrašene malim privjescima. Lijevom rukom pridržavaju ogrtač ili na nju oslanjaju lice. Atribut žena je plod šipka⁵²⁷, dok neke u ruci drže lepezu.⁵²⁸

Helenistička faza traje u 2. st. pr. Kr.⁵²⁹ Djela grupe helenističkog stila u Volterri mogu se usporediti s Thimmeovim stilom III⁵³⁰ u Chiusiju.⁵³¹

⁵²⁰ Nielsen 1975, 290

⁵²¹ *ibid.*

⁵²² *ibid.*

⁵²³ Nielsen 1975, 291

⁵²⁴ Nielsen 1975, 295

⁵²⁵ Briguet 1986, 124

⁵²⁶ Nielsen 1975, 292

⁵²⁷ Nielsen 1975, 294

⁵²⁸ Nielsen 1975, 295

⁵²⁹ Nielsen 1975, 298

⁵³⁰ 150- 125. god. pr. Kr.

⁵³¹ Nielsen 1975, 297

Grupa rimskog stila

Najvažnija stilska karakteristika ove grupe je rimski utjecaj. Pokojnici su prikazani mršavi. Muškarci i žene nose hitone i plašteve, glave su im pokrivenne velom. Jedna od značajki je frizura muškaraca- kratka kosa sa šiškama.⁵³² Muškarci kao atribute imaju *phialai*, ritone, diptihe, svitke.⁵³³ Žene kao atribute imaju plod nara, lepeze ili ogledala.⁵³⁴ Velik broj urni nosi urezan, a ne ispisan natpis s imenom i brojem godina pokojnika.⁵³⁵ Najčešći materijali za urne su alabaster i tuf.⁵³⁶

Autorica je grupu rimskog stila kronološki podijelila na stariju i kasniju fazu.

Ranija faza grupe rimskog stila

Raniju fazu grupe rimskog stila Marjatta Nielsen podijelila je na tranzicijsku fazu i fazu idealiziranja.

Tranzicijska faza

Tranzicijska faza se odnosi na prikaze koji se po stilu oblikovanja mogu smjestiti između helenističke i rimske faze, te se datira 100 - 80. god. pr. Kr.⁵³⁷

Faza idealiziranja

Fazi idealiziranja pripada najveći broj urni proizvedenih u Volterri.⁵³⁸ Muškarci i žene prikazani su idealizirano u ranijoj životnoj dobi.⁵³⁹ Većina urni je od alabastera, dok je ostatak napravljen od tufa.⁵⁴⁰ Gotovo trećina urni ima natpis na etruščanskom jeziku na prednjem rubu poklopca, koji sadrži ime i godine pokojnika.⁵⁴¹ Duljina poklopca je uvijek 57 - 60 cm, odn. 2 rimske stope.⁵⁴² Na poklopcima od tufa sačuvani su tragovi crvene boje, okera i tamnosive, dok su na poklopcima od alabastera sačuvani tragovi nijansi crvene boje, tirkizne, plave te zelene.⁵⁴³

⁵³² Nielsen 1975, 299

⁵³³ ibid.

⁵³⁴ ibid.

⁵³⁵ ibid.

⁵³⁶ ibid.

⁵³⁷ Nielsen 1975, 300

⁵³⁸ Nielsen 1975, 301

⁵³⁹ ibid.

⁵⁴⁰ ibid.

⁵⁴¹ ibid.

⁵⁴² Nielsen 1975, 302

⁵⁴³ Nielsen 1975, 315

Skulptura je na poklopcu smještena u što manji prostor, tijelo je ravnog držanja, okrenuto prema naprijed, lijeva noga je savijena unatrag u koljenu, dok je desna ispružena. Gornji dio tijela je dvaput veći od donjeg.

Izduženi prikazi imaju glavu proporcionalnu tijelu, dok se kod manjih prikaza može uočiti neproporcionalnost glave u odnosu na tijelo. Figure su obrađene samo s prednje i bočnih strana, dok je stražnja strana zapostavljena.⁵⁴⁴

Lica nemaju individualne crte, i žene i muškarci su prikazani idealizirano.⁵⁴⁵

Nokti su odrezani ravno te oblikovani trapezoidno, što je specifično za rimsku umjetnost 1. st. pr. Kr.⁵⁴⁶ Najčešći atributi su *phiaiai* i plod šipka, a ako muškarac drži *phiale* i riton, onda se riton nalazi u desnoj, a *phiale* u lijevoj ruci.⁵⁴⁷

Muškarci imaju stroge crte lica. Neki muškarci su djelomično ćelavi, ako imaju kosu- imaju šiške preko čela. Muškarci su prikazani s ogromnim izbočenim ušima, što je bilo često u vrijeme kasne Republike te ranog Carstva, čak je i car Klaudije imao velike uši.⁵⁴⁸ Na glavi nose vijenac. Hiton kojeg nose muškarci zašiven je na ramenima.⁵⁴⁹ Muškarci nose samo jedan prsten.⁵⁵⁰ Neki muškarci drže kantaros, dok neki imaju svitak ili tablet⁵⁵¹, ali većina muškaraca ove grupe u lijevoj ruci drži rub hitona smotanog u krilu.⁵⁵²

Žene imaju klasične crte lica.⁵⁵³ Imaju razdjeljak na sredini glave, nakovrčanu kosu na sljepoočnici, kosa je vjerojatno skupljena u pundžu na vratu, ali je taj dio prekriven velom te ga nije moguće vidjeti. Na glavi nose dijedeme.⁵⁵⁴ Hiton koji nose žene zakopčavao se na ramenima.⁵⁵⁵ Nosile su haljine V- izreza, koje se pojasom vežu ispod grudi.⁵⁵⁶ Od nakita nose naušnice te torkves.⁵⁵⁷ Na urnama od alabastera pokojnice su prikazane s ispletenim ogrlicama ukrašenim malim privjescima, te prstenjem na dva ili više prsta.⁵⁵⁸

⁵⁴⁴ Nielsen 1975, 303

⁵⁴⁵ *ibid.*

⁵⁴⁶ Nielsen 1975, 310

⁵⁴⁷ *ibid.*

⁵⁴⁸ Nielsen 1975, 304

⁵⁴⁹ Nielsen 1975, 306

⁵⁵⁰ Nielsen 1975, 309

⁵⁵¹ Nielsen 1975, 312

⁵⁵² Nielsen 1975, 313

⁵⁵³ Nielsen 1975, 303

⁵⁵⁴ Nielsen 1975, 305

⁵⁵⁵ Nielsen 1975, 306

⁵⁵⁶ Nielsen 1975, 307

⁵⁵⁷ Nielsen 1975, 308

⁵⁵⁸ Nielsen 1975, 309

Žene u lijevoj ruci drže rub plašta smotanog na krilu ili ogledalo, dok u desnoj ruci drže lepezu.⁵⁵⁹

Poklopci i sanduci urni u ovoj fazi izrađivani su u masovnoj proizvodnji, te su ih kupci birali u radionicama.⁵⁶⁰ Sličnost pokojniku ili pokojnici nije bila presudna⁵⁶¹, te se čak događalo pretvaranje prikaza muškarca na poklopcu u ženu (autorica je pronašla 11 primjeraka koji svi pripadaju ovoj skupini).⁵⁶²

U muzeju J. Paul Getty u Los Angelesu u Vestibulu Etruščana, odn. galeriji 119, čuvaju se dva poklopca urni sa prikazima žena, te jedna škrinja ukrašena reljefom.⁵⁶³ Prema stilu oblikovanja te materijalu zaključeno je da potječu iz grada Volterre.⁵⁶⁴

Poklopac urne na kojoj je figura muškarca preinačena u ženu čuva se u muzeju pod inv. brojem 71.AA.295.⁵⁶⁵ Izrađen je od lokalnog tufa.⁵⁶⁶ Dimenzije poklopca su 19.3 x 53.5 cm.⁵⁶⁷ Na poklopcu urne prikazana je žena otkrivene kose, naslonjena na podlakticu lijeve ruke, dok u desnoj drži plod nara. Prikaz nepokrivene glave specifičan je za muškarce, dok žene uvijek imaju velom prekrivenu kosu. Prvobitno je na poklopcu prikazan muškarac, te je kasnije njegovoj kratkoj kosi dodana valovita ženska frizura, pogotovo pundža na vratu i pojas oko tunike.⁵⁶⁸ Standardni atribut muškaraca u ovom periodu je zdjelica u desnoj ruci, što je prerađeno u plod nara, tipični ženski atribut koji se povezuje sa plodnošću i zagrobnim životom.⁵⁶⁹

Preinake prikaza muškaraca u žene i obrnuto govore o činjenici da Etruščanima nije bilo važno realno prikazati portret pokojnika ili pokojnice, te da se majstori u radionicama nisu time zamarali u tijeku masovne proizvodnje urni.⁵⁷⁰

Autorica je zbog kratke kose i šiški na prikazima muškaraca, te utjecaja realističnog rimskog portreta ovu fazu vremenski smjestila u 1. st. pr. Kr., odn. vjerojatno 80/ 60. - 30. god. pr. Kr.⁵⁷¹

⁵⁵⁹ Nielsen 1975, 313

⁵⁶⁰ Nielsen 1975, 316

⁵⁶¹ Briguet 1986, 124

⁵⁶² Nielsen 1975, 316

⁵⁶³ M. Nielsen, Late Etruscan Cinerary Urns from Volterra at the J. Paul Getty Museum: A Lid Figure Altered from Male to Female, and an Ancestor to Satirist Persius, *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 14, Los Angeles, 1986, 43- 58, 43. Dalje u tekstu Nielsen 1986.

⁵⁶⁴ Nielsen 1986, 43

⁵⁶⁵ Nielsen 1986, 45

⁵⁶⁶ *ibid.*

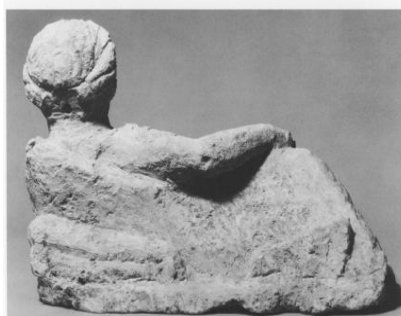
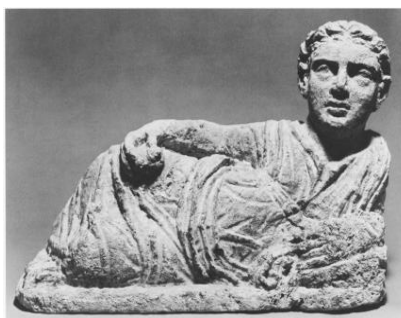
⁵⁶⁷ *ibid.*

⁵⁶⁸ Nielsen 1986, 48

⁵⁶⁹ *ibid.*

⁵⁷⁰ Nielsen 1986, 50

⁵⁷¹ Nielsen 1975, 322

Figures 1a-b. Top, lid of a cinerary urn from Volterra, with a reclining figure altered from male to female. Bottom, back view. Earlier Idealizing Group. Malibu, The J. Paul Getty Museum 71.AA.295.

Slika br. 31 Poklopac urne 71.AA.295, Volterra, J. P. Getty Museum, 80/ 60- 30. god. pr. Kr. Na ovom poklopcu prikazana je figura muškarca preinačena u ženu.

Kasnija faza grupe rimskog stila

Urne i poklopci koji pripadaju ovoj stilskoj grupi pronađeni su samo u Volterri. Različiti dijelovi tijela mogu biti povezani jedni s drugima potpuno neanatomski, a deformacije postaju normalna pojava.⁵⁷² Iako dominiraju etruščaski natpisi na urnama, češće se javljaju rimski natpisi.⁵⁷³ Autorica je kasniju fazu grupe rimskog stila podijelila na tri podgrupe: podgrupu svitaka, podgrupu *Caecina Selcia*, te podgrupu diptiha.

Podgrupa svitaka

Autorica je dala ovakvo ime stilskoj podgrupi jer većina muškaraca u desnoj ruci drži svitak. U materijalu dominira alabaster, a nakon njega je najzastupljeniji tuf.⁵⁷⁴

Marjatta Nielsen je ovoj pogrupi pripisala 50 poklopaca urni, od kojih se na 35 nalaze prikazi muškaraca, a na 15 žena.⁵⁷⁵ Duljina varira od 27 do 86 cm.⁵⁷⁶

Najljepše skulpture nalaze se na duljim poklopcima, dok se na kraćima nalaze loše obrađene figure. Veličina glave ovisi o duljini poklopca (na duljim poklopcima su glave u proporcionalnosti s tijelom, dok su na kraćima prevelike u odnosu na ostatak tijela).⁵⁷⁷

⁵⁷² Nielsen 1975, 325

⁵⁷³ ibid.

⁵⁷⁴ Nielsen 1975, 326

⁵⁷⁵ ibid.

⁵⁷⁶ ibid.

Boje nisu sačuvane u mnogo primjera, sačuvane su smečkasto- crvena, crna i tamnosmeđa.⁵⁷⁸ Lice je mršavo (usko) i dugačko, nos je širok, a brada izbočena. Oči su oblikovane u obliku badema, često su okružene borama, usnice su spojene, pri čemu je gornja usna manja od donje. Na frontalnom prikazu pokojnika desna ruka je radikalno skraćena. Gornji dio tijela je skraćen, te je samo malo dulji od donjeg dijela tijela.

Muškarci imaju bore po licu, nose kratku kosu sa šiškama, te vijenac na glavi, koja je prekrivena. Svi muškarci i neke žene su prikazani s velikim ušima. Tipični muški atribut je svitak, kojeg drže u desnoj ruci i nikada nije ukrašen detaljima, dok u lijevoj ruci muškarci obično drže ukrašen kraj plašta.⁵⁷⁹

Žene imaju razdjeljak na sredini glave te pundžu na vratu, na prekrivenoj glavi nose dijademe. Nose ogrlice, narukvice ponekad, dok prstenja uopće nema, što je vjerojatno rimski utjecaj.⁵⁸⁰

Žene u lijevoj ruci drže plod nara, a u desnoj ogledalo ili lepezu.⁵⁸¹

Urna pronađena u Palazzo Inghirami 11 napravljena je od alabastera.⁵⁸² Dimenzije su 56 x 16 x 34 cm.⁵⁸³ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. Od nakita nosi ogrlicu s privjeskom te zmijsku narukvicu. Prikazana je s ogledalom i plodom nara kao atributima.

Urna pod inv. brojem Volterra 306 potječe iz grobnice *Caecina*, a napravljena je od alabastera.⁵⁸⁴ Dimenzije su 52 x 16.5 x 31 cm, te se na njoj nalazi natpis CIE 35.⁵⁸⁵ Pokojnica je prikazana u poluležećem stavu. U ruci drži ogledalo i plod nara kao attribute.

Urna pod inv. brojem Volterra 373 napravljena je od alabastera.⁵⁸⁶ Dimenzije su 57 x 17.5 x 31.5 cm, te se na njoj nalazi natpis CIE 127.⁵⁸⁷ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži ogledalo i plod nara kao attribute. Na ogledalu su urezani trokut i kvadrat. Utvrđeno je da je pokojnica imala 21 ili 31 godinu.⁵⁸⁸

⁵⁷⁷ Nielsen 1975, 327

⁵⁷⁸ Nielsen 1975, 329

⁵⁷⁹ Nielsen 1975, 329

⁵⁸⁰ Nielsen 1975, 328

⁵⁸¹ Nielsen 1975, 329

⁵⁸² Nielsen 1975, 341

⁵⁸³ ibid.

⁵⁸⁴ Nielsen 1975, 342

⁵⁸⁵ ibid.

⁵⁸⁶ ibid.

⁵⁸⁷ ibid.

⁵⁸⁸ ibid.

Fig. 17. – Volterra 373, Book-Scroll Group 38.
Photo Deutsches Archäologisches Institut, Rom, Inst. neg. 31.1646.

Slika br. 32 Urna Volterra 373, 40.- 20. god. pr. Kr.

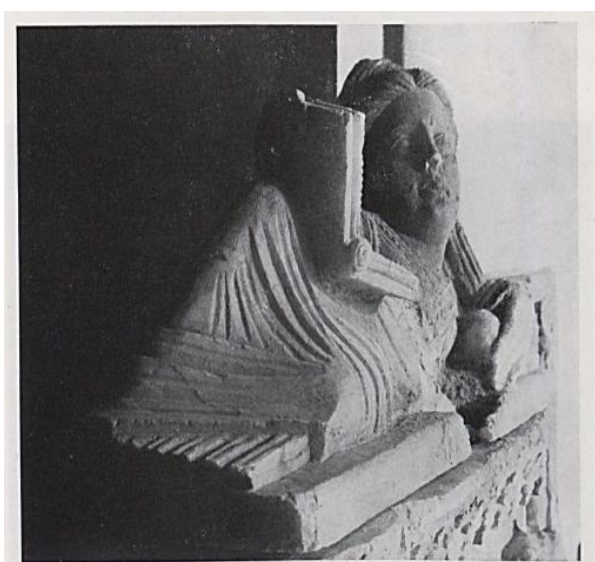

Fig. 18. – Volterra 373, Book-Scroll Group 38. Photo S. Nielsen.

Slika br. 33 Urna Volterra 373, 40.- 20. god. pr. Kr.

Urna pod inv. brojem Volterra 261 napravljena je od alabastera.⁵⁸⁹ Dimenzije su 57 x 20 x 34 cm.⁵⁹⁰ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži lepezu te plod nara.

U Palazzo Antinori- Aldobrandini 9 čuva se urna koja potječe iz grobnice *Caecina*, a napravljena je od alabastera.⁵⁹¹ Dimenzije su 56 x 18 x 41 cm.⁵⁹² Na urni se nalaze natpisi CIE 29 i 166.⁵⁹³ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži lepezu i plod nara kao atribute.

⁵⁸⁹ Nielsen 1975, 343

⁵⁹⁰ *ibid.*

⁵⁹¹ *ibid.*

⁵⁹² *ibid.*

⁵⁹³ *ibid.*

Fig. 19. - Volterra 261, Book-Scroll Group 39. Photo S. Nielsen.

Slika br. 34 Urna Volterra 261, 40.- 20. god. pr. Kr.

Urna pod inv. brojem Volterra 485 napravljena je od alabastera.⁵⁹⁴ Dimenzije su 41 x 16 x 27 cm.⁵⁹⁵ Na urni se nalazi natpis CIE 103.⁵⁹⁶ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži lepezu i rub plašta. Utvrđeno je da je pokojnica imala najmanje 21 godinu.⁵⁹⁷

Fig. 22. - Volterra 485, Book-Scroll Group 43. Photo S. Nielsen.

Slika br. 35 Urna Volterra 485, 40.- 20. god. pr. Kr.

⁵⁹⁴ Nielsen 1975, 345

⁵⁹⁵ *ibid.*

⁵⁹⁶ *ibid.*

⁵⁹⁷ *ibid.*

Urna pod inv. brojem Volterra 420 napravljena je od alabastera.⁵⁹⁸ Dimenzije su 62 x 21 x 36.5 cm.⁵⁹⁹ Na urni se nalazi natpis CIE 75.⁶⁰⁰ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži lepezu te rub plašta.

Fig. 23. – Volterra 420, Book-Scroll Group 44. Photo S. Nielsen.

Slika br. 36 Urna Volterra 420, 40.- 20. god. pr. Kr.

Urna pod inv. brojem Volterra 311 napravljena je od tufa.⁶⁰¹ Dimenzije su 49 x 14 x 31 cm.⁶⁰² Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. U ruci drži lepezu i plod nara kao atribute. Autorica je podgrupu vremenski smjestila u razdoblje 40. - 20. god. pr. Kr.⁶⁰³

Fig. 24. – Volterra 311, Book-Scroll Group 45. Photo S. Nielsen.

Slika br. 37 Urna Volterra 311, 40.- 20. god. pr. Kr.

⁵⁹⁸ ibid.

⁵⁹⁹ ibid.

⁶⁰⁰ ibid.

⁶⁰¹ Nielsen 1975, 346

⁶⁰² ibid.

⁶⁰³ Nielsen 1975, 350

Podgrupa Caecina Selcia

Podgrupa je dobila ime po dječaku *A. Caecina Selcia*⁶⁰⁴. Svim prikazima u ovoj podgrupi zajednički su velike uši, široko otvorene oči, te rub rukava koji se ocrtava poput narukvice.⁶⁰⁵

Postoje 5 etruščanskih i jedan latinski natpis.

U grobnici su pronađena dva dječaka (10- 12 godina), dva muškarca (28 i 48 godina) te dvije žene (63 i 75 godina).⁶⁰⁶

Urna pod inv. brojem Volterra 176 napravljena je od alabastera.⁶⁰⁷ Dimenzije su 73 x 18.5 x 39 cm.⁶⁰⁸ Pokojnica je prikazana u poluležećem stavu. Njena kosa je prekrivena velom. Na ušima se vide rupe za naušnice. Lijevom rukom je oslonjena na jastuke. U ruci drži lepezu te plod šipka.

Fig. 34. – Volterra 176, Caecina Selcia Group 6. Photo S. Nielsen.

Slika br. 38 Urna Volterra 176, 50/ 30. - 10. god. pr. Kr.

Urna pod inv. brojem Volterra 173 napravljena je od alabastera.⁶⁰⁹ Dimenzije su 88.6 x 21 cm, te se na njoj se nalazi natpis CIE 56.⁶¹⁰ Pokojnica je prikazana u poluležećem stavu. Lijevom rukom se oslanja na tri jastuka. Nedostaje joj desna šaka. Utvrđeno je da je pokojnica imala 75 godina.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Nielsen 1975, 354

⁶⁰⁵ ibid.

⁶⁰⁶ ibid.

⁶⁰⁷ Nielsen 1975, 355

⁶⁰⁸ ibid.

⁶⁰⁹ ibid.

⁶¹⁰ ibid.

⁶¹¹ ibid.

Fig. 35. – Volterra 173, Caecina Selcia Group 7. Photo S. Nielsen.

Slika br. 39 Urna Volterra 173, 50/ 30. – 10. god. pr. Kr.

Urna pod inv. brojem Volterra 487 napravljena je od alabastera.⁶¹² Duljina urne je 74 cm.⁶¹³
Pokojnica drži u ruci ogledalo kao atribut.

Fig. 36. – Volterra 487, Caecina Selcia Group 8. Photo S. Nielsen.

Slika br. 40 Urna Volterra 487, 50/ 30. – 10. god. pr. Kr.

⁶¹² Nielsen 1975, 356

⁶¹³ ibid.

Urna pod inv. brojem Volterra 48 napravljena je od tufa.⁶¹⁴ Dimenzije su 51 x 11 x 31 cm.⁶¹⁵ Pokojnica drži rub plašta te kao atribut ima lepezu.

Urna pronađena u Palazzo Antinori- Aldobrandini 5 napravljena je od alabastera.⁶¹⁶ Dimenzije urne, na kojoj se nalazi natpis natpis CIE 158 su 61.5 x 19 x 40 cm.⁶¹⁷ Utvrđeno je da je pokojnica imala 63 godine.⁶¹⁸ Pokojnica je prikazana s bisernom ogrlicom oko vrata, te ogledalom i plodom nara u ruci.

Urna pod inv. brojem Volterra 134 napravljena je od tufa.⁶¹⁹ Dimenzije su 44 x 18 x 26.5 cm.⁶²⁰ Pokojnica je prikazana u poluležećem stavu. Desna ruka je odlomljena, a lijeva počiva na jastuku.

Marjatta Nielsen je podgrupu vremenski smjestila u razdoblje 50/ 30. - 10. god. pr. Kr.⁶²¹

Fig. 37. – Volterra 134, Caecina Selcia Group 11. Photo S. Nielsen.

Slika br. 41 Urna Volterra 134, 50/ 30. - 10. god. pr. Kr.

⁶¹⁴ ibid.

⁶¹⁵ ibid.

⁶¹⁶ Nielsen 1975, 357

⁶¹⁷ ibid.

⁶¹⁸ ibid.

⁶¹⁹ ibid.

⁶²⁰ ibid.

⁶²¹ Nielsen 1975, 358

Podgrupa diptiha

Autorica je podgrupi dodijelila ime po najčešćem atributu muškaraca- otvorenom diptihu. Autorica je u ovu grupu atribuirala 28 poklopaca, od čega 21 pripadaju muškarcima, a 7 ženama.⁶²² Na 14 poklopaca nalaze se natpisi- 9 je na etruščanskom jeziku, a jedan je bilingualan, za jedan nije sigurno je li na latinskom jeziku.⁶²³ Većina urni napravljena je od alabastera. Duljina varira 38 - 80 cm.⁶²⁴ Najčešće su sačuvane smeđa, žuta- oker i crna boja.⁶²⁵

Lice je ravno, bez bora i individualnih crta, prekriveno plaštem. Tijelo je prikazano u frontalnom stavu. Nakit je rijedak, osim prstenja koje je često kod žena i muškaraca. Najčešći atribut muškaraca je otvoreni diptih- ploče su ponekad obojane crnom, a okviri crvenom bojom. Žene u lijevoj ruci drže plod nara, a u desnoj malo ogledalo.

Urna pod inv. brojem Volterra 356 napravljena je od alabastera.⁶²⁶ Dimenzije su 55 x 17.8 x 35 cm.⁶²⁷ Utvrđeno je da je starost pokojnice 75 godina.⁶²⁸ Pokojnica je prikazana u poluležećem stavu. Njena kosa je prekrivena velom. Lijevom rukom se oslanja na dva jastuka. Pokojnica kao atribut u ruci drži ogledalo.

Fig. 53. - Volterra 356, Diptych Group 23. Photo Alinari 8727.

Slika br. 42 Urna Volterra 356, 20. god. pr. Kr. – 10/ 20. god.

⁶²² ibid.

⁶²³ ibid.

⁶²⁴ Nielsen 1975, 359

⁶²⁵ Nielsen 1975, 361

⁶²⁶ Nielsen 1975, 372

⁶²⁷ ibid.

⁶²⁸ ibid.

Urna pod inv. brojem Volterra 164 napravljena je od alabastera.⁶²⁹ Dimenzije su 56 x 20.5 x 37 cm.⁶³⁰ Utvrđeno je da je pokojnica stara vjerojatno 51 godinu.⁶³¹ Pokojnica kao drži rub plašta, te kao atribut ima u ruci ogledalo.

Urna pod inv. brojem Volterra 245 napravljena je od alabastera.⁶³² Dimenzije su 73 x 27 x 37 cm.⁶³³ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. Njena kosa je prekrivena velom. Pokojnica kao atribut u lijevoj ruci drži plod nara, a u desnoj diptih.

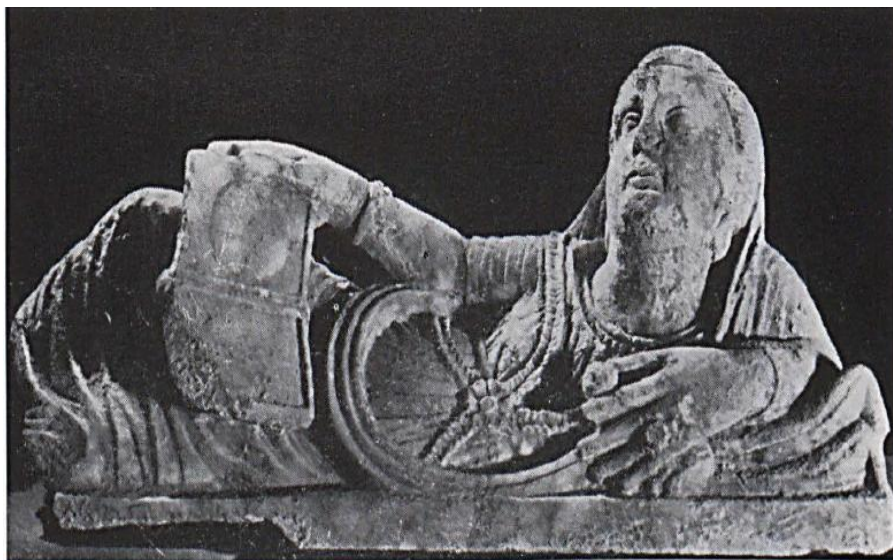

Fig. 55. – Volterra 245, Diptych Group 25. Photo Soprintendenza alle antichità - Firenze, 14690.

Slika br. 43 Urna br. Volterra 245, 20. god. pr. Kr. – 10/ 20. god.

Urna pod inv. brojem Volterra 338 napravljena je od alabastera.⁶³⁴ Dimenzije su 74 x 26.8 x 37 cm.⁶³⁵ Na urni se nalazi natpis CIE 135, obojan crvenom bojom.⁶³⁶ Pokojnica je prikazana u poluležećem položaju. Lijevom rukom se oslanja na jastuke. Pokojnica u ruci drži plod nara. U prostoriji XIII nalazi se urna bez inv. broja.⁶³⁷ Napravljena je od alabastera.⁶³⁸ Dimenzije su 29 x 14.8 x 19.5 cm.⁶³⁹ Pokojnica drži rub plašta, te kao atribut u ruci ima ogledalo.⁶⁴⁰

⁶²⁹ Nielsen 1975, 373

⁶³⁰ ibid.

⁶³¹ ibid.

⁶³² Nielsen 1975, 374

⁶³³ ibid.

⁶³⁴ ibid.

⁶³⁵ ibid.

⁶³⁶ ibid.

⁶³⁷ Nielsen 1975, 375

⁶³⁸ ibid.

⁶³⁹ ibid.

⁶⁴⁰ ibid.

Fig. 56. – Volterra 338, Diptych Group 26. Photo Renzetti.

Slika br. 44 Urna Volterra 338, detalj, 20. god. pr. Kr. – 10/ 20. god.

Fig. 57. – Volterra 338, Diptych Group 26. Photo S. Nielsen.

Slika br. 45 Urna Volterra 338, 20. god. pr. Kr. - 10/ 20. god.

U Rijksmuseum van Oudheden u Leydenu pod inv. brojem Leyden H III PPP 5 čuva se urna napravljena od alabastera.⁶⁴¹ Dimenzije su 41 x 14 x 24 cm.⁶⁴² Pokojnica u ruci kao atribute drži plod nara te ogledalo.⁶⁴³

Fig. 60. – Leyden H III PPP 5, Diptych Group 28. Photo Centrale Fotodienst, Groningen University, archive nr. E 40746/20.

Slika br. 46 Urna Leyden H III PPP 5, 20. god. pr. Kr. – 10/ 20. god.

U Kunsthistorisches Museum u Beču, pod inv. brojem Beč I 1039, čuva se urna od tufa.⁶⁴⁴ Dimenzije su 54 x 20 x 34 cm.⁶⁴⁵ Pokojnica u ruci kao atribute drži plod nara te ogledalo. Autorica je podgrupu vremenski smjestila u period 20. god. pr. Kr- 10/ 20. god, te smatra kako s prestankom rada ove radionice nestaju etruščanska tradicija i proizvodnja urni.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Nielsen 1975, 376

⁶⁴² ibid.

⁶⁴³ ibid.

⁶⁴⁴ ibid.

⁶⁴⁵ ibid.

Prikazi pokojnika koji leže na trbuhu

Urna pod inv. brojem Volterra 241 napravljena je od alabastera.⁶⁴⁷ Dimenzije su 62 x 26 x 26 cm.⁶⁴⁸ Pokojnica je prikazana u ležećem položaju na trbuhu na madracu, oslanjajući se na ruke. Glava je prevelika u odnosu na tijelo. Lice je grubo i okruglo, oči su okružene dvjema borama. Kosa je podijeljena na sredini glave, bočni dio kose je nakovrčan, te se spaja sa stražnjim dijelom kose koji je začešljan unatrag u rep. Pokojnica je prekrivena ogrtačem, te nema atribute.

Marjatta Nielsen je ove dvije izdvojene urne vremenski smjestila u kasni tiberijsko/ klaudijjski period.⁶⁴⁹ Postoji još još jedan poklopac urne s ovakvim prikazom, ali radi se o muškarcu.⁶⁵⁰

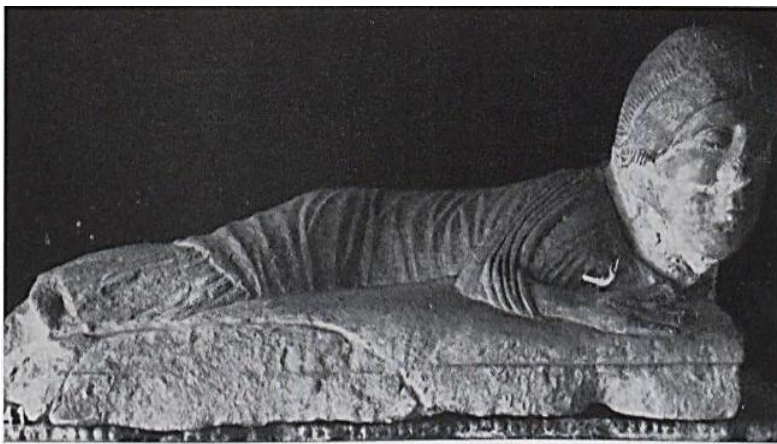

Fig. 61. – Volterra 241, female figure lying on her stomach. Photo S. Nielsen.

Slika br. 47 Urna Volterra 241, kasni tiberijsko/ klaudijevski period.

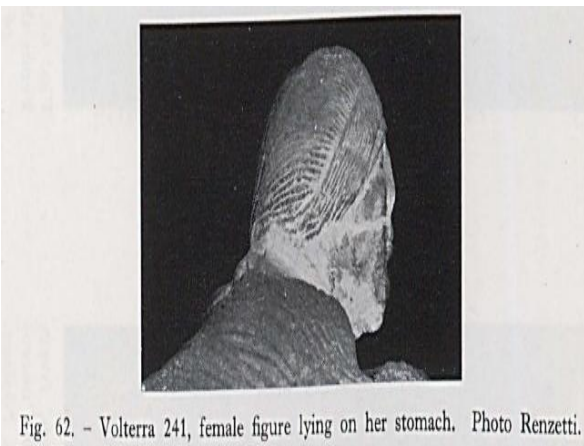

Fig. 62. – Volterra 241, female figure lying on her stomach. Photo Renzetti.

Slika br 48 Urna Volterra 241, detalj, kasni tiberijsko/ klaudijevski period.

⁶⁴⁶ Nielsen 1975, 377

⁶⁴⁷ ibid.

⁶⁴⁸ ibid.

⁶⁴⁹ Nielsen 1975, 378

⁶⁵⁰ ibid.

7.3. Prikazi supružnika na urnama

Urna koja je pronađena u Chiusiju danas se nalazi u zbirci Casuccini u Museo Archeologico Regionale 'A. Salinas' u Palermu.⁶⁵¹ Vremenski je smještena u sredinu 4. st. pr. Kr.⁶⁵² Na prednjoj strani sanduka prikazan je sukob Eteokla i Polinika, među kojima se pojavljuje Vanth.⁶⁵³ Na poklopcu su prikazani supružnici u poluležećem položaju, prekriveni pokrivačem.⁶⁵⁴ Muškarac se lijevom podlakticom oslanja na jastuk te u šaci drži pateru, na njega je naslonjena žena.⁶⁵⁵ U ovom slučaju *kline* može predstavljati bračni krevet, kao i ležaj za simpozij, zbog čega je urna jedinstvena.⁶⁵⁶

Urna Bottarone se nalazi u Museo Archeologico Nazionale u Firenzi, čuva se pod inventarnim brojem 73577.⁶⁵⁷ Vremenski je smještena u prvu polovicu 4. st. pr. Kr., ima visinu 88 cm, duljinu 123 cm, a širinu 38 cm.⁶⁵⁸ Izrađena je od alabesternog mramora, pronađena je na lokalitetu Bottarone, blizu Città della Pieve.⁶⁵⁹ Urna vjerojatno predstavlja prvi i jedini primjer prikaza muškarca i žene, za koju sa sigurnošću možemo reći da je njegova supruga.⁶⁶⁰ Sastoji se od poklopca i lijesa, koji je podijeljen u dva dijela, što znači da je bio predviđen za oba pokojnika.⁶⁶¹ Pokojnik je prikazan u poluležećem položaju, drži pateru u lijevoj ruci, dok desnu ruku drži na lijevom ramenu supruge. Smatralo se da je urna falsifikat pa je u jednom trenutku pokojniku skinuta glava, ali je kasnije vraćena.⁶⁶² Pokojnica sjedi pored nogu muža, prikazana je podignute desne ruke u trenutku podizanja ogrtača. Jastuci i madrac ležaja dekorirani su živahnim polikromijom, a na lijesu urne je prikazan *kline*, ukrašen palmetama.⁶⁶³ U urni su pronađeni prekrasni primjerci nakita (ogrlice, ukosnice za kosu, naušnice), pri čemu je jedna zlatna ogrlica bila pričvršćena na žensku figuru.⁶⁶⁴

⁶⁵¹ M. Sclafani, Deckel etruskischer Aschenkisten mit Ehepaardarstellungen hellenistischer Zeit, U: Beiträge der Tagung vom 07. bis 09. November 2008 am Archäologischen Institut der Universität Bonn, ur. Anna Kieburg, Annette Rieger, Oxford, 2010, 123- 130, 124. Dalje u tekstu Sclafani 2010.

⁶⁵² Sclafani 2010, 124

⁶⁵³ ibid.

⁶⁵⁴ ibid.

⁶⁵⁵ ibid.

⁶⁵⁶ ibid.

⁶⁵⁷ A. Rastrelli, Scultura Etrusca in Pietra, U: La guida ufficiale del Museo Archeologico Nazionale di Firenze, ur. Claudio Pescio, Firenze, 1999, 30- 41, 35. Dalje u tekstu Rastrelli 1999.

⁶⁵⁸ Rastrelli 1999, 35

⁶⁵⁹ ibid.

⁶⁶⁰ ibid.

⁶⁶¹ ibid.

⁶⁶² ibid.

⁶⁶³ ibid.

⁶⁶⁴ ibid.

Urna je značajna i zbog materijala od kojeg je napravljena- alabasterni mramor je prvi puta korišten za izradu urne, te je tijekom 3. st. pr. Kr. u Chiusiju potpuno zamijenio *pietra fetida*, koji je tijekom helenističkog perioda korišten samo u perifernim područjima grada.⁶⁶⁵

Slika br. 49 Urna Bottarone, prva polovica 4. st. pr. Kr.

⁶⁶⁵ *ibid.*

7.4. Urne pronađene u Perugi

Na lokalitetu Palazzone, u vili Baglioni u Perugi 1797. godine pronađen je hipogej posvećen ženama obitelji *Velimna*.⁶⁶⁶ Pronalazak se vremenski smješta u kraj 3/ početak 2. st. pr. Kr.⁶⁶⁷

Na poklopcu urne koja je pripadala *Velimnei* prikazana je pokojnica s cvijetom u ruci, a na sanduku sukob Scile i Odiseja.⁶⁶⁸ Natpis glasi: *velimnei: nufurznaś : naceria/l: śex*, što znači: ‘*Velimnei*, supruga Nufurzna, kćer Nacerei’.⁶⁶⁹

Slika br. 50 Urna *Velimnei*, Perugia, kraj 3/ početak 2. st. pr. Kr.

⁶⁶⁶ Cipollone 2004, 43

⁶⁶⁷ *ibid.*

⁶⁶⁸ *ibid.*

⁶⁶⁹ *ibid.*

Na poklopcu urne koja je pripadala *Fasti Nacerei* prikazana je pokojnica s dijademom na glavi, dok su na sanduku prikazani Dioskuri.⁶⁷⁰ Natpis glasi: *fasti: nacerei: velimna[ś]*, što znači: ‘*Fasti Nacerei*, supruga Velimne’.⁶⁷¹

Slika br. 51 Urna *Fasti Nacerei*, Perugia, kraj 3/ početak 2. st. pr. Kr.

Na poklopcu urne koja je pripadala *Veilii Veltsnei* prikazana je pokojnica s cvijetom u ruci.⁶⁷² Natpis glasi: *veilia velt/snei velimnaś*, što znači: ‘*Veilia Veltsnei*, supruga Velimne’.⁶⁷³

Na lokalitetu Palazzone u Perugi je u 19. stoljeću pronađen hipogej *Casni*.⁶⁷⁴ U grobnici se nalazilo 16 urni od travertina.⁶⁷⁵ Na poklopcu jedne urne je prikazana pokojnica, dok je na sanduku prikazana Meduza.⁶⁷⁶ Natpis je teško čitljiv, glasi: *fa [---]n[---]ś [--]ial[---]*, što znači: ‘*Fasti...*’.⁶⁷⁷

⁶⁷⁰ ibid.

⁶⁷¹ ibid.

⁶⁷² ibid.

⁶⁷³ ibid.

⁶⁷⁴ Cipollone 2004, 53

⁶⁷⁵ ibid.

⁶⁷⁶ ibid.

⁶⁷⁷ ibid.

Slika br. 52 Urna *Veilie Veltsnei*, Perugia, kraj 3/ početak 2. st. pr. Kr.

U klostru Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria u Perugi čuva se nekoliko urni koje su pripadale ženama. Većinom su vremenski smještene u 2. st. pr. Kr. i izrađene od travertina.

Urna *Thaniae Veti* pronađena je u grobnici *Veti* 1858. godine, na lokalitetu Valiano, pored Perugia. U hipogeju su pronađene 4 urne, a u muzeju je izložena upravo ova zbog prikaza žrtvovanja Ifigenije na sanduku.⁶⁷⁸ Moguće je da su etruščanski umjetnici izabrali temu žrtvovanja Ifigenije na Tauridi upravo zbog utjecaja običaja svojih sjevernih susjeda Kelta, na čijim spomenicima se mogu vidjeti prikaza ljudskog žrtvovanja.⁶⁷⁹ Natpis glasi: *θania Veti. uhtavial. Iviles*, što znači 'Thania Veti, kćer *Uhtavi* (Oktavije), supruga *Avila*'.⁶⁸⁰

Slika br. 53 Urna *Thaniae Veti*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁶⁷⁸ Cipollone 2004, 8

⁶⁷⁹ L. Bonfante, Human Sacrifice on an Etruscan Funerary Urn, *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, Boston, 1984, 531- 539, 531.

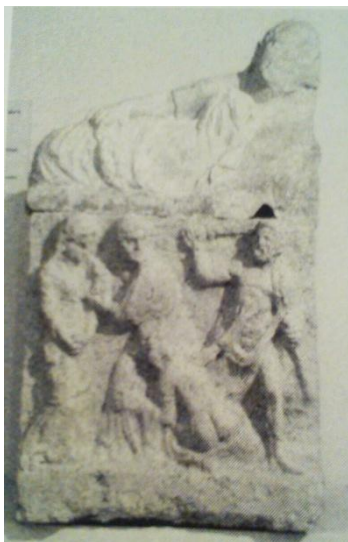
⁶⁸⁰ Cipollone 2004, 8

Urna koja pripada pokojnici pronađena je na teritoriju Perugie, na poklopcu je prikazana pokojnica s girlandom i paterom u ruci, na sanduku žrtvovanje Ifigenije, a natpis na njoj glasi: [---]snei: capavanes, što znači: ‘...snei, supruga Capevane’.⁶⁸¹

Slika br. 54 Urna ...snei, supruge Capevane, Perugia, 2. st. pr. Kr.

Urna koja pripada pokojnici, pronađena je na teritoriju Perugie, poklopac je napravljen od gipsa u kalupu.⁶⁸² Na sanduku je prikazan bijes Minosa prema tek rođenom Minotauru, a na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice sa girlandom.⁶⁸³ Natpis glasi: [---]umniai, što znači ‘kćer ...umnei’.⁶⁸⁴

Slika br. 55 Urna kćeri ...umnei, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁶⁸¹ ibid.

⁶⁸² Cipollone 2004, 9

⁶⁸³ ibid.

⁶⁸⁴ ibid.

Urna pripadnice obitelji *Veli* pronađena na teritoriju Perugie, na sanduku je prikazano ludilo Atamanta, a na poklopcu pokojnica, koja drži cvijet.⁶⁸⁵ Natpis glasi: *veli t[---]*.⁶⁸⁶

Slika br. 56 Urna pripadnice porodice Veli, Perugia, 2. st. pr. Kr.

Urna *Fasti Leunei* je pronađena 1822. godine na teritoriju Perugie, na poklopcu se nalazi prikaz pokojnice, koja drži pateru i girlandu, a na sanduku je prikaz borbe Scile i Odiseja.⁶⁸⁷ Natpis na urni glasi: *fa.leunei. au. velθineal. Sec.*, što znači: 'Fasti Leunei, kćer Aula i Velthinei'.⁶⁸⁸

Slika br. 57 Urna *Fasti Leunei*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁶⁸⁵ *ibid.*

⁶⁸⁶ *ibid.*

⁶⁸⁷ *ibid.*

⁶⁸⁸ *ibid.*

Urna pripadnice obitelji Rafi je pronađena 1822. godine na teritoriju Perugie u hipogeju obitelji Rafi.⁶⁸⁹ Na sanduku je prikazano žrtvovanje Ifigenije, a na poklopcu pokojnica, koja drži cvijet u ruci.⁶⁹⁰ Natpis glasi: *raufi sauturine[ś latij] θial*, što znači: 'Raufi, supuga Sauturina, kćer Latithi'.⁶⁹¹

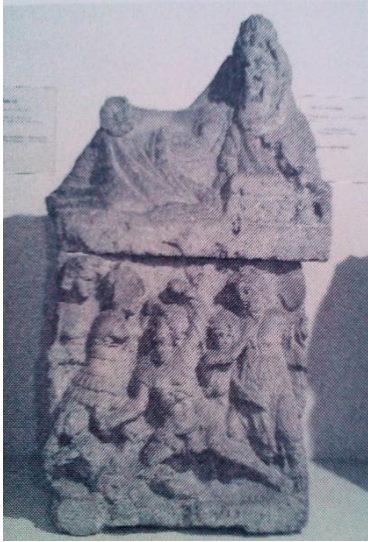
Slika br. 58 Urna *Raufi*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁶⁸⁹ Cipollone 2004, 10

⁶⁹⁰ *ibid.*

⁶⁹¹ *ibid.*

U samostanu Sv. Petra u Perugi 1845. godine pronađene su dvije urne. Prva pripada *Thanae Alfi*, na poklopcu je prikazana pokojnica, koja drži cvijet, a na sanduku Eteoklo i Polinik, Antigona i Edip, te Furije.⁶⁹² Natpis glasi: *θανα. αλφι. τιτουίς. πετvia. Σεc.*, što znači: '*Thanae Alfi*, supruga Titua, kćer Petvia'.⁶⁹³

Slika br. 59 Urna *Thanae Alfi*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

Druga urna pripada *Fasti Aneinei*. Na poklopcu je prikaz pokojnice, a na sanduku je iznad tri rozete prikazana borba pored oltara.⁶⁹⁴ Natpis glasi: *fasti. aneinei.[cv]eθnal*, što znači '*Fasti Aneinei*, kćer Cvethnia'.⁶⁹⁵

Slika br. 60 Urna *Fasti Aneinei*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁶⁹² Cipollone 2004, 11

⁶⁹³ *ibid.*

⁶⁹⁴ *ibid.*

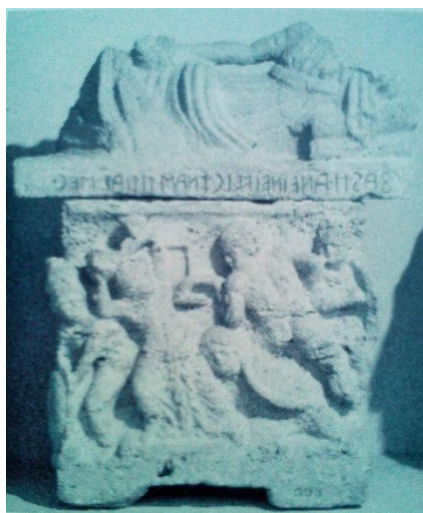
⁶⁹⁵ *ibid.*

U vili Bordoni- Uffreduzzi u Perugi pronađena je urna s natpisom na poklopcu *θana[-]as[---] J.*⁶⁹⁶ Na poklopcu je prikazana pokojnica kako drži posudu i lepezu, a na sanduku je prikazana Gigantomahija, te se mogu raspoznati prikazi Atene, Artemide, Zeusa i Here.⁶⁹⁷

Slika br. 61 Urna *Thanae*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

U sredini 2. st. pr. Kr. na teritoriju Perugie nastale su dvije urne.⁶⁹⁸ Na poklopcu prve urne prikazana je pokojnica s cvijetom, a na sanduku Ehetlo usred borbe na Maratonu, te ubojstvo Agamemnona.⁶⁹⁹ Natpis glasi: *fasti. aneinei velcznaś titial. śec*, što znači: 'Fasti Aneinei, supruga Velczne, kćer Titia'.⁷⁰⁰

Slika br. 62 Urna *Fasti Aneinei*, Perugia, sredina 2. st. pr. Kr.

⁶⁹⁶ Cipollone 2004, 13

⁶⁹⁷ *ibid.*

⁶⁹⁸ Cipollone 2004, 54

⁶⁹⁹ *ibid.*

⁷⁰⁰ *ibid.*

Na poklopcu druge urne prikazana je pokojnica s paterom, a na sanduku je prikaz borbe Scile i Odiseja.⁷⁰¹ Natpis glasi: *fasti. ti. marχnei. arzni. patineal. śec*, što znači: ‘*Fasti Titi Marchnei, supruga Arzna, kćer Patinea*’.⁷⁰²

Slika br. 63 Urna *Fasti Titi*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

U loži prvog kata Museo Archeologico Nazionale dell’ Umbria u Perugi nalaze se izložene urne pronađene u hipogejima pojedinih obitelji na području Perugie. Na lokalitetu Ponticello di Campo 1877. godine otkriven je hipogej obitelji *Śelvathri*.⁷⁰³ Radi se o maloj grobnici u obliku sobe u kojoj se nalazilo pet urni pripadnica obitelji, slobodne po rođenju, povezane rodbinski majčinskom linijom.⁷⁰⁴ Urne su sadržavale zlatne naušnice.⁷⁰⁵ Pogrebna oprema se sastojala od fragmenata tri ogledala s prikazima Dioskura, jednog željeznog strigila, jedne koštane drške (možda je predstavljala dršku ogledala) te svakodnevnne keramike.⁷⁰⁶ Grobnica se vremenski smješta u prijelaz 2. na 1. st. pr. Kr.⁷⁰⁷

Na urni koja je pripadala *Hermi*, pokojnica drži cvijet u ruci na poklopcu, a na sanduku je prikazan sukob *Scile* i *Odiseja*.⁷⁰⁸ Natpis glasi: *hermi. caceiś ascial. śex*, što znači ‘*Hermi, supruga Cacea, kćer Acsia*’.⁷⁰⁹

⁷⁰¹ Cipollone 2004, 55

⁷⁰² *ibid.*

⁷⁰³ Cipollone 2004, 22

⁷⁰⁴ *ibid.*

⁷⁰⁵ *ibid.*

⁷⁰⁶ *ibid.*

⁷⁰⁷ *ibid.*

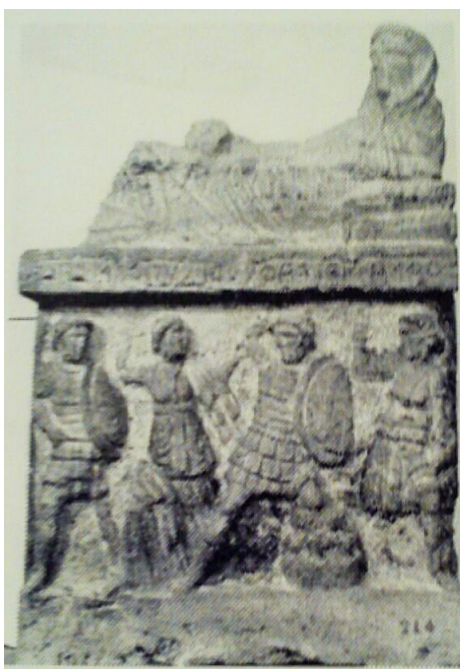
⁷⁰⁸ *ibid.*

⁷⁰⁹ *ibid.*

Slika br. 64 Urna *Hermi*, Perugia, 2/ 1. st. pr. Kr.

Na urni koja je pripadala Thani, pokojnica prikazana na poklopcu drži u ruci cvijet, a na sanduku je prikazan Orest, kojeg progone Erinije.⁷¹⁰ Natpis glasi: *θανα. σελβαθρι. cusiθεσ. cacei/ nal*, što znači: ‘*Thana Selvathri*, supruga Cusithe, kćer Caceinei’.⁷¹¹

Slika br. 65 Urna *Thanae Selvathri*, Perugia, 2/ 1. st. pr. Kr.

⁷¹⁰ *ibid.*

⁷¹¹ *ibid.*

Na lokalitetu Sperandio ili Corciano, u sjevernom dijelu Perugie, pronađen je 1822. godine hipogej obitelji Rafi ili Raufi.⁷¹² U njemu se nalazilo 16 urni od travertina, koje su pripadale četirima generacijama obitelji Ruffi, te su vremenski smještene u 2. st. pr. Kr.⁷¹³

Na poklopcu urne koja je pripadala *Latithi* prikazana je pokojnica, ukrašena naušnicama, narukvicama i ogrlicom.⁷¹⁴ Natpis glasi: *latiθi. rafiś*, što znači: ‘Latithi, Rafieva supruga’.⁷¹⁵

Slika br. 66 Urna *Latithi*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

Na poklopcu urne koja je pripadala *Apuni* prikazana je pokojnica s cvijetom u ruci, a na sanduku scena ženskog uređivanja uz glazbu.⁷¹⁶ Natpis glasi: *apuni. rafiś : trisnal: śec*, što znači: ‘Apuni, Rafieva supruga, kćer Trisnei’.⁷¹⁷

Slika br. 67 Urna *Apuni*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

⁷¹² Cipollone 2004, 36

⁷¹³ *ibid.*

⁷¹⁴ *ibid.*

⁷¹⁵ *ibid.*

⁷¹⁶ *ibid.*

⁷¹⁷ *ibid.*

Na poklopcu urne koja je pripadala Thaniae Rafi prikazana je pokojnica s lepezom u ruci, a na sanduku putovanje u Podzemni svijet.⁷¹⁸ Natpis glasi: *θn. rafī. uhtaves. casprial. ś[e]c*, što znači: ‘Thania Rafi, supruga Uhtavia (Oktavija), kćer Caspria’.⁷¹⁹

Slika br. 68 Urna *Thaniae Rafi*, Perugia, 2. st. pr. Kr.

Na lokalitetu Casaglia, pored Perugia, 1986. godine pronađen je hipogej oblika kvadratne prostorije, u njemu su se nalazile četiri urne, koje pripadaju ženama četiri generacije jedne obitelji, a vremenski se smještaju u 150. - 50. god. pr. Kr.⁷²⁰

Na poklopcu urne koja je pripadala *Larthe Alfi* prikazana je pokojnica, ukrašena naušnicama, narukvicama i ogrlicom, a na sanduku je prikazana smrt Enomaja.⁷²¹ Natpis glasi: *larθi. alfi. vel[ts]naś. [an?]ial. Śex*, što znači ‘*Larthe Alfi*, supruga Veltsna, kćer Ani’.⁷²²

Slika br. 69 Urna *Larthe Alfi*, Perugia, 150. – 50. god. pr. Kr.

⁷¹⁸ *ibid.*

⁷¹⁹ *ibid.*

⁷²⁰ Cipollone 2004, 32

⁷²¹ Cipollone 2004, 33

⁷²² *ibid.*

Na poklopcu urne koja pripada *Thaniae Veltsnei* prikazan je bračni par usred poljupca, pri čemu je pokojnica zagrlila supruga, koji u ruci drži skifos, dok je na sanduku prikazan oproštaj prijatelja.⁷²³ Natpis glasi: *θania. veltsnei. larθalisa. armni. Luesnas*, što znači: 'Thania Veltsnei, kćer Lartha i Armni, supruga Luesna'.⁷²⁴ Urna je vremenski smještena u sredinu 1. st. pr. Kr.⁷²⁵

Slika br. 70 Urna *Thaniae Veltsnei*, sredina 1. st. pr. Kr.

⁷²³ *ibid.*

⁷²⁴ *ibid.*

⁷²⁵ Sclafani 2010, 125

Na lokalitetu Ponticello di Campo u Perugi 1792. godine pronađen je hipogej obitelji Pumpu Plaute.⁷²⁶ U njemu se nalazilo 15 urni napravljenih od travertina, koje su pripadale pripadnicima obitelji Pumpu Plaute, ili Pumpu Plute, ili Pumpuni.⁷²⁷ Urne se vremenski smještaju na prijelaz 2. u 1. st. pr. Kr.⁷²⁸

Na poklopcu urne koja je pripadala *Thanae Pumpuni Plauti* prikazana je pokojnica s girlandom, dok je na sanduku prikazana borba na oltaru.⁷²⁹ Natpis glasi: *Thana. pumpuni. plauti. Veltsnaś*, što znači: 'Thana Pumpuni Plauti, supruga Veltsne'.⁷³⁰

Slika br. 71 Urna *Thanae Pumpuni Plauti*, Perugia, 2/ 1. st. pr. Kr.

⁷²⁶ Cipollone 2004, 44

⁷²⁷ *ibid.*

⁷²⁸ *ibid.*

⁷²⁹ Cipollone 2004, 45

⁷³⁰ *ibid.*

Sarkofag Ramthae Visnai

Sarkofag *Ramthae Visnai*, supruge *Arnth Tetnie*, potječe iz Vulcija.⁷³¹ Vremenski je smješten u period 300. - 280. god. pr. Kr., te se danas nalazi u Museum of Fine Arts u Bostonu.⁷³² Izrađen je iz vrste lokalnog tufa koja se zove nenfro.⁷³³

Na sanduku sarkofaga prikazano je putovanje u Podzemni svijet- s oba kraja prednje strane sarkofaga procesija se kreće prema sredini, gdje se pokojnica susreće s ranije preminulim suprugom, koji je bio magistrat.⁷³⁴ Ona polaže lijevu ruku na suprugovo lijevo rame, dok ju on desnom rukom čvrsto drži za njenu desnu ruku, sigurno ju vodeći u Onaj svijet. Mladi nosač se kreće za suprugom, noseći njegovu *sella curulis*.⁷³⁵

Na desnoj strani sarkofaga nalazi se bradati muškarac u bigi, a na lijevoj strani je prikazan muškarac koji vozi bigu, u kojoj se nalazi pokojnica, iza nje se nalazi pratiteljica koja drži suncobran, pored njih se nalazi krilata Vanth sa zmijom u svakoj ruci.⁷³⁶

Na lijevoj strani sarkofaga vjerojatno je prikazano putovanje pokojnice u Podzemni svijet, a na desnoj strani je vjerojatno prikazan sin pokojnika, *Larth Tetnie*, čiji sarkofag je pronađen u istoj grobnici.⁷³⁷ Odjeća pokojnice ukazuje na njen viši materijalni i socijalni status⁷³⁸ jer su u etruščanskom društvu ukrasi od vune spleteni u pletenice i postavljene na šav na ramenu, kako bi slobodno visili, nosile samo boginje, svećenice i pripadnice plemstva.⁷³⁹

Na poklopcu sarkofaga su prikazani *Ramtha Visnai* i njen suprug *Arnth Tetnie* kako zagrljeni leže na ležaju. Ona je svoju desnu ruku položila preko njegovih prsiju, dok ju on grli oko ramena svojom desnom rukom. Pokojnica je lijevu ruku položila na njegovo rame, dok on lijevu ruku drži na njenom trbuhu. Zajedno su prekriveni pokrivačem, koji doseže do njene desne ruke, odnosno ispod grudi.

⁷³¹ P. J. Holliday, *Processional Imaginery in Late Etruscan Funerary Art*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 94, No. 1, Boston, 1990, 73- 93, 78. Dalje u tekstu Holliday, 1990.

⁷³² Holliday 1990, 78

⁷³³ *ibid.*

⁷³⁴ *ibid.*

⁷³⁵ Holliday 1990, 79

⁷³⁶ Holliday 1990, 79

⁷³⁷ *ibid.*

⁷³⁸ Bonfante 1981, 157

⁷³⁹ Holliday 1990, 79

Fig. 2. Sarcophagus of Ramtha Visnai, front, Boston, Museum of Fine Arts. (Courtesy Museum)

Fig. 3. Sarcophagus of Ramtha Visnai, right end, Boston, Museum of Fine Arts. (Courtesy Museum)

Fig. 4. Sarcophagus of Ramtha Visnai, left end, Boston, Museum of Fine Arts. (Courtesy Museum)

Slika br. 72 Sarkofag *Ramthae Visnai*, Vulci, Museum of Fine Arts Boston, 300. – 280. god. pr. Kr.

Prikazi na urnama iz Chiusija

Urna koja se nalazi u Museum of Fine Arts u Bostonu, pod inventarnim brojem 13.2860, pronađena je u grobnici u Chiusiju, te je vremenski smještena u 3. st. pr. Kr.⁷⁴⁰ Urna je napravljena od travertina, škrinja ima visinu 51.5 cm, 71 cm duljinu i 36 cm širinu, a na dnu duljinu 63 cm, te širinu 30 cm.⁷⁴¹ Poklopac je dugačak 75.7 cm, 34.7 cm širok, te 52.5 cm visok.⁷⁴² Na poklopcu je prikazana pokojnica u poluležećem položaju, naslonjena na dva jastuka. Preko glave do njenih ramena pada veo, desnom rukom drži ogrtač, koji joj pada preko nogu, a na desnom stopalu se vidi sandala. Ukrašena je torquesom, narukvicama, te nosi prsten na trećem prstu lijeve ruke. Na prednjem dijelu sanduka urne prikazano je krilato čudovište, koje ima tijelo mladića, umjesto nogu ima riblje repove koji završavaju dvostrukom perajom. Na čelu se nalaze krila, u lijevoj ruci drži mač, a u desnoj kamen. Svaki kraj ukrašava patera. Natpis glasi: *fastia vesti larzl velus puia*, što znači: 'Fastia Velsi, kćer Larza, supruga Vela'.⁷⁴³ Uz urnu su pronađena srebrna ogledala i strigili⁷⁴⁴, srebrne i staklene posude⁷⁴⁵, srebrne narukvice⁷⁴⁶, zlatne naušnice, prsten i ogrlica⁷⁴⁷, te žlice, kocke i igle od slonovače⁷⁴⁸.

FIGURE 1.—ETRUSCAN CINERARY URN: NO. 13.2860.

Slika br. 73 Urna *Fastiae Velsi*, Chiusi, Museum of Fine Arts Boston, 3. st. pr. Kr.

⁷⁴⁰ L. G. Eldridge, A Third Century Etruscan Tomb, American Journal of Archaeology, Vol. 22, No. 3, Boston, 1918, 251- 294, 251. Dalje u tekstu Eldridge 1918.

⁷⁴¹ Eldridge 1918, 251

⁷⁴² ibid.

⁷⁴³ Eldridge 1918, 257

⁷⁴⁴ Eldridge 1918, 261

⁷⁴⁵ Eldridge 1918, 265

⁷⁴⁶ Eldridge 1918, 279

⁷⁴⁷ Eldridge 1918, 281

⁷⁴⁸ Eldridge 1918, 287

FIGURE 2.—ETRUSCAN CINERARY URN: NO. 13.2860.

Slika br. 74 Urna *Fastiae Velsi*, Chiusi, Museum of Fine arts Boston, 3. st. pr. Kr.

U 2. st. pr. Kr. i prvoj polovici 1. st. pr. Kr. u Chiusiju se iz kalupa proizvode urne od terakote, ukrašene žarkom polikromijom.⁷⁴⁹ Najčešće teme prikazane na sanducima urni su borba Eteokla i Polinika i junaštvo Ehetla na Maratonu, te podsjećaju na socijalne borbe u etruščanskom društvu u 2. st. pr. Kr.⁷⁵⁰

Na poklopcu prve urne je prikazana pokojnica s lepezom u ruci, a na sanduku borba Ehetla u bitci kod Maratona⁷⁵¹, dok je na poklopcu druge urne prikazana pokojnica s paterom u ruci, a na sanduku prikaz borbe Eteokla i Polinika.⁷⁵² Na sljedećoj urni je na poklopcu prikazana pokojnica s lepezom u ruci, a na sanduku ponovno borba Eteokla i Polinika.⁷⁵³ Na poklopcu urne koja je pripadala bračnom paru prikazani su zagrljeni supružnici, dok je na sanduku rastanak supružnika.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Cipollone 2004, 50

⁷⁵⁰ *ibid.*

⁷⁵¹ *ibid.*

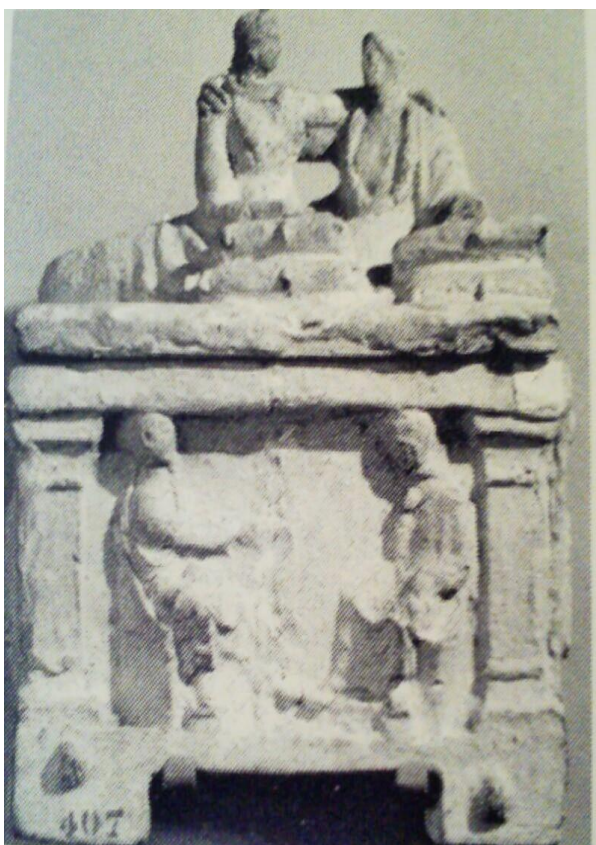
⁷⁵² Cipollone 2004, 51

⁷⁵³ Cipollone 2004, 52

⁷⁵⁴ *ibid.*

Slika br. 75 Urna na čijem poklopcu je prikazana pokojnica s lepezom, a na sanduku se nalazi prikaz borbe Eteokla i Polinika, Perugia, 2. polovica 1. st. pr. Kr.

Slika br. 76 Na poklopcu urne prikazani su zagrljeni supružnici, a na sanduku njihov rastanak, Perugia, 2. polovica 1. st. pr. Kr.

U The Princeton Art Museum čuva se urna od terakote, koja potječe iz Chiusija.⁷⁵⁵ Urna je vremenski smještena 125. - 100. god. pr. Kr.⁷⁵⁶ Na poklopcu urne prikazana je pokojnica u ležećem položaju, desnu ruku je savila ispod glave, koja je položena na dva jastuka.⁷⁵⁷ Ogrtač koji nosi na sebi je zategnut oko tijela, koje se ocrtava kroz njega.⁷⁵⁸ Na sanduku su prikazane četiri figure koje se međusobno bore oko ratnika palog na tlo.⁷⁵⁹

Uobičajene boje korištene za oslikavanje pojedinosti na pokojnici i odjeće na urnama bile su smeđa, bijela, crna, žuta, plava, zelena i crvena.⁷⁶⁰ Na ovoj urni ostali su sačuvani ostaci bijele i crvene boje.⁷⁶¹

Slika br. 77 Urna, Chiusi, The Princeton Art Museum, 125. – 100. god. pr. Kr.

⁷⁵⁵ J. P. Small, An Etruscan Funerary Urn, Record of the Art Museum, Princeton University, Vol. 32, No. 1, Princeton, 1973, 16- 19, 16. Dalje u tekstu Small 1973.

⁷⁵⁶ Small 1973, 19

⁷⁵⁷ ibid.

⁷⁵⁸ ibid.

⁷⁵⁹ Small 1973, 16

⁷⁶⁰ ibid.

⁷⁶¹ ibid.

Slika br. 78 Prikaz pokojnice s poklopca urne iz Chiusija, The Princeton Art Museum, 125. – 100. god. pr. Kr.

Urna se zbog prikaza na sanduku može usporediti s urnom koja se čuva u Metropolitan Museum of Art u New Yorku.⁷⁶²

Slika br. 79 Prikaz sa sanduka urne iz The Metropolitan Museum u New Yorku.

⁷⁶² *ibid.*

U Arheološkom muzeju u Zagrebu nalazi se urna, koju je Ante Rendić- Miočević objavio u Muzeopisu kao katalošku jedinicu br. 68.⁷⁶³ Urna vjerojatno potječe iz okolice Chiusija, te je stigla u muzej kao dar kanonika Jurja Tordinca, a vremenski je smještena u 2. st. pr. Kr. ⁷⁶⁴ Visina sanduka je 22.1 cm, širina 34.5 - 35.1 cm, debljina 13 - 17.8 cm, a visina poklopca do najviše točke na glavi prikazane pokojnice iznosi 13 cm, širina 37.8 cm i debljina 19 cm.⁷⁶⁵ U glavnom popisu muzeja ima broj 57, a u starom popisu grčko- rimske zbirke se nalazi pod brojem 917.⁷⁶⁶ Sanduk je pravokutnog oblika te sadrži spaljene ostatke pokojnice.⁷⁶⁷ S prednje strane je prikazan junak koji plugom brani zemlju od naoružanih napadača.⁷⁶⁸ Natpis je urezan na profilaciji gornjeg prednjeg ruba sanduka.⁷⁶⁹ Pokojnica je prikazana na poklopcu urne u ležećem položaju, a zbog toga što je urna izrađena u kalupu ne ističu se osobne crte lica.⁷⁷⁰

Slika br. 80 Urna, Chiusi, Arheološki muzej u Zagrebu, 2. st. pr. Kr

⁷⁶³ Ante Rendić- Miočević, Kolekcija etruščanskih spomenika, U: Muzeopis: 1846- 1996., ur. Dražen Balen, Zdenka Dukat, Zagreb, 1997, 96- 99, 97. Dalje u tekstu Rendić- Miočević 1997.

⁷⁶⁴ Rendić- Miočević 1997, 97

⁷⁶⁵ ibid.

⁷⁶⁶ ibid.

⁷⁶⁷ ibid.

⁷⁶⁸ ibid.

⁷⁶⁹ ibid.

⁷⁷⁰ ibid.

8. Zaključak

Etruščani su zanimljiv narod o kojem je, zbog nedovoljne očuvanosti antičkih pisanih izvora, sačuvano i poznato malo podataka. Govorili su vlastitim jezikom i pisali su vlastitim pismom. Grci i Rimljani su ih nazivali *Tyrrhenoi*, *Etrusci* ili *Tusci*, dok su sami sebe nazivali *Rasenna*, prema svojim vladarima.

Poznato je da su postojale tri temeljne grupe knjiga vjerskog sadržaja- *Libri haruspicini*, *Libri fulgurales* te *Libri rituales*. Posljednja skupina knjiga (*Libri rituales*) sadržavala je *Libri fatales*, *Libri Acherontici* te *Ostentaria*. Najdulji sačuvani etruščanski tekstovi su Zagrebačka lanena knjiga, Cip iz Perugie te Crijep iz Kapue, a posebno mjesto pripada brončanim modelima jetre, od kojih je najpoznatiji brončani model jetre iz Piacenze. Antički autori, čija su se djela u kojima spominju Etrušćane sačuvala do danas, su Homer, Pindar, Herodot, Diodor Sikulski, Strabon, Dionizije Halikarnaški, Vitruvije, Livije, Valerije Maksim, Plinije Stariji, Kvintilijan, Tacit, Svetonije i Rutilije.

Pitanje podrijetla Etruščana prvi je spomenuo Dionizije Halikarnaški u 5 poglavlja prve knjige svoga djela *Antiquitates Romanae*. Dionizije Etrušćane smatra autohtonim narodom središnje Italije, dok Herodot prenosi kako su na područje Italije doplovili prekomorskom seobom iz Lidije. Od 19. stoljeća oblikovane su različite teorije o podrijetlu etruščanskog naroda. Najznačajnije su tri teorije: prva govori o tradicionalnoj antičkoj pretpostavci da su Etruščani došli s Istoka, koju prenosi Herodot; druga se odnosi na njihov moguć dolazak sa sjevera; dok treća razrađuje mišljenje Dionizija Halikarnaškog da su Etruščani autohton narod Italije. Nedavno je provedeno genetičko istraživanje pod vodstvom dr. Antonija Torronija, u kojem je zaključeno da se mitohondrijska DNA današnjih stanovnika gradića Murla poklapa s onom stanovnika otoka Lemna, što potvrđuje Herodotovu priču.

S obzirom da je sačuvano malo podataka o Etruščanima i njihovom načinu života, možemo ga pokušati rekonstruirati preko njihove umjetnosti, koju možemo pratiti od 8. st. pr. Kr. Na freskama možemo vidjeti prikazane žene i muškarce u odjeći jarkih boja, imaju u kosi lovorove vijence, te ogrlice od cvijeća oko vrata, odmaraju se na kaučevima i međusobno razgovaraju. Od svih ostalih civilizacija mediteranskog svijeta razlikuju se po običaju kopanja pogrebnih odaja u mekoj stijeni i oslikavanju grobnica, što možemo pratiti od 7. do 2. st. pr. Kr. Kamena plastika se pojavljuje prvi puta u Tarkviniji u 9. st. pr. Kr. Najpoznatija djela etruščanske umjetnosti su statue iz hrama Portonaccio u Vejima, sarkofazi Bračnog para, Himera iz Arezza, Arringatore te oslikane grobnice u Vejima, Tarkviniji i Cerveteriju.

Od 4. do 2. st. pr. Kr. u Vulciju, Tarkviniji i Cerveteriju pojavljuju se ukrašeni kameni sarkofazi, a od posljednje trećine 4. st. pr. Kr. u Chiusiju se počinju proizvoditi sarkofazi i urne.

U urnama su se originalno nalazili ostaci pokojnika ili pokojnice, te su se polagale u grobnice. Poklopac urne je često oponašao krov kuće ili se na njemu nalazio prikaz pokojnika ili pokojnice u poluležećem ili ležećem položaju. U ruci su držali priloge: muškarci pateru, posudu za piće, girlandu ili svitak, a žene plod šipka ili lepezu.

Klasifikaciju urni i sarkofaga helenističkog razdoblja u Chiusiju napravio je Jürgen Thimme 1954. godine. Za uspostavu kronologije koristio je dva kriterija: novac i posude pronađene u grobnicama, te stilsku usporedbu prema grčkim i rimskim spomenicima toga vremena. Materijal koji je koristio za izradu klasifikacije nalazio se u grobnicama Granduca, Matausni, Pellegrina, *Tutna- Fastntru*, Larcna i Purni. Thimme smatra da su prikazi pokojnika i pokojnica na poklopcima urni i sarkofaga izvorni proizvodi etruščanske umjetnosti. U Chiusiju se sarkofazi i urne pojavljuju u vrijeme helenizma.

U 4. st. pr. Kr. nastavlja se prikazivanje figure na poklopcu urne ili sarkofaga u ležećem položaju, a figure su karakterizirane ravnim, krutim držanjem. U klasičnom razdoblju etruščanske umjetnosti pokojnik ili pokojnica prikazuju se na leđima u ležećem položaju, dok su u helenizmu u poluležećem položaju, oslonjeni na podlakticu lijeve ruke. U zatvorenim grobnim cjelinama sarkofazi i urne datiraju se najranije u 200. god. pr. Kr. Vrhunac proizvodnje urni u Chiusiju događa se u 2. polovici 2. st. pr. Kr., dok do prestanka proizvodnje urni dolazi u ranom augustanskom razdoblju.

Prema prikazima pokojnika, odnosno pokojnica na poklopcima urni i sarkofaga grobnice Matausni Thimme je odredio tri stila prikazivanja tijela: stil I (polovicu, ili barem dvije trećine zauzima donji dio tijela, kuk se nalazi vrlo visoko, a gornja polovica tijela je zapostavljena; kod sarkofaga duljina preuzima primat nad visinom); stil II (dolazi do neovisnog razvitka urni od sarkofaga, približno bliži omjer visine i duljine urne dovodi do ravnoteže te izdizanja prikaza pokojnika na poklopcu); stil III (dolazi do daljnjeg razvoja prikaza pokojnika na poklopcu urne, te do ravnoteže između gornjeg i donjeg dijela tijela). Thimme stil III dijeli u nekoliko podgrupa, koje proizlaze jedna iz druge: stil III a (uravnatežen), stil III b (centrifugalni), stil III c (figure na poklopcu odlikuju fine linije, elementi se ukrašavaju mekanom svjetlo- sjenom).

Klasifikaciju urni i sarkofaga u Volterri napravila je Marjatta Nielsen. Proizvodnja etruščanskih urni u Volterri započinje u prvoj polovici 3. st. pr. Kr., a traje do ranog Carstva. Cinerarne urne od alabastera i tufa izgledaju poput minijaturnih sarkofaga. Gotovo pa nije

moguće sa sigurnošću odrediti redoslijed urni u grobnicama Volterre, odnosno zbog malog broja natpisa na poklopcima urni nije moguće iščitati genealogiju. Za najveći broj urni korišten je mekani alabaster, nakon njega tuf, a samo za 9 skulptura na poklopcima korištena je terakota.

U cijelom periodu proizvodnje urni na poklopcima je prikazano više muškaraca nego žena, a ujedno je pronađeno samo šest zajedničkih prikaza muškarca i žene. Nielsen je pronađeni materijal podijelila u tri stilske grupe, pri čemu su kriteriji bili stav tijela, frizure, odjeća, ukrasi i nakit, vijenci, atributi, jastuci te stražnja strana skulpture. Prva stilska grupa je grupa lokalnog stila, u kojoj se ističu jednostavnost oblikovanja i gruba izvedba. Nielsen ovu grupu vremenski smješta u period od prve polovice 3. st. pr. Kr. do 200. god. pr. Kr. Druga stilska grupa je grupa helenističkog stila. Helenistički utjecaj se većinom primjećuje na frizurama. Ova faza traje u 2. st. pr. Kr., te ju je moguće usporediti s urnama iz Chiusija, koje pripadaju Thimmeovom stilu III. Grupu rimskog stila autorica je podijelila na raniju fazu, tranzicijski period, fazu idealiziranja te kasniju fazu grupe rimskog stila. Kasniju fazu grupe rimskog stila autorica je podijelila na tri podgrupe: podgrupu svitaka, podgrupu *Caecina Selcia* i podgrupu diptiha. Kasnija faza grupe rimskog stila datira se od 40. god. pr. Kr. do 10/20. god., kada potpuno prestaje proizvodnja etruščanskih urni.

Važnu ulogu u etruščanskoj umjetnosti, te općenitom razumijevanju života Etruščana imaju prikazi supružnika na urnama.

Urne pokazuju specifičan položaj žena u etruščanskom društvu u antičkom svijetu. Iz prikaza pokojnica na poklopcima urni i sarkofaga mogu se iščitati njihov društveni položaj i imovinsko stanje. Uz to što su bile poznate kao supružnice ili majke, Etruščanke su mogle posjedovati svoju imovinu i raspolagati njome kako su željele i smatrale da je potrebno.

U radu smo prema tipologiji obradili etruščanske urne s područja Chiusija, Volterre i Perugia, te sarkofage koji se nalaze u Museo Archeologico Nazionale u Firenci, Museo Villa Giulia u Rimu i Musée du Louvre u Parizu. Tipologiju za urne pronađene u Chiusiju napravio je Jürgen Thimme, a za urne pronađene u Volterri Marjatta Nielsen. Možemo zaključiti da je u Chiusiju najviše urni datirano u helenističko razdoblje, odnosno 2. - 1. st. pr. Kr., a u Volterri od prve polovice 3. st. pr. Kr. do carskog razdoblja. Prema prikazima na urnama, najčešće se javljaju samostalni prikazi pokojnica, iako postoje urne i sarkofazi na kojima se nalazi prikaz bračnog para. Urne nam daju vrijedne podatke o izgledu, nošnji, nakitu i frizurama žena, ali i o njihovom društvenom statusu.

9. Popis izvora

1. Diodor Sikulski, *Bibliotheca historica*, V. 13. 4
2. Dionizije Halikarnaški, *Antiquitates Romanae*, I. 25- 30
3. Herodot, *Historiai*, I. 94. 1- 7; I. 166.1- 3
4. Homer, Ilijada, II. 840- 843; XVI. 233- 234; XXIV. 369
5. Homer, Odiseja, XIX, 175- 177, XXI. 133
6. Marko Fabije Kvintilijan, *Institutio Oratoria libri XII*, XII. 10. 1- 2, 7- 8
7. Tit Livije, *Ab Urbe Condita*, I. 34; I. 35. 7- 10; V. 2- 5; VII. 2, 4
8. Valerije Maksim, *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*, II. 4. 1- 7
9. Pindar, *Pithiae*, I. 71- 75
10. Gaj Plinije Sekund Stariji, *Naturalis historia*, III. 50- 52; VII. 209; XXXIV. 16; XXXV. 43; XXXV. 45; XXXVI. 19
11. Rutilije Klaudije Namacijan, *De reditu suo*, I. 174- 184
12. Strabon, *Γεωγραφικά*, V. 2. 1- 9
13. Gaj Svetonije Trankvil, *De vitis Caesarum*, V. 42
14. Publije Gaj/ Kornelije Tacit, *Annales*, XI. 15
15. Marko Vitruvije Polion, *De architectura libri X*, IV. 7

10. Popis literature

1. Alessandro Achilli, Anna Olivieri, Maria Pala, Ene Metspalu, Simona Fornarino, Vincenza Battaglia, Matteo Accetturo, Ildus Kutuev, Elsa Khusnutdinova, Erwan Pennarun, Nicoletta Cerutti, Cornelia Di Gaetano, Francesca Crobu, Domenico Palli, Giuseppe Matullo, A. Silvana Santachiara-Benerecetti, L. Luca Cavalli-Sforza, Ornella Semino, Richard Villems, Hans-Jürgen Bandelt, Alberto Piazza, and Antonio Torroni, Mitochondrial DNA Variation of Modern Tuscans Supports the Near Eastern Origin of Etruscans, *The American Journal of Human Genetics* 80 (4), Cambridge (MA), 2007, 759- 768; <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1852723/>, 22. 2. 2015.
2. Luisa Banti, *Etruscan cities and their culture*, London, 1973
3. Gilda Bartoloni, *The Origin and Diffusion of Villanovan Culture*, U: *The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano, 2000
4. Gilda Bartoloni, Valeria Acconcia, Elisa Biancifiori, Chiara Mottolese, Donata Sarracino, Vilma Basilissi, *Veio, Piazza d' Armi: la fossa del cane*, *Archeologia Classica*, Vol. LXIII-n.s. II, 2, Rim, 2012, 55- 454
5. Raymond Bloch, *The Etruscans*, London, 1958
6. Ernst Frederik Christian Bojesen, *Rimske starine, priredio Milivoj Šrepel*, Zagreb, 1893
7. Sabrina Boldrini, *Museums in Umbria: Museo archeologico nazionale dell' Umbria*, Perugia, Città di Castello, 2005
8. Larissa Bonfante Warren, *Etruscan Dress as Historical Source: Some Problems and Examples*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 75, No. 3, Boston, 1971, 277-284
9. Larissa Bonfante, *Etruscan couples and their aristocratic society*, *Women's Studies: An inter- disciplinary journal*, Vol. 8, Oxford, 1981, 157- 187
10. Larissa Bonfante, *Human Sacrifice on an Etruscan Funerary Urn*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, Boston, 1984, 531- 539
11. Larissa Bonfante, *Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion*, U: *The Religion of the Etruscans*, ur. Nancy Thomson de Grummond i Erika Simon, Austin, 2006
12. Marie- Françoise Briguet, *Art*, U: *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, ur. Larissa Bonfante, Detroit, 1986
13. Marie- Françoise Briguet, *Le Sarcophage des Époux de Cerveteri du Musée du Louvre*, Firenca, 1989
14. Daniel G. Brinton, *The Etruscan Ritual Book*, *Science*, Vol. XX, No. 506, Washington, 1892, 212- 213

15. Stefano Bruni, *Sculpture, U: The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano, 2000
16. Giuseppina Carlotta Cianferoni, *The Chimaera: From Discovery to the Archeological museum*, U: *The Chimaera of Arezzo*, ur. Mario Iozzo, Firenze, 2009
17. Mafalda Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004
18. George Dennis, *Città e necropoli d' Etruria, Orvieto- Bolsena*, ur. Giuseppe M. Della Fina, Grotte di Castro, 1993
19. Peter Sidney Derrow, *The End of Greek Freedom*, U: *The Cambridge Ancient History*, Svezak VIII, ur. A. E. Astin, Cambridge, 2008
20. L. G. Eldridge, *A Third Century Etruscan Tomb*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 22, No. 3, Boston, 1918, 251- 294
21. Encyclopaedia Britannica, <http://www.britannica.com/>
22. Sergio Fatti, Lucia Neri, *Cippus iz Perugia*, U: *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, ur. Francesco Roncalli, Milano, 1985
23. Cecilia Gábli, *Pliny the Elder on the Etruscans*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 52, Budimpešta, 2012, 137- 163
24. Margarete Guldan, *Crijep iz Kapue*, U: *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, ur. Francesco Roncalli, Milano, 1985
25. Sybille Haynes, *Etruscan Civilization: A Cultural History*, Getty Publications, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2005
26. Peter James Holliday, *Processional Imaginery in Late Etruscan Funerary Art*, *American Journal of Archaeology*, Vol. 94, No. 1, Boston, 1990, 73- 93
27. Clark Hopkins, *The Origins of Etruscan Art*, *Archaeology*, Vol. 11, No. 2, New York, 1958, 93- 97
28. Vedia Izzet, *The archaeology of Etruscan society*, Cambridge, 2007
29. Jakob Krall, *Die Etruskischen Mummienbinden des Agramer National- Museums*, Beč, 1892
30. Ingrid Krauskopf, *The Grave and Beyond in Etruscan Religion*, U: *The Religion of the Etruscans*, ur. Nancy Thomson de Grummond i Erika Simon, Austin 2006
31. David Herbert Lawrence, *Etruscan Places*, Nuova Immagine, Siena, 2007

32. Mechtild Flury- Lemberg, Die Rekonstruktion des *Liber Linteus Zagrabienensis* oder die Mumienbinden von Zagreb, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1986, 73-82
33. Adriano Maggiani, The Chimaera of Arezzo, U: The Chimaera of Arezzo, ur. Mario Iozzo, Firenze, 2009
34. Ivan Mirnik, Ante Rendić- Miočević, *Liber Linteus Zagrabienensis*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1966, 40- 71
35. Marjatta Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395
36. Marjatta Nielsen, Late Etruscan Cinerary Urns from Volterra at the J. Paul Getty Museum: A Lid Figure Altered from Male to Female, and an Ancestor to Satirist Persius, *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 14, Los Angeles, 1986, 43- 58
37. Robert Maxwell Ogilvie, *Early Rome and the Etruscans*, Glasgow, 1976
38. Massimo Pallottino, notes by Hans and I. Jucker, photos by Walter Dräyer and Martin Hürlimann, *Art of the Etruscans*, London, 1955
39. Massimo Pallottino, Il libro etrusco della Mummia di Zagabria, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1986, 1- 8
40. Massimo Pallottino, *In search of Etruria: Science and the Imagination*, U: *Etruscan Places*, D. H. Lawrence, Nuova Immagine, Siena, 2007
41. Massimo Pallottino, *Etruščani*, Zagreb, 2008
42. Ambros Josef Pfiffig, Zur Heuristik des *Liber Linteus Zagrabienensis*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1986, 9- 16
43. Branko Plavšić, Janko Hančević, Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1966, 99- 103
44. Antonia Rallo, *La donna in Etruria*, Rim, 1989
45. Antonia Rallo, The Woman's role, U: *The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano, 2000
46. Anna Rastrelli, *Scultura Etrusca in Pietra*, U: *La guida ufficiale del Museo Archeologico Nazionale di Firenze*, ur. Claudio Pescio, Firenze, 1999
47. Ante Rendić- Miočević, Kolekcija etruščanskih spomenika, U: *Muzeopis: 1846- 1996.*, ur. Dražen Balen, Zdenka Dukat, Zagreb, 1997, 96- 99
48. Helmut Rix, Etruskisch *culs "Tor" und der Abschnitt VIII 1- 2 des Zagreber *Liber Linteus*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1986, 17- 39
49. Leonardo Rombai, *The Natural Environment*, U: *The Land of the Etruscans*, ur. Salvatore Settis, Firenze, 1985

50. Antonella Romualdi, *Bronzistica Etrusca*, U: La guida ufficiale del Museo Archeologico Nazionale di Firenze, ur. Claudio Pescio, Firenze, 1999
51. Francesco Roncalli, *Scrivere etrusco: dalla legenda alla conoscenza: scrittura e letteratura nei massimi documenti della lingua etrusca*, Milano, 1985
52. Francesco Roncalli, *Painting, U: The Etruscans*, ur. Mario Torelli, Milano, 2000
53. Eleonora Rossetti, La donna etrusca e banchetto, *Forma Urbis*, A. XIX, n. 3, 2014, 24- 25
54. Marina Sclafani, Deckel etruskischer Aschenkisten mit Ehepaardarstellungen hellenistischer Zeit, U: Beiträge der Tagung vom 07. bis 09. November 2008 am Ärchäologischen Institut der Universität Bonn, ur. Anna Kieburg, Annette Rieger, Oxford, 2010, 123- 130
55. Jocelyn Penny Small, An Etruscan Funerary Urn, *Record of the Art Museum*, Princeton University, Vol. 32, No. 1, Princeton, 1973, 16- 19
56. Jocelyn Penny Small, Aeneas and Turnus on Late Etruscan Funerary Urns, *American Journal of Archaeology*, Vol. 78, No. 1, Boston, 1974, 49- 54
57. Dušan Srdoč, Nada Horvatinčić, Određivanje starosti Zagrebačke lanene knjige metodom radioaktivnog ugljika, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX*, Zagreb, 1988, 83- 98
58. Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, *Studi Etruschi XXIII*, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147
59. Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, *Studi Etruschi XXIII*, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1957, 87- 160
60. Jean- Paul Thuillier, *Gli Etruschi, La prima civiltà italiana*, Torino, 2008
61. Mario Torelli, *Arte etrusca*, Firenze, 2001
62. Anthony Tuck, The Etruscan Seated Banquet: Villanovan Ritual and Etruscan Iconography, *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, No. 4, Boston, 1994, 617- 628
63. Arnold Van Gennep, *The Rites of Passage*, London, 2004
64. Willy Zschietzschmann, *Kunstgeschichte der Griechen und Römer*, Stuttgart, 1957

11. Popis slika

Slika br. 1 D. H. Lawrence u Toskani 1927. godine, D. H. Lawrence, *Etruscan Places*, Nuova Imagine, Siena, 207

Slika br. 2 Etruščanski alfabet, https://en.wikipedia.org/wiki/Old_Italic_script#/media/File:Etruscan_alphabet.png (20. travnja 2015.)

Slika br. 3 Karta Etrurije, Leonardo Rombai, U: *The Land of the Etruscans*, ur. Salvatore Settis, Firenca, 1985, 10

Slika br. 4 Zagrebačka lanena knjiga, Ivan Mirnik, Ante Rendić- Miočević, *Liber Linteus Zagrabienensis*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XIX, Zagreb, 1966, 40- 71, Tabla 6

Slika br. 5 *Cippus* iz Perugie, http://151.12.58.113/?page_id=147 (20. travnja 2015.)

Slika br. 6 Crijev iz Kapue, <http://www.ancientcapua.com/wordpress/wpcontent/uploads/2013/04/tegola.jpg> (20. travnja 2015.)

Slika br. 7 Jetra iz Piacenze, <https://www.studyblue.com/notes/note/n/etruscan-midterm-images/deck/10279033> (20. travnja 2015.)

Slika br. 8 Grobnica biga u Tarkviniji, http://www.canino.info/inserti/monografie/etruschi/tombe_tarquinia/Bighe/slides/bighe_01.htm (20. travnja 2015.)

Slika br. 9 Orvieto, grobnica Golini I, banket bogova u Podzemlju, <http://www.orvietohotelduomo.com/en/wine.html> (20. travnja 2015.)

Slika br. 10 Grobnica pataka u Vejima, http://www.ufficiostudi.beniculturali.it/mibac/export/MiBAC/sito-MiBAC/Menu-Utility/Immagine/index.html_651383226.html (20. travnja 2015.)

Slika br. 11 Brončano kolo iz Bizencija, <https://regolinigalassiwordpress.com/2011/07/19/the-smell-of-eternity/> (20. travnja 2015.)

Slika br. 12 Grobnica pantera u Tarkviniji, [http://www.italia.it/it/idee-di-viaggio/siti-unesco/le-necropoli-di-cerveteri-e-tarquinia.html#prettyPhoto\[idee_vacanze\]/7/](http://www.italia.it/it/idee-di-viaggio/siti-unesco/le-necropoli-di-cerveteri-e-tarquinia.html#prettyPhoto[idee_vacanze]/7/) (20. travnja 2015.)

Slika br. 13 Apolon iz Veja, <http://www.castellofarnese.it/etrusca.html> (20. travnja 2015.)

Slika br 14 Grobnica biga u Tarkviniji, <http://www.fotografia.iccd.beniculturali.it/index.php?r=collezioni/immagini&fondo=Gabinetto+Fotografico+Nazionale&page=377> (20. travnja 2015.)

Slika br. 15 Himera iz Arezza, <https://archeonaturawordpress.com/arezzo/storia/leggenda-della-chimera-di-arezzo/> (20. travnja 2015.)

Slika br. 16 Arringatore, <http://www.turismo.intoscana.it/allthingstuscany/tuscanyarts/florence-archaeological-museum/> (20. travnja 2015.)

- Slika br. 18 Detalj iz grobnice Golini I u Orvietu, http://www.canino.info/inserti/monografie/etruschi/etruschi_tuscia/orvieto/index3.htm (20. travnja 2015.)
- Slika br. 19 Detalj iz grobnice Golini I u Orvietu, http://www.canino.info/inserti/monografie/etruschi/etruschi_tuscia/orvieto/index3.htm (20. travnja 2015.)
- Slika br. 20 Sarkofag bračnog para iz muzeja Louvre, <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/cinerary-urn-spouses-lid> (20. travnja 2015.)
- Slika br. 21 Sarkofag bračnog para iz Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia, <http://www.archart.it/sarcofago-degli-sposi-da-cerveteri.html> (20. travnja 2015.)
- Slika br. 22 Urna III, grobnica Granduca, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 64
- Slika br. 23 Urna V, grobnica Granduca, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 66
- Slika br. 24 Urna VI, grobnica Granduca, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 67
- Slika br. 25 Urna II, grobnica Matausni, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 75
- Slika br. 26 Urna X, grobnica Matausni, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 80
- Slika br. 27 Urna XI (poklopac na slici ne pripada ovoj urni), grobnica Matausni, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 81
- Slika br. 28 Poklopac urne XI, grobnica Matausni, Jürgen Thimme, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der Hellenistischen Zeit- Ein Beitrag zur Chronologie der Etruskischen Kunst, Studi Etruschi XXIII, Serie II, Vol. 25, Firenze, 1954, 25- 147, 81
- Slika br. 29 Tlocrt grobnice Pellegrina, Sybille Haynes, Etruscan Civilization: A Cultural History, Getty Publications, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2005, 334
- Slika br. 30 Sarkofag Larthiae Seianti, Sybille Haynes, Etruscan Civilization: A Cultural History, Getty Publications, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2005, 340

Slika br. 31 Figura muškarca preinačenog u ženu, M. Nielsen, Late Etruscan Cinerary Urns from Volterra at the J. Paul Getty Museum: A Lid Figure Altered from Male to Female, and an Ancestor to Satirist Persius, *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 14, Los Angeles, 1986, 43- 58, 44

Slika br. 32 Urna Volterra 373, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 17

Slika br. 33 Urna Volterra 373, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 18

Slika br. 34 Urna Volterra 261, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 19

Slika br. 35 Urna Volterra 485, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 22

Slika br. 36 Urna Volterra 420, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 23

Slika br. 37 Urna Volterra 311, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 24

Slika br. 38 Urna Volterra 176, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 34

Slika br. 39 Urna Volterra 173, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 35

Slika br. 40 Urna Volterra 487, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 36

Slika br. 41 Urna Volterra 134, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, *Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria*, Rim, 1975, 269- 395, sl. 37

Slika br. 42 Urna Volterra 356, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 53

Slika br. 43 Urna Volterra 245, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 55

Slika br. 44 Urna Volterra 338, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 56

Slika br. 45 Urna Volterra 338, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 57

Slika br. 46 Urna Leyden H III PPP 5, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 60

Slika br. 47 Urna Volterra 241, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 61

Slika br. 48 Urna Volterra 241, detalj, M. Nielsen, The Lid Sculptures of Volaterran Cinerary Urns, Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. V- Studies in the Romanization of Etruria, Rim, 1975, 269- 395, sl. 62

Slika br. 49 Urna Bottarone,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Urna_cineraria_da_bottarone_\(citt%C3%A0_de_lla_pieve\)_in_alabastro_dip%C3%A8into,_inizi_IV_sec._ac._01.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Urna_cineraria_da_bottarone_(citt%C3%A0_de_lla_pieve)_in_alabastro_dip%C3%A8into,_inizi_IV_sec._ac._01.JPG) (20. travnja 2015.)

Slika br. 50 Urna *Velimnei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 43

Slika br. 51 Urna *Fasti Nacerei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 43

Slika br. 52 Urna *Veiliae Veltsnei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 43

Slika br. 53 Urna *Thaniae Vetii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 8

Slika br. 54 Urna ...*snei*, supruge Capevane, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 8

Slika br. 55 Urna *kéeri ...umnei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 9

Slika br. 56 Urna pripadnice porodice *Vellii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 9

Slika br. 57 Urna *Fasti Leuneei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 9

Slika br. 58 Urna *Raufii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 10

Slika br. 59 Urna *Thanae Alfii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 11

Slika br. 60 Urna *Fasti Aneineeii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 11

Slika br. 61 Urna *Thanae*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 13

Slika br. 62 Urna *Fasti Aneineeii*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 54

Slika br. 63 Urna *Fasti Titi*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 55

Slika br. 64 Urna *Hermi*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 22

Slika br. 65 Urna *Thanae Selvathri*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 22

Slika br. 66 Urna *Latithi*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 36

Slika br. 67 Urna *Apuni*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 36

Slika br. 68 Urna *Thaniae Rafi*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 36

Slika br. 69 Urna *Larthe Alfi*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 33

Slika br. 70 Urna *Thaniae Veltsnei*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 33

Slika br. 71 Urna *Thanae Pumpuni Plauti*, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 45

Slika br. 72 Sarkofag *Ramthae Visnai*, P. J. Holliday, Processional Imaginery in Late Etruscan Funerary Art, American Journal of Archaeology, Vol. 94, No. 1, Boston, 1990, 73- 93, 77

Slika br. 73 Urna *Fastiae Velsi*, Chiusi, L. G. Eldridge, A Third Century Etruscan Tomb, American Journal of Archaeology, Vol. 22, No. 3, Boston, 1918, 251- 294, 253

Slika br. 74 Urna *Fastiae Velsi*, Chiusi, L. G. Eldridge, A Third Century Etruscan Tomb, American Journal of Archaeology, Vol. 22, No. 3, Boston, 1918, 251- 294, 255

Slika br. 75 Urna na čijem poklopcu je prikazana pokojnica s lepezom, a na sanduku se nalazi prikaz borbe Eteokla i Polinika, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico

Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 52

Slika br. 76 Na poklopcu urne prikazani su zagrljeni supružnici, a na sanduku njihov rastanak, Perugia, M. Cipollone, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, Perugia, Chiostro Maggiore e Lapidario, ur. Matilde Cante i Dorica Manconi, Perugia, 2004, 52

Slika br. 77 Urna, Chiusi, J. P. Small, An Etruscan Funerary Urn, Record of the Art Museum, Princeton University, Vol. 32, No. 1, Princeton, 1973, 16- 19, 17

Slika br. 78 Prikaz pokojnice s poklopca urne iz Chiusija, The Princeton Art Museum, J. P. Small, An Etruscan Funerary Urn, Record of the Art Museum, Princeton University, Vol. 32, No. 1, Princeton, 1973, 16- 19, 18

Slika br. 79 Prikaz sa sanduka urne iz The Metropolitan Museuma u New Yorku, J. P. Small, An Etruscan Funerary Urn, Record of the Art Museum, Princeton University, Vol. 32, No. 1, Princeton, 1973, 16- 19, 18

Slika br. 80 Urna, Chiusi, Arheloški muzej u Zagrebu, A. Rendić- Miočević, Kolekcija etruščanskih spomenika, U: Muzeopis: 1846- 1996., ur. Dražen Balen, Zdenka Dukat, Zagreb, 1997, 96- 99, 97